

Павлодар мемлекеттік педагогикалық институтының
ғылыми, ақпараттық-талдамалы журналы
Научный информационно-аналитический журнал
Павлодарского государственного
педагогического института

2004 жылдан шығады
Основан в 2004 году

**ҚАЗАҚСТАН
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ХАБАРШЫСЫ**

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
КАЗАХСТАНА**

01'2013

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК КАЗАХСТАНА
СВИДЕТЕЛЬСТВО
о постановке на учет средства массовой информации
№9076-Ж
выдано Министерством культуры, информации и спорта
Республики Казахстан
25.05 2008 года

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Н.Р. Аршабеков, доктор философских наук, профессор

Зам. главного редактора

А.С. Ильясова, кандидат исторических наук

Ответственный секретарь

А.Ш. Тлеулесова, кандидат пед. наук, доцент (ПГПИ)

Члены редакционной коллегии

А.К. Кусаинов, доктор пед. наук, профессор, лауреат Государственной премии РК, президент Академии педагогических наук Казахстана

Д. Камзабекулы, доктор филологических наук, профессор (ЕНУ им. Л.Н. Гумилева)

Р.К. Толеубаева, доктор педагогических наук, профессор (КазНПУ им. Абая)

Г.К. Ахметова, доктор пед. наук, профессор, председатель правления АО «НЦПС Өрлеу»

К.К. Жампеисова, доктор пед. наук, профессор (КазНПУ им. Абая)

В.В. Егоров, доктор пед. наук, профессор (КарГТУ)

Б. Абдыкаримулы, доктор пед. наук, профессор (КАО им. Ы. Алтынсарина)

С.К. Бердыбаева, доктор пед. наук, профессор (КазНУ им. аль-Фараби)

Н.С. Сафаев, доктор пед. наук, профессор (ТГУ им. Низами, г. Ташкент)

А.А. Петрусевич, доктор пед. наук, профессор (ОмГПУ, г. Омск)

Н.В. Чекалёва, доктор пед. наук, профессор (ОмГПУ, г. Омск)

А.Ф. Филатова, доктор пед. наук, профессор (ОмГПУ, г. Омск)

А.К. Нургалиева, доктор пед. наук (ПГПИ)

С.Н. Сутжанов, доктор филол. наук (ПГПИ)

Ж.А. Усин, доктор пед. наук, профессор (ПГПИ)

Технический секретарь

Г.С. Салменова

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели.

Мнение авторов публикаций не всегда совпадает с мнением редакции.

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов.

Рукописи и диски не возвращаются.

При использовании материалов журнала ссылка на «Педагогический вестник Казахстана» обязательна.

Педагогика және білім берудің жалпы мәселелері Общие проблемы педагогики и образования	Білім берудегі психологиялық мәселелер Психологические проблемы в образовании
Е.В. Бронский Карьерный рост и спрос на рынке труда бакалавров специальности Физическая культура и спорт 4	Н.В. Николаева, И.Ж. Омарова Причины суицидального поведения среди подростков и приемы оказания психологической помощи 48
Л.П. Солонцова, Н.М. Степанова Парадигмальные трансформации современной методической науки 12	Әртүрлі – Разное
Б.М. Жапарова Оқушылардың құзыреттілігін тәрбиелеуде баспасөздің алатын орны 21	С.Ш. Байжанова Фототворчество павлодарских мастеров как социокультурная ценность 59
Л.И. Струченко, Т.Д. Командик, О.В. Мещанинова Физическое воспитание в контексте профилактики нарушения зрения у детей младшего школьного возраста 29	Қ.С. Ерғалиев, Б.Ш. Құралқанова Орыс аудиторияларында кәсіби лексиканы меңгерту жолдары..... 70
Оқыту және тәрбие теориясы мен тәжірибесі Теория и практика обучения и воспитания	Ж.Қ. Жұбантаева, Б.Қ. Қайыр Павлодар облысындағы тілдік ахуал 79
Т.Қ. Қойбағарова, Р.А. Ельтинова Әдістеме және оқыту технологиясы 36	Г.Е. Өтепова, С.Б. Аязбаев Қазақ жерлерін отарлаудың заңдық-қайнар көздері 84
Білім және ғылым саласындағы инновациялық және интеграциялық үрдістер Инновационные и интеграционные процессы в науке и образовании	Ә.Р. Тулекова Қазақ халқының дәстүрлі үрлемелі музыкалық аспаптарының шығу тарихы мен халық өмірінде алатын орны 92
Г.К. Абзудинова Трансформация пословиц как способ нового видения наивной картины мира 42	А.Р. Тулекова, Б.К. Каримова Педагогические условия эффективной организации кружковой работы в средней общеобразовательной школе 99
	Авторларға арналған ереже 107
	Правила для авторов 109

УДК (796) – 057.875

КАРЬЕРНЫЙ РОСТ И СПРОС НА РЫНКЕ ТРУДА БАКАЛАВРОВ
СПЕЦИАЛЬНОСТИ ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

Е.В. Бронский

*кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории,
методики физического воспитания и начальной военной подготовки,
Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан*

Аннотация

Настоящая статья посвящена вопросу трудоустройства молодых специалистов. В рамках сбора информации к прохождению международной аккредитации Образовательной программы подготовки бакалавров специальности «Физическая культура и спорт» выполнено исследование по выявлению карьерного роста и спроса на рынке труда выпускников факультета физической культуры и спорта. С этой целью был произведён опрос 163 выпускников последних четырёх лет.

Анализ анкет карьерного роста выпускников и удовлетворенности, предоставленных им условий труда показал, что: выпускники в 100% составе явились на места распределения; удовлетворены условиями работы и предложенной должностью – 77,6%; положительная статусная динамика отмечена у четверти опрошенных выпускников, или 24,3%; профессиональный рост характеризуется прохождением семинаров, курсов повышения квалификации, поступлением в магистратуру; перспективы карьерного роста имеются у 100%; удовлетворены размером заработной платы 72,2% молодых специалистов.

Ключевые слова: трудоустройство молодых специалистов, карьерный рост, востребованность, позиционирование, спрос и предложение на рынке труда.

В последние годы тема карьеры приобрела широкую популярность в среде казахстанских ученых и практиков. Это вызвано реформированием всех основных сфер нашего общества, становлением рыночной экономики, повлекшими за собой изменение отношения ко многим процессам и явлениям, до сих пор остававшимися вне поля зрения в силу их негативного восприятия или низкого уровня актуальности. То, что раньше считалось отклонением от нормы, порождением буржуазного общества, капитализма, отождествлялось с карьеризмом, являющим собой лишь незначительное, да к тому же девиантное проявление карьеры, сегодня возводится в ранг важного показателя развития человека в системе социальной структуры. Карьера рассматривается как существенный фактор и условие улучшения

социально-психологического климата, повышения производительности труда в организации и её конкурентоспособности [1, 2].

Обращение к проблематике карьеры в последнее время большого числа исследователей различных областей деятельности породило множество определений понятия «карьера».

Карьера – это динамическое явление, то есть постоянно изменяющийся и развивающийся процесс. Карьера может рассматриваться как в узком, так и в широком смысле. В широком смысле понятие «карьера» определяется как «общая последовательность этапов развития человека в основных сферах жизни (семейной, трудовой, военной и т. д.)» [2].

В узком смысле карьеру связывают с трудовой деятельностью человека, с его профессиональной жизнью. Под карьерой понимают целенаправленный должностной и профессиональный рост, «поступательное продвижение по служебной лестнице, изменение навыков, способностей квалификационных возможностей и размеров вознаграждения, связанных с деятельностью работника». Все это имеет отношение к организационному аспекту карьеры.

«Карьера – это субъективно осознанные собственные суждения работника о своем трудовом будущем, ожидаемые пути самовыражения и удовлетворения трудом», это «индивидуально осознанные позиция и поведение, связанные с трудовым опытом и деятельностью на протяжении рабочей жизни человека» [2, 3].

Процессуальная сущность карьеры отражена в большинстве определений этого понятия, о чем красноречиво свидетельствуют используемые в них термины «движение», «продвижение», «рост», а также подтверждается этимологией слова «карьера», что в переводе с итальянского означает «бег». То есть карьера – это процесс движения по пути овладения некими ценностями, благами, признанными в обществе или организации.

Таковыми являются:

- должностные ступени, уровни иерархии;
- ступени квалификационной лестницы и связанные с ней разряды, дифференцирующие навыки и знания людей по уровню мастерства;
- статусные ранги, отражающие величину вклада работника в развитие организации (выслуга лет, уникальные рациональные предложения, судьбоносные для организации), его положение в коллективе;
- ступени власти как степени влиятельности в организации (участие в принятии важных решений, близость к руководству);
- уровни материального вознаграждения, дохода (уровень заработной платы и разнообразие социальных льгот).

Таким образом, карьера – это процесс профессионального роста человека, рост влияния власти его авторитета, статуса в среде, выраженный в его продвижении по ступеням иерархии, квалификационной лестницы, вознаграждениях, престиже и т. д. [4-6].

В рамках сбора информации к прохождению международной аккредитации Образовательной программы подготовки бакалавров специальности «Физическая культура и спорт» выполнено исследование по выявлению карьерного роста и спроса на рынке труда выпускников факультета физической культуры и спорта. С этой целью был выполнен опрос выпускников последних четырёх лет в количестве 163 человека. Разработанная нами анкета состояла из 9 вопросов открытого (свободного) или закрытого (безусловного) типа.

Для анализа карьерного роста бакалавров специальности использовался показатель «тип трудовой карьеры», который определяется с учетом динамики уровня образования и квалификации в течение трудовой жизни с момента окончания вуза. Были выделены четыре типа трудовой карьеры: снижающаяся, горизонтальная, слабо растущая и восходящая. Позитивное направление движения определялось двумя критериями – ростом образовательно-квалификационного уровня и должностными перемещениями (таблица 1, рисунок 1) [2].

Таблица 1 – Анализ карьерного роста выпускников факультета физической культуры и спорта

Год окончания вуза	Всего выпускников	Из них имеются сведения	Тип трудовой карьеры								Средний показатель карьерного роста (3+4)–1
			снижающаяся (1)		горизонтальная (2)		слабо растущая (3)		восходящая (4)		
			%	кол-во	%	кол-во	%	кол-во	%	кол-во	
2008	57	39	–	–	20	51,2	12	30,8	7	18,0	48,8
2009	54	37	–	–	26	70,2	9	24,3	2	5,5	29,8
2010	49	41	–	–	36	87,8	5	12,2	–	–	12,2
2011	51	46	–	–	43	93,5	3	6,5	–	–	6,5
Итого	211	163	–	–	125	76,1	29	18,3	9	5,6	24,3

К случаям «снижающейся карьеры» относятся потеря работы (безработица), добровольный уход с работы (женщины-домохозяйки, отпуск по уходу за ребенком), а также переход специалиста высокой квалификации на работу низкой квалификации.

«Горизонтальная карьера» охватывает случаи отсутствия изменений профессиональных характеристик выпускника.

«Слабо растущая» и «восходящая» типы карьеры отражают положительную статусную динамику, при этом при «восходящей» – заметную динамику.

Средний показатель карьерного роста определяется по формуле «доля слабо растущей карьеры + доля восходящей – доля снижающейся».

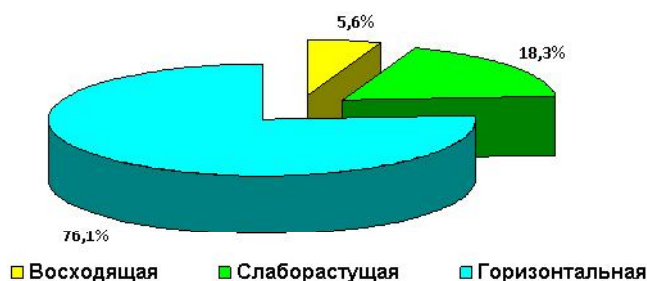

Рисунок 1 – Количественные показатели типа карьерного роста выпускников за четыре года (%)

Анализ анкет карьерного роста выпускников и удовлетворенности, предоставленных им условий труда показал, что:

- выпускники в 100% составе явились на места распределения;
- удовлетворены условиями работы и предложенной должностью – 77,6%;
- положительная статусная динамика отмечена у четверти опрошенных выпускников, или 24,3%;
- профессиональный рост характеризуется прохождением семинаров, курсов повышения квалификации, поступлением в магистратуру;
- перспективы карьерного роста имеются у 100%;
- уровнем заработной платы удовлетворены 72,2% молодых специалистов.

За четыре исследуемых года показатели типов карьеры выпускников факультета выглядят следующим образом:

- средний показатель карьерного роста отмечен у четвертой части молодых специалистов, или у 24,3%;
- восходящий тип карьеры (повышение в должности, получение разряда, категории) выявлен у 5,6% респондентов;
- слабо растущий тип (незначительное изменение статуса, повышение авторитета и т.п.) наблюдается у 18,3% выпускников;
- горизонтальный тип карьеры (без изменения статуса) отмечен у 76,1% молодых специалистов;
- с увеличением стажа работа – увеличивается доля слабо растущей и восходящей типов карьеры.

Из приведённой статистики можно сделать вполне определённые выводы:

– большинство выпускников факультета адаптировались к требованиям и условиям предложенных мест работы и с успехом конкурируют на рынке труда;

– в то же время почти треть выпускников не в полной мере удовлетворены условиями работы, предложенной должностью и недовольны низким размером заработной платы.

От состояния карьерного роста во многом зависит спрос на рынке труда на специалистов определённого уровня подготовленности и квалификации, особенно в период повышения уровня безработицы. С этой целью нами были исследованы спрос и предложение на рынке труда на бакалавров физической культуры и спорта за последние три года.

Уровень спроса на рынке труда на выпускников факультета стабильно высокий, что подтверждается анализом заявок работодателей, количество которых, как правило, незначительно превышает предложение. Это свидетельство того, что рынок труда испытывает дефицит в квалифицированных специалистах сферы физической культуры и спорта (таблица 2).

Из таблицы видно, что стабильно из года в год выпускники факультета пользуются спросом на рынке труда. Заявки учреждений на выпускников факультета удовлетворяются в полной мере.

Таблица 2 – Спрос и предложение на рынке труда на выпускников факультета физической культуры и спорта

Количество заявок и место работы	2009–2010 г.	2010–2011 г.	2011–2012 г.
Количество выпускников	49	51	53
Количество заявок, из них:	59	57	61
Организации образования	25	23	21
Спортивные школы	15	12	17
Другие	19	22	23

Факультет физической культуры и спорта ПГПИ одной из своих задач в плане распределения выпускников считает установление обратных связей с потребителями. В частности, поддерживает тесные отношения с основными работодателями: Управлением образования Павлодарской области и Управлением туризма, физической культуры и спорта Павлодарской области путем предоставления информации о выпускниках и выявления вакантных мест на рынке труда.

Между администрацией факультета и работодателями налажены прочные контакты, которые позволяют из года в год стабильно трудоустраивать выпускни-

ков, что позволяет в значительной мере сохранять конкурентоспособность выпускников на рынке образовательных услуг Павлодарского региона (см. таблицу 3).

Таблица 3 – Позиционирование выпускников специальности физическая культура и спорт на рынке труда

Год выпуска	Общее число выпускников	Из них трудоустроено	Трудоустройство, %	Распределение на рынке труда (кол-во)		
				государственные физкультурно-спортивные организации	государственные организации образования	частные структуры и свободное трудоустройство
2010	49	49	100	10	23	16
2011	51	51	100	12	21	18
2012	53	53	100	17	21	15

Из таблицы видно, что две трети выпускников трудоустраиваются в государственные образовательные и физкультурно-спортивные организации, а оставшаяся часть – в частные структуры или же получают право на свободное трудоустройство. Очевидно, что в последующие годы в связи с удовлетворением спроса в государственных образовательных и физкультурно-спортивных организациях предложение от них на выпускников факультета будет постепенно снижаться. Несмотря на благоприятный баланс спроса и предложения на рынке труда в настоящее время, администрации факультета предстоит обратить особое внимание на возможность распределения выпускников в коммерческие структуры.

Связь факультета с работодателями осуществляется за счёт:

- прохождения педагогической и профессиональной практики на местах работодателей, в учебных учреждениях различного типа, спортивных школах и клубах;

- участия работодателей в обсуждении содержания Образовательной программы подготовки бакалавров специальности физическая культура и спорт;

- проведения итоговой аттестации выпускников на базе работодателей;

- участия коллектива факультета в проведении совместных мероприятий (традиционные «Августовские чтения» учителей физической культуры, участие в жюри конкурса «Лучший учитель года», заседания научно-методического совета Регионального учебно-практического центра физической культуры Управления образования Павлодарской области, рецензирование научно-методической продукции учителей и преподавателей физической культуры;

- совместной организации и проведения научно-практических конференций, круглых столов.

Конструктивные контакты с работодателями, наличие обратных связей позволяют факультету сохранять лидирующие позиции в регионе, в котором подготовку бакалавров физической культуры и спорта осуществляют ещё два университета. По всем показателям факультет физической культуры и спорта Павлодарского государственного педагогического института значительно опережает их. В то же время, несмотря на благоприятную конъюнктуру рынка, руководству факультета необходимо в ближайшее время предпринять превентивные меры по снижению риска востребованности выпускников факультета на рынке труда.

Список литературы

- 1 Иванов В.Ю. *Карьера менеджера как объект исследования и управления* / В.Ю. Иванов // *Менеджмент в России и за рубежом*. – 1998. – №3. – С. 15-19.
- 2 Мескон М.Х. *Основы менеджмента* / М.Х. Мескон. – М.: Дело, 1993.
- 3 Молл Е. *Управленческая карьера в России* / Е. Молл // *Проблемы теории и практики в управления*. – 1996. – №6. – С. 25-26.
- 4 Поляков В.А. *Технология карьеры* / В.А. Поляков // *ЭКО*. – 1996. – №1. – С. 17-19.
- 5 Трошина К.М. *Карьера и мотивация* / К.М. Трошина // *Управление персоналом*. – 1998. – №12. – С.14-16.
- 6 *Управление персоналом: энциклопедический словарь* / под ред. А.Н. Кибанова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 453 с.

Дене тәрбиесі және спорт мамандығы бакалаврларының мансаптық өсуі және еңбек нарығындағы сұраным

Е.В. Бронский

педагогика ғылымдарының кандидаты, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі және бастапқы әскери дайындық кафедрасының доценті, Павлодар, Қазақстан

Аңдатпа

Бұл мақала жас мамандарды жұмысқа орналастыру мәселесіне арналған. Дене тәрбиесі және спорт факультеті түлектерінің еңбек нарығындағы сұранымы мен мансабының дамуын анықтауымен «Дене тәрбиесі және спорт» мамандығының бакалаврларды дайындау оқу бағдарламасы халықаралық аккредиттеуден өтуге мәліметтер жинау шеңберінде осы зерттеу жүргізілді. Осы мақсатта соңғы төрт жылда 163 түлекпен сауалнама жүргізілді.

Түлектердің мансабы өсуі анализі жасалған еңбек жағдайларымен қанағат-тандырылғанын көрсетті: түлектер 100% құрамда бөлінген орындарына келді; 77,6% жұмыс жағдайы мен ұсынылған қызметке қанағаттандырылған; оң мәртебелі динамика сауалнама жүргізген түлектердің ширегінде атап өтілген немесе 24,3%; кәсіптік даму семинарлары, біліктілікті арттыру курстарынан өту, магистратураға түсумен сипатталынады; мансап өсудің келешегі 100%-да бар; жас мамандардың 72,2% еңбек жалақысының көлемімен қанағаттандырылған.

Тірек сөздер: жас мамандарды жұмысқа орналастыру, мансаптық өсу, талап ету, айқындау, еңбек нарығындағы сұраным және ұсыныс,

***The career growth and demand in the labor market
of bachelor's degree Physical Education and Sports***

E. V. Bronskiy

Ph.D., lecturer of theory, methods of physical education and basic military training

Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

Summary

The real article is sanctified to the question of employment of young specialists. Within the framework of collection of information to passing of international accreditation of the Educational program of preparation of bachelors of specialty the «Physical culture and sport» research was executed on the exposure of career advancement and demand at the market of labor of graduating students of faculty of physical culture and sport. To that end questioning of graduating students of the last four years was executed in an amount 163 men.

Analysis of questionnaires of career advancement of graduating students and satisfaction, terms of labor given to them showed that: graduating students in a 100% composition were into places of distribution; satisfied with the terms of work and offer position – 77,6%; a positive status dynamics is marked at the fourth of the polled graduating students or 24,3%; a professional height is characterized passing of seminars, courses of in-plant training, entering city council; the prospects of career advancement are present at 100%; satisfied measuring salary of 72,2% of young specialists.

Keywords: employment of young specialists, career growth, demand, positioning, supply and demand in the labor market.

УДК 372.881.1

ПАРАДИГМАЛЬНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ
СОВРЕМЕННОЙ МЕТОДИЧЕСКОЙ НАУКИ*Л.П. Солонцова**кандидат педагогических наук, доцент ВАК, профессор кафедры иностранных языков,
Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан**Н.М. Степанова**доцент кафедры иностранных языков,
Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан**Аннотация*

Современная методическая наука (МН) прошла сложный и богатый путь научно-го познания: от эмпирического осмысления процесса обучения ИЯ (иностранному языку) до теоретического обоснования целостной системы научного знания о закономерностях этого процесса.

В методике можно наблюдать периоды плавного развития методической мысли, поступательного развития методических знаний и накопления новых фактов, так называемых периодов нормальной науки, когда наблюдаются устойчивость результатов научной практики и теоретических постулатов, сохраняются принятые в профессиональном сообществе концептуальные основания, систематизируются теоретические знания, уточняется понятийный аппарат науки.

Однако этапы методической стабильности могут «взрываться» инновационными идеями, новыми понятиями, новыми исследовательскими результатами. И тогда принятые в профессиональном сообществе методические модели начинают объективно распадаться, возникают бурные дискуссии и споры о сущности процессов обучения ИЯ не только в рамках образовательной системы, но и в обществе в целом.

Научная революция происходит в результате смены научных парадигм, т.е. системы научных знаний и образцов деятельности, которые определяют целевую направленность научных исследований. Накопление противоречий внутри данной парадигмы приводит сначала к зарождению нового знания, к формированию разных научных направлений, а затем и к кризисной ситуации, в результате которой разрушается фундамент старой парадигмы и закладываются основания новой парадигмы, которая постепенно целиком или частично замещается новой парадигмой. Поэтому историческая динамика роста научного знания есть поэтапное чередование периодов нормальной науки и научных революций. В истории методической науки можно выделить четыре типа научных парадигм, которые руководили и руководят научными исследованиями ученых в области тео-

рии обучения ИЯ. К ним относятся: сравнительно-сопоставительная (лингвистическая), системно-структурная, коммуникативно-прагматическая и антропоцентрическая парадигмы. Принятие каждой из этих парадигм определяет исторические вехи развития МН, особенности разных методических теорий/концепций, подходы к обучению ИЯ и методы обучения.

Однако было бы неправильно утверждать, что каждая последующая парадигма вытесняет предыдущую и та бесследно исчезает из научного обихода. Современная МН – полипарадигмальная наука, поскольку объект её исследования достаточно широк и многоаспектен.

Ключевые слова: методическая наука, методические знания, парадигма, сравнительно-сопоставительная (лингвистическая) парадигма, системно-структурная парадигма, коммуникативно-прагматическая парадигма, антропоцентрическая парадигма, лингводидактика.

Современная методическая наука (МН) прошла сложный и богатый путь научного познания: от эмпирического осмысления процесса обучения ИЯ (иностранным языкам) до теоретического обоснования целостной системы научного знания о закономерностях этого процесса (современная МН нами понимается вслед за Н.Д. Гальсковой как комплексная наука, состоящая из лингводидактики и методики обучения ИЯ) [1]. Исторически весь путь развития МН представляется как динамика развития различных методических направлений, которые в той или иной степени презентируют отличные друг от друга методические системы. МН, как и любая наука, есть культурно-исторический феномен, возникающий в контексте исторического развития цивилизации и культуры, на определённых стадиях этого развития [2]. Действительно, когда мы рассматриваем историю той или иной методической модели, мы погружаемся, прежде всего, в тот экстралингвистический контекст, в котором она зарождается и развивается. При этом анализируются не только социально-политические и экономические предпосылки возникновения нового направления, но и осуществляется поиск его истоков в недрах базисных наук и, в первую очередь, *лингвистики и психологии*. Это вполне объяснимо, поскольку основными объектами обучения в рамках нашей учебной дисциплины являются, во-первых, *лингвокультура*, т. е. язык как социальное явление и, во-вторых, *опыт владения* этим социальным феноменом. В методике можно наблюдать периоды *плавного* развития методической мысли, поступательного развития методических знаний и накопления новых фактов. По Т. Куну, американскому историку и философу, такие периоды в развитии научного знания называются периодами нормальной науки, когда наблюдается устойчивость результатов научной практики и теоретических постулатов, сохраняются принятые в профессиональном сообще-

стве концептуальные основания, систематизируются теоретические знания, уточняется понятийный аппарат науки [3]. Но научное познание – это сложный и противоречивый процесс, в результате которого полученные новые знания не просто суммируются, а объединяются в целостную систему, где каждый элемент получает своё обоснование. Принятая всеми понятийно-терминологическая система, система норм и эталонов появляется в период нормального состояния науки, как правило, в учебниках и учебных пособиях и не вызывает острых дискуссий.

Однако этапы методической стабильности могут «взрываться» инновационными идеями, новыми понятиями, новыми исследовательскими результатами. И тогда принятые в профессиональном сообществе методические модели начинают объективно распадаться. В таких случаях мы говорим, что они не соответствуют социальному заказу общества или уровню развития базисных наук. История методов обучения ИЯ свидетельствует, что именно в эти революционные периоды в развитии МН возникают бурные дискуссии и споры о сущности процессов обучения ИЯ не только в рамках образовательной системы, но и в обществе в целом. Достаточно вспомнить 80–90-е годы прошлого столетия, когда педагогическая и родительская общественность бурно обсуждала проблему раннего обучения ИЯ. По определению Т. Куна, период нормальной науки завершается, когда ему на смену приходит научная революция. Она приводит к изменению структуры науки, принципов познания, понятий и категорий, открывает новые закономерности. Научная революция – это не одномоментный акт, а длительный процесс, который сопровождается радикальной перестройкой и переоценкой всех ранее имевшихся факторов [4]. Он завершается, как правило, только в случае победы одной из противоборствующих сторон, после чего вновь восстанавливается стадия нормального развития науки, устанавливаются стандарты научной практики, принимаются общие теоретические постулаты. Научная революция происходит в результате смены *научных парадигм*, под которыми Т. Кун понимает признанные всеми *научные достижения*, которые в течение определенного времени дают научному сообществу модель постановки проблем и их решений [3].

Следовательно, *парадигма* есть некоторая *система научных знаний* и образцов деятельности, которые определяют целевую направленность научных исследований [5]. Накопление противоречий внутри данной парадигмы приводит сначала к зарождению нового знания, к формированию разных научных направлений, а затем и к кризисной ситуации, в результате которой разрушается фундамент старой парадигмы и закладываются основания новой парадигмы [6]. Кризисные ситуации внутри той или иной науки – это начало научной революции, которая приводит к смене научной парадигмы. Следовательно, появление новых парадигмальных характеристик создает революционную ситуацию, поскольку старая парадигма ме-

тодических исследований показывает свою несостоятельность в решении актуальных проблем обучения ИЯ / овладения ИЯ. Постепенно она замещается целиком или частично новой парадигмой. Поэтому историческая динамика роста научного знания есть поэтапное чередование периодов нормальной науки и научных революций [3]. Это положение имеет самое прямое отношение и к МН, в истории которой, при всем многообразии методов обучения ИЯ, можно вычленить *четыре типа научных парадигм*, которые руководили и руководят научными исследованиями ученых в области теории обучения ИЯ. К ним относятся: сравнительно-сопоставительная (лингвистическая), системно-структурная, коммуникативно-прагматическая и антропоцентрическая парадигмы [5]. Принятие каждой из этих парадигм определяет исторические вехи развития МН, особенности разных методических теорий/концепций, подходы к обучению ИЯ и методы обучения. При этом необходимо учитывать, что при выборе научного вектора методических исследований ученые во многом ориентируются на следующие факторы: во-первых, как в языкознании разрешается вопрос о природе языка, т.е. каков в тот или иной исторический период парадигмальный взгляд лингвистов на свой объект исследования. Хорошо известно, что любая методическая теория/концепция обучения ИЯ строится на образе языка, существующем в лингвистической науке на конкретном этапе её развития [7]. Во-вторых, решающим является отношение исследователей к проблеме взаимоотношения родного и иностранного языков и, в-третьих, существенно также, какие психологические механизмы обеспечивают функционирование процесса овладения неродным языком. Ориентация на данные факторы подчеркивает *междисциплинарность* как одну из специфических черт методического познания.

Сравнительно-сопоставительная, или лингвистическая, парадигма, которая господствовала в первой половине прошлого века, базировалась на противопоставлении лингвистических явлений родного и иностранного языков и опиралась на результаты тщательно проведенного сопоставительного межъязыкового анализа с целью выявления сходных и отличительных друг от друга явлений. Особое внимание уделялось процессам интерференции и переноса навыков. Поэтому вплоть до 60-х годов в методике обучения ИЯ основное внимание уделялось вопросам усвоения языкового материала, несмотря на то, что в качестве практических задач обучения предмету декларировалось овладение учащимися ИЯ как средством общения. В рамках сравнительно-сопоставительной парадигмы выстраивались *сознательно-сопоставительный и сознательно-практический методы* обучения ИЯ.

Системно-структурная парадигма обусловила поиск новых путей познания процесса обучения ИЯ на основе принципа целостности и систематичности. Несомненной заслугой исследователей, мыслящих и мыслящих в рамках системно-

структурной научной парадигмы, является лучшее понимание связи и взаимообусловленности всех объектов, явлений и процессов, вовлеченных в педагогическую реальность, а также рассмотрение обучения ИЯ как системы, все элементы которой находятся во взаимосвязи, в развитии и движении [5]. Принятие данной парадигмы на долгие десятилетия (до 80-х годов) обусловило соответствующие характеристики процесса обучения ИЯ. Однако, провозглашая важность проблемы практического овладения неродным языком, системно-структурная парадигма, тем не менее, не смогла решить её до конца, т. к. исключала из поля своего зрения ученика как *субъекта процесса обучения* и *субъекта общения* на изучаемом языке. Это начинает проявляться в рамках *коммуникативно-прагматической парадигмы*, в состав которой можно включить деятельностный и условно-коммуникативный подходы к обучению ИЯ. Подобная парадигмальная трансформация заставила переоценить многие факторы, влияющие на специфику обучения ИЯ и ознаменовала собой перенесение акцента с лингвистического аспекта на психологический, что создало благоприятную основу для перехода на новую исследовательскую коммуникативно-прагматическую парадигму. Однако необходимо иметь в виду, что переход от одной парадигмы к другой в МН, как всякой гуманитарной науке, обусловлен не только внутринаучными, но и внеаучными факторами. Поэтому обращение к коммуникативно-прагматической парадигме связано с потребностью ученых-методистов найти широкие возможности для того, чтобы человек мог эффективно пользоваться неродным языком в реальных ситуациях общения. Начиная с 70-х годов, МН поставила во главу угла своих исследований проблему обучения иноязычной речевой деятельности. Именно в этот период в качестве цели обучения ИЯ выдвигается развитие речевых умений по всем видам речевой деятельности. Исследователи всё более последовательно обосновывают идею о том, что методика обучения ИЯ должна базироваться на рассмотрении языка как средства человеческого общения. Новая коммуникативно-прагматическая парадигма требует от исследователей вплотную подойти к выявлению сущности обучения коммуникации на ИЯ, но вплоть до конца 80-х годов она еще не занимает центральное место в научных изысканиях ученых-методистов. Это становится возможным лишь с приходом в методическое профессиональное сознание новой антропоцентрической парадигмы.

Антропоцентрическая парадигма принципиально поменяла взгляд ученых на образовательный процесс, который теперь связан не только с присвоением учащимися определенной суммы знаний, навыков и умений, но и с изменением мотивов, отношений, личностных позиций ученика. Личность каждого, кто включен в образовательный процесс, становится естественной точкой отчета в анализе закономерностей образовательного процесса. Антропоцентрическая парадигма линг-

водидактических и методических исследований самым естественным образом раздвинула границы исследовательского «поля» и привела к развороту научного поиска в сторону языковой личности субъектов учебной деятельности [7], а применительно к обучению ИЯ – вторичной бикультурной языковой личности. При этом личность выступает как продукт и как носитель конкретной лингвокультуры. Применительно к сущности языкового образования это означает, что учащиеся должны проявлять свою собственную активность в учебной ситуации для решения коммуникативно-познавательных задач, которые носят творческий и проблемный характер, и при этом они должны осознавать, что находятся в измерениях нескольких культур. Необходимо отметить, что в процессе формирования новой антропоцентрической парадигмы МН был провозглашен тезис о рассмотрении обучения как совокупности четырех составляющих: учитель, ученик, обучение и учение (овладение). Это также обусловило научный интерес к такому феномену, как языковая личность, а также к проблемам, связанным с процессом овладения неродным языком в учебных условиях. В МН на первый план выходят такие категории, как способности человека к языку, общие и ключевые компетентности как характеристики личности. Вектор научного поиска методики обучения ИЯ направляется на проблемы образования в области ИЯ как на личностно-ориентированный процесс. Это означает признание личности как ценности, учет её личного опыта, эмоций, мнений, чувств в образовательном процессе. Новую парадигму в МН выражает прежде всего *лингводидактика*, которая на междисциплинарном уровне исследует законы взаимодействия языка, сознания, культуры и общества, с одной стороны, а с другой – процессы овладения человеком языком в учебных условиях и в ситуациях межкультурного взаимодействия. Именно лингводидактика проявила особый интерес к развитию и совершенствованию человека как языковой личности. Перспективность данной научной области определяет постановка языковой личности во главу угла во всех лингводидактических исследованиях [1].

Однако было бы неправильно утверждать, что каждая последующая парадигма вытесняет предыдущую и та бесследно исчезает из научного обихода. Современная МН – *полипарадигмальная наука*, поскольку объект её исследования достаточно широк и многоаспектен, например, проблемы развития способности личности к познанию и осмыслению иной картины мира, закономерности овладения человеком языком не только в реальном, но и виртуальном межкультурном пространстве. Это не может не отразиться и на методических приоритетах, всё более связанных с решением проблем не только обучения ИЯ и его содержательных аспектов, но и образования в области ИЯ. Иными словами, сегодня наблюдается расширение исследовательского объекта МН. И тем не менее *антропоцентрическая парадигма* заслуженно признается в настоящее время наиболее широкой. Она имеет фи-

лософскую природу и руководит научным мышлением во всей социально-гуманитарной сфере. В качестве одной из важнейших характеристик любой современной науки данная парадигма определяет *антропоцентризм*. Всеохватность антропоцентрической парадигмы в МН определяется тем, что различные теории, концепции, подходы в составе МН всё более очевидно приобретают черты самостоятельных парадигм. Достаточно назвать межкультурный подход, личностно-ориентированный, коммуникативно-когнитивный и др. подходы, которые всё более активно обосновываются как научные парадигмы.

Таким образом, МН – это развивающаяся система знания, которая не заканчивается ни на одном этапе своего развития достижением окончательной и всеобъемлющей картины процесса обучения человека неродному языку. Она, как всякая наука, есть непрерывная инновационная система, порождающая все новые идеи и их решения [9].

Список литературы

- 1 Алиференко Н.Ф. *Современные проблемы науки о языке* / Н.Ф. Алиференко. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 412 с.
- 2 Гальскова Н.Д. *Основные парадигмальные черты современной методической науки* / Н.Д. Гальскова // *Иностранные языки в школе*. – 2011. – №11. – С. 2-11.
- 3 Гальскова Н.Д. *Соотношение дидактики, лингводидактики и методики обучения иностранным языкам*. – *Методика обучения иностранным языкам: традиции и современность* / Н.Д. Гальскова. – Обнинск: Титул, 2010.
- 4 Караулов Ю.Н. *Русский язык и языковая личность* / отв. ред. Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
- 5 Кун Т. *Структура научных революций* / пер. с англ. И.З. Налетова. *Общая ред. и послесловие С.Р. Микулинского и Л.А. Марковой*. – М.: Прогресс, 1975. – 288 с.
- 6 Лешкевич Т.Г. *Философия науки: учеб. пособие* / Т.Г. Лешкевич. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 272 с.
- 7 Миролубов А.А. *История отечественной методики обучения иностранным языкам* / А.А. Миролубов. – М.: СТУПЕНИ, ИНФРА-М, 2002. – 448 с.
- 8 Степин В.С. *Философия науки. Общие проблемы* / В.С. Степин. – М.: Гардарики, 2008. – 384 с.
- 9 Ушаков Е.В. *Введение в философию и методологию науки: учебник* / Е.В. Ушаков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2008. – 592 с.

Қазіргі әдістемелік ғылымның парадигмалық өзгерістері

Л.П. Солонцова

педагогика ғылымдарының кандидаты, ЖАК доценті, шет тілдері кафедрасының профессоры, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан

Н.М. Степанова

шет тілдері кафедрасының доценті, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан

Аңдатпа

Қазіргі әдістемелік ғылым күрделі және бай ғылым тану жолын өтті: шет тілдеріне оқыту процесін эмпирикалық ұғынудан осы процесс заңдылықтары туралы ғылыми білімнің бүтіндік жүйесін теориялық негізделуіне дейін.

Әдістемеді қалыпты ғылымның кезеңдері деп аталатын әдістемелік ойлардың байсалды даму кезеңдерін, әдістемелік өнер-білімдердің ілгерілемелі дамуы және жаңа деректерді қорлану кезеңдерін байқайға болады, ғылыми тәжірибе нәтижелерінің және теориялық жорамалдардың тұрақтылықтары байқалған кезінде, кәсіби бірлестікте қабылданған концептуалды негіздеулер сақталады, теориялық білімдер жүйеленеді, ғылымның ұғымдық аппараты анықталады.

Дегенмен, әдістемелік тұрақтылықтың кезеңдері инновациялық ойлармен, жаңа ұғымдармен, жаңа зерттеу нәтижелерімен «жарылуы» мүмкін. Сонда кәсіби бірлестікте қабылданған әдістемелік үлгілер ыдырайды, шет тілін оқыту туралы даулар мен қарқынды пікірталастар білім беру жүйесінде ғана емес, қоғамда да пайда болады.

Ғылыми революция ғылыми зерттеулердің бағыттанушылығын айқындайтын ғылыми парадигмалардың, ғылыми мағлұматтар жүйесінің ауысымы нәтижесінде болады. Осы парадигма ішінде қайшылықтардың қорлануы алдымен әртүрлі ғылыми бағыттарды қалыптастыруға, жаңа білімнің тудыруына алып келеді, ал содан соң дағдарысты ахуалға әкеп соғады. Бұл ахуал нәтижесінде ескі парадигманың іргетасы күйретіледі де, жаңа парадигманың негіздеулері қалыптасады, кейін олар уақыты жеткенде толықтай немесе жартылай біртіндеп жаңа парадигмамен алмастырылады. Сондықтан ғылыми мағлұматтың тарихи серпінді өсуі қалыпты ғылымның кезеңдерінің және ғылыми революциялардың алмасуы болып табылады. Әдістемелік ғылым тарихында шет тілін оқыту теориясына қатысты ғылыми зерттеулерге басшылық еткен және ететін төрт түрлі ғылыми парадигмаларға бөліп алуға болады. Оларға енетін: (лингвистикалық) салыстырмалы – салғыстырмалы, жүйелік-құрылымдық, коммуникативтік-прагматикалық және антропоцентрилік парадигмалар. Бұл парадигмалардың қабылдауы шет тілін оқытуда әдіс-тәсілдерді және әртүрлі әдістемелік тұжырымдама ерекшеліктерін, әдістемелік ғылымның тарихи даму кезеңдерін айқындайды.

Дегенмен, әр парадигма өз алдындағы парадигманы ығыстырады және ол ғылыми тұрмыстан ізсіз жоғалады деп бекіту теріс болады. Қазіргі әдістемелік ғылым – полипарадигмалы ғылым, себебі оның зерттеу объектісі кең және көп аспектілі.

Кілт сөздер: әдістемелік ғылым, әдістемелік білімдер, парадигма, салыстырмалы (лингвистикалық) парадигма, жүйелік-құрылымдық парадигма, коммуникативтік-прагматикалық парадигма, дүниенің тетігі адам деп білетін парадигма, лингводидактика.

Paradigmatic transformation of modern methodical science

L.P.Solontsova

Candidate of pedagogical sciences, associate professor of VAK, professor of chair of foreign languages, Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

N.M. Stepanova

Associate professor of foreign languages, Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

Summary

The modern methodics has passed a complicated and prolific way of scientific cognition: from empiric realizing of process of foreign language teaching up to theoretical reasons of the whole system of the scientific knowledge concerning laws of such a process.

Methodics has got some periods of sliding evolution of the methodical point, progressive development of the methodical knowledge and new facts accumulation, the so-called periods of the standard science when resistance of practical results and theoretical postulates are under monitoring. These periods keep conceptual bases adopted in the professional community, systematize theoretic knowledge and specify scientific conceptual terms.

However, the stages of methodical stability can be “exploded” by innovative ideas, new notions, and results gained from research. Then adopted models begin to split up objectively that causes hot arguments about the essence of foreign language teaching process not only in the frame of educational system but in the whole society.

The Scientific revolution has taken place due to the change of scientific paradigm, i.e. system of scientific knowledge and samples of activity which define an objective directness of research. Accumulation of contradictions inside the paradigm causes, at first, the rise of new knowledge and formation of various scientific directions and, at second, the crisis the result of it can destruct the base of the old paradigm and put the base for a new paradigm which can replace the old one partially or fully. Therefore, the historic dynamics in relations with the growth of scientific knowledge is step-by-step rotation of standard science periods and scientific revolution. In the history of methodics there are four main types of scientific paradigms which were and still are the bases for scientific research in the field of the theory for foreign languages teaching. These types are the following: comparative (linguistic), systematic-structural, communicative-pragmatic and antropocentric paradigms. Adoption of each of these paradigms determines historical stages for development of methodics, specific features of various methodical theories/concepts and approaches to foreign languages teaching and methods of teaching.

However, it is stated incorrectly, that each of the following paradigm replaces the previous one and the latter disappears from the scientific usage. The modern methodics is a polyparadigmatic science because the research object is rather wide and has a lot of aspects.

Keywords: methodical science, methodical knowledge, paradigm, contrastive-comparative (linguistic) paradigm, system-structural paradigm, communicative-pragmatic paradigm, anthropocentric paradigm, linguodidactics.

УДК 35.034

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ТӘРБИЕЛЕУДЕ
БАСПАСӨЗДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ**Б.М. Жапарова***педагогика кафедрасының аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының кандидаты,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан.**Аңдатпа*

Бұл мақалада оқушылардың құзыреттілігін тәрбиелеуде баспасөз ақпарат құралдарының алатын рөлі баяндалады. Бүгінгі жаһандану дәуірінде БАҚ-ты бала тәрбиесінде ерекше құрал деп қарамайтындар жоқтың қасы. Жеткіншек келешек өмірінде өз орнын ерекшелеп, дара жол табуында, өзін айналасындағыларға тиісті деңгейде сыйлата алуы үшін оқытушылар мен ата-аналар басылымдардан дұрыс ақпаратты пайдалана білуге дағдыландырулары керек.

Кілттік сөздер: басылым, баспасөз, ақпарат, жеткіншек, мамандық, тәрбие.

Бүгінде тәуелсіз Қазақстанның бұқаралық ақпарат құралдары әлемдік деңгейді межеге алып, қатардан қалмауға, дара жолы мен қоғамдағы орнын айшықтау бағырысында еңбектеніп келеді. Өйткені баспасөздің жер жүзі бойынша шекарасы жоқ. Бірақ бұл орайда әлі талай ізденістер мен тер төгуге тура келетін, сырын ашатын мәселелер жеткілікті. Себебі кешегі қызыл империя идеологиясының уысынан шыққан баспасөз жүздеген жылдар бойы еркіндікте қалыптасып қалған, жоғарыда айтқан «әлемдік деңгейге» жету үшін уақытты да, мазмұндық-рухани сапаны да қажет етеді. БАҚ-тың мұндай құрылымдық жүйесінің енді басқаша өрістеуі де бір күннің ісі емес.

Тәуелсіздік алғаннан кейін мектептеріміз мүмкіндіктеріне қарай жеткіншектерге тәрбие-білім беруде тиімді жолдарды таңдап, игі істерге бет бұра бастады. Оқушыларды мәдениетті, рухани азықтанған азамат ретінде тәрбиелеуді мақсат тұтқан ұстаздар күнделікті жұмысында баспасөзді пайдаланады. Баспасөздің бала тәрбиесіндегі алатын орнының ерекшелігін ескере отырып, сынып жетекшілері де өздерінің жыл бойына жасайтын жоспарларына үнемі газет-журнал бетіндегі тәрбиелік мәні зор жариялымдар бойынша арнайы тармақтар енгізуді ескеруі қажет. Әсіресе бала тәрбиесінде баспасөз ешқашан да кенде қалған емес. Ол – қоғамның болашағын, яғни жеткіншектерді, үлкен өмір жолына дайындауда таптырмайтын көмекші құрал болып табылады. Сондықтан да өткізілетін тәрбие, сынып сағаттарында баспасөз беттерінде жарық көрген тәрбиеге қатысты

көкейкесті материалдарға шолу жасап, қажеттісін алып талдап, пікірталастар ұйымдастырып, сол мәселе бойынша оқушының өз ойын айтуға мүмкіндік тудырса нұр үстіне нұр болар еді. Бұл сыныптағы талқылау болып қана қалмауы үшін оны қағазға түсіріп, редакцияға жолдап отырса, редакция мен оқушы арасында берік қарым-қатынас пайда болары сөзсіз. Осыдан келіп оқушының баспасөзге деген қызығушылығы артып, оның үнемі басылымдарды жаздыртып алып оқуға ұмтылары анық. Сондай-ақ оқушылар өзі сияқты оқушылардың мақалаларын, мамандардың кеңестерін, танымдық материалдарды күтіп жүретін болады. Бойында баспасөзге деген құштарлығы оянған оқушы бос уақытын көшеде, компьютер залдарында өткізбейді, керісінше ата-анасына көмектесіп, кітап оқып, білімін әрі қарай жетілдіре түседі. Ондай жеткіншек өзгелерге де үлгі болады.

Жалпы оқушылар өмірін үнемі насихаттап отыратын газет-журналдар баршылық. Мұндайда алысқа бармай-ақ қашанда жас жеткіншектер мәселесін көтеретін аймақтық мерзімді басылым «Сарыарқа самалын» айтуға болады. Бұл газет кеңестік заманда пайда болса да, талай судай салқын саясат аласапыранынан өтіп, бүгінгі күнге жетіп қана қоймай, бұл күндері аймақтық басылым халық өмірінің шынайы шежіресіне айналып отыр. Тәуелсіздікпен қатар жаңарып, аты да өзгерген облыс айнасы бүгінде қанатын кеңінен жая түсті. Оның республикадағы басқа облыстық газеттерден шоқтығы биік екендігін жұрттың бірі біліп, бірі білмес. Шежіре, ұлттық рух, болашақ ұрпақ тәрбиесі, тәуелсіздік ұраны, бейбітшілік, келісім – басылымның негізгі тақырыптары.

«Сарыарқа самалы» облыстың жалғыз қазақ тілді басылымы себепті онда ең алдымен мектеп өміріне, білім беру саласына байланысты мақалалар үнемі шығып тұрады. Міржақып Дулатұлының «...жалғыз құрғақ білім үйрету емес, біліммен бірге жақсы тәрбиені қоса беру» деген ұлағатты сөзін мақсат еткен облыстық басылым аймақтың білім беру ісіндегі мәселелерін кеңінен толғап жазды. Жоғарыда атап өткендей, «Айналайын» қосымшасы – оқушылардың шығармашылық шеберліктерін жетілдіруге арналған болса, жалпы орта білім беру жүйесіндегі сапалы білімді айшықтайтын, мектептегі оқушылар мен мұғалімдердің мәселесін көтеретін «Мектеп өмірі» арнаулы беті бар.

Мектеп өміріне арналған арнаулы бетте негізінен сапалы білім беру мен тәрбие, тәжірибе, қазақ тілі мектептердің, оның ішінде ауылдық мектептердің беделін көтеру мәселелері кеңінен қозғалады.

Өмір, уақыт өз қалпында тұрмайтыны сияқты, білім мен тәрбие беру де мезгіл өте келе жаңарады, тыңнан тәжірибелер қосылады. Мұғалімдердің біліктілігін көтеру деген тағы бар. Мектеп ұстаздары үшін біліктілікті көтеру – бұлжымас заңдылық.

Оқушының баспасөзге деген ынтасын ояту, сол арқылы дұрыс тәрбие беру үшін мұғалім ең алдымен басылымдарда жарияланған мәселелерді, қызықты фактілер, оқиғалар, ішкі істер органдары жариялаған қылмыс хроникаларынан хабардар болуы керек. Қолайлы жерде оқығандарынан мысалдар келтіріп, оларды талқыға салып, бала тәрбиесінде үнемі қолданып отырған жағдайда ғана жан-жақты білімді, дүниетанымы кең, мектеп қабырғасынан тыс жерде не болып жатқанынан хабардар құзыретті тұлғаны тәрбиелеуге болады.

Сапалы білім беру – бұл алдымен адамның қалыптасуы, өзін, өз бейнесін табуы, қайталанбас тұлғалық, рухани, шығармашылық бастауының болуы. Оқу жүйесінде айтарлықтай оң нәтиже берген тәжірибе, іс-шаралардың барысы газет бетінде айқын көрініс тапқан.

Жаңа заманнан бастап білім жүйесінің мақсаты – ұжым мен қоғамда өздігінен бейімделе отырып, еркін сезініп, өзін-өзі анықтай алатын тұлғаны тәрбиелеуді қажет еткені белгілі.

Баспасөз арқылы оқушылардың құзыреттілігін тәрбиелеу қажет. Құзыреттіліктің сипаты қандай? Кейбір сөздіктерде құзыреттікке белгілі бір зат, құбылыс жөнінде пайымдауға, салмақты да беделді пікір айтуға мүмкіндік беретін білімді игеру ретінде түсіндірме берілген. Ал қазір құзыреттілік дербес және жауаптылықпен әрекет етуге белгілі бір жұмысты орындауға қабілетілік пен икемділікті меңгеруге жол ашатын психологиялық ахуал, психикалық сапалардың қосылымы ретінде белгіленіп жүр. Құзыретті болу мен құзыретсіз болудың себебі бірдей, ол – адамның жеке тұлға ретіндегі ахуалы, эмоциясының тұрақтылығы мен айнымалылығы, денсаулығының жақсы-жамандығы, т. б. Осылардың болу-болмау себептерін анықтау үшін, құзыреттілікті анықтау үшін кәсіби психолог қатысуының маңызы зор.

Құзыреттіліктің бар-жоғын оқушы еңбегінің нәтижесінен қарап пайымдау қажет. Кез келген жеткіншек өз қимылымен іс-әрекеттің түпкі нәтижесіне сай талаптарға жауап беретін жұмыстарды орындаса ғана құзыретті саналады. Бұл құзыреттілікті пайымдаудың жалқы жолы. Жеткен нәтиже емес, белгілі бір жетістікке жету үшін тырысуды құзыреттілікке телуге болмайды. Құзыреттілікті адамның білімдарлығымен жапсарластыруға болмайды, өйткені жұрт айтқандай, «құзыретсіздік (төл сөз ретінде алынып отыр, әйтпесе бұл оқуды бітіргеннен кейінгі икемсіздікті нұсқайды. – К.Б.) оқу орындарының шаңырағында шайқалып тұр».

Құзыреттілікті адамның белгілі бір мәселені шешу қабілетімен шатастыруға болмайды. Бұл мәселені мен шеше аламын, бірақ ол менің құзырыма жатпайды (оған өкілетті емеспін) немесе бұл менің құзырымда, бірақ білімдарлығым

жетпейді дейтін пікірлер айтылып жатады. Әр оқушы өз құзыреттілігінің межесін ғана емес, дәрежесін де білсе, ұтар едік.

Кәсіби құзыреттіліктің түрлерін ажырата білу қажет. Олар:

– арнайы құзыреттілік – өзінің іс-әрекетін жеткілікті дәрежеде меңгеру, кәсіби қалыптасуын жобалай білу;

– әлеуметтік құзыреттілік – бірлесе (топпен, кооперативпен) іс-әрекетті атқаруды, ынтымақтасуды, сондай-ақ кәсіпке қарасты қатысымды меңгеру; өзінің кәсіби еңбегінің нәтижелері үшін әлеуметтік жауапкершілік;

– жеке тұлға құзыреттілігі – өзін көрсете білу мен қалыптастырудың амалдарын, жеке тұлғаның кәсіби қарсы тұру құралдарын игеру;

– дара құзыреттілік – өзінің қабілеттігін асыру және кәсіп аясында өз даралығын қалыптастыруға қабілеттілік, жеке тұлға ретінде өсуге деген дайындығы, өзінің даралығын сақтауға деген қабілеті, өз еңбегін артық уақыт пен күш жұмсамай-ақ ұтымды ұйымдастыруға икемділігі, оқуды, еңбекті қиындықсыз, шаршаусыз, тіпті, сергіту арқылы нәтижеге жеткізу.

Құзыреттіліктің аталған түрлері бір оқушының бойынан табыла бермеуі мүмкін. Оқушының жан-жақты қабілетті болуы, бірақ қарым-қатынас жасау жөнін білмеуі, өзін дамыту жолындағы міндеттерді жүзеге асыра алмауы мүмкін. Осыған орай оның әлеуметтік, жеке тұлғалық жағынан құзыретінің әлсіз, төмен екенін байқауға болады. Адамға кәсібінен тысқары жерде қажетті құзыреттіліктің кейбір жалпы түрлері айқындалған. Бұлар – кейбір өзекті кәсіби маңызды салалар мен кәсіби мінез-құлық типтері, кептеген кәсіп түрлерінің негізі. Өндірістегі, әлеуметтік тәжірибелердегі өзгерістер кезінде бұлар өз маңызын, мәнін жоғалтпайды.

Жоғарыда сипатталған құзыреттіліктің әр түріне кәсіпаралық жалпы компоненттердің мынандай түрлері енеді деуге болады:

– жеке тұлға құзыреттілігі – өзінің еңбегін жоспарлауға, бақылауға және реттеуге қабілеттілік, өз бетімен шешім қабылдауға, үйреншікті емес (нестандартное) шешімдер табуға (креативтілік), қисынды теориялық және практикалық ойлау; проблеманы көре білу, өз бетімен жаңа білім мен іскерлікті игеру қабілеті;

– дара құзыреттілік – жетістік мотивациясы табыстың қорлануы, өз жұмысының сапалы болуына ұмтылу, өзін-өзі мотивациялауға қабілеттілігі, өзіне деген сенімі, оптимизм.

Кей зерттеушілер біліктілік ұғымын «құзыреттілік» аталымымен нақтылайды: біліктіліктің, құзыреттіліктің маңызды белгілері болып мынадай критерийлердің комбинациясымен белгіленетін деңгей саналады:

– іскерлік пен білімді меңгеру деңгейі (іскерлік пен білім саласы);

– іскерлік пен білімнің кеңдігі және диапазоны;

– өз жұмысын ұтымды ұйымдастырып, жоспарлау қабілеті;

– тосын жағдайларда өз білімін қолдана білуге қабілеттілігі (техника, технология, т. б.).

Ұғымдарды бұлай теңестіріп жіберуді жөн санаймыз. Оның үстіне авторлардың осы тобы екінші терминнің дербес анықтамасын ұсынады: «Құзыреттілік – «істі біліп» іс-әрекет атқаруға қабілеттілікті білдіретін жалпы балама термин.

«Біліктілік» пен «құзыреттілік» ұғымдарын салыстыра келіп, О.Б. Ховов екінші терминнің бірінші терминнен гөрі мағынасы кең екенін көрсетеді. Өйткені оған біліктілікті сипаттайтын таза кәсіби біліммен және іскерлікпен қоса топта жұмыс істеуге ынталылық, ынтымақтастық, қабілеттілік, коммуникативтік қабілет, оқу, бағалау, логикалық ойлау, ақпаратты алу мен пайдалану, т. б. іскерліктер жатады.

Бұл пікірден байқайтынымыз, автор «құзыреттілік» терминін іс-әрекеттілік және әлеуметтік-коммуникативтік өзекті белгілердің негізінде маманның жеке тұлғасына сүйене отырып, кәсіпке дайындау деңгейінің қосымша сипатын беру үшін қолданады. Бұл қарастырылып отырған ұғымның гуманизммен толығына сай келеді, алайда оның белгілері жүйелеу мәселелерін шеше алмайды.

Құзыреттілік, біздің ұғымымызда, жеке тұлғаның теориялық білімі мен практикалық тәжірибесіне сай белгілі бір міндеттерді орындауға дайындығы және қабілеті. Нақтылай айтып кеткен жөн, «дайындық» ұғымы «бәрі орындалған, бір нәрсе үшін бәрі дайын» дейтіндей жағдай мағынасын анықтау үшін, ал қабілет-іскерлік, сондай-ақ белгілі бір әрекетті орындау мүмкіндігін білдіру үшін қолданылады.

Бұл мағыналар құзыреттіліктің мәні мен мазмұнын жеткізіп, ашып тұрады. Құзыреттілік теория мен практиканың бірлігі негізінде қалыптасады. Ол жансыз жаттанды білім түрінде емес, жеке тұлғаның танымға, ойлауға қатысын және әрекетке, белгілі мәселелерді ұсынып, шешім жасауға, оның барысы мен нәтижелерін талдауға, ұдайы түрде ұтымды түзетулер енгізіп отыруға деген іскерлігінің белсенділігінен көрінеді.

Ал Н.С. Розов құзыреттіліктің екі жағы болатынын анықтайды да, бірінші жағына танымдық және практикалық жаңалық енгізуді (инновация) ассимиляциялау мүмкіндігімен, екінші жақты білім беру жүйелерінің әр түрі, тип, профилі сатыларына қойылатын білім талаптарын анықтау мүмкіндігімен байланыстырады.

Талдау көрсеткендей, құзыреттіліктің көрсетілген бірінші жағы құзыреттілікті стандартты емес (тосын) жағдайда жүзеге асыру деңгейін белгілеудің индикаторы ретінде іс-әрекет етсе, екінші жағы оның ең аз деген, қажетті деңгейіне қойылатын талаптарды белгілеудің қайнар көзі болып табылады. Демек, бұл екі жақ іс жүзінде құзыреттілік көріністерінің құлдилама деңгейінің диапазонын анықтайды.

Н.С. Розовтың пікірінше, құзыреттіліктің мынадай қырлары бар:

– мәндік аспект, неғұрлым жалпы мәдени контекстегі ахуалды жете түсінудің барлығын көрсетеді: бұл контекстік аясына осы сияқты ахуалды бағалау, оны ұғыну мен оған деген қарым-қатынас кіреді;

– проблемалық-практикалық аспект, бұл-осы бір жағдайда ахуалды айқындай білудің мақсат, міндет, нормаларды алға қою мен орындау тиімділігінің бара – барлығын сипаттайды;

– коммуникативтік аспект, бұл-осы тәріздес ахуалдағы қатысымның және адамның осындай жағдайға қатысын және өзара ықпал жасауға тиісті мәдени үлгі деңгейінің барлығын қамтамасыз етеді.

Құзыреттілікті оның, жалпы мәдени және кәсіби көріністерін сипаттау үшін бұлайша аспектілерге бөлу жасанды екенін көруге болады. Әсіресе бұл психологтер мен педагогтерге қатысты алғанда анық байқалады. Өйткені олардың іс-әрекетінде ахуалдың мәнін жете ұғыну міндетті түрде практикалық әрекеттерден бұрын болып қана қоймайды, сонымен бірге осы әрекеттердің өзі коммуникативтік жағынан жеткілікті деңгейде жиі қамтамасыз етіліп отырады.

Жеке тұлғаның еңбек нәтижесі мен барысындағы өзгерістерін қарастыра отырып, бұл процеске нақты кәсіп ықпалының мынадай айрықша белгілері айқындалады:

– еңбек жағдайлары;

– ұжымдағы іскерлік және жеке тұлғалар қатынастарының саласы;

– жеке тұлғаға қойылатын өндірістік жалпы талаптар;

– жеке тұлғаға қойылатын жеке кәсіби этикалық талаптар.

Ол осы жолмен жеке тұлғаның әр кәсіпке қажетті өзіндік сапаларын айқындауға болады деп есептейді.

Бұл мектеп реформасы идеяларын жүзеге асыру қажеттілігінен туады. Шешуші буыны – ата-аналардың балаға білім берудегі сұранысын анықтау және оқушылардың өз талаптарын қанағаттандыру әрі мүмкіндіктерін ескере отырып қалыптастыру жолымен оқу-тәрбие үрдісін ізгілендіру.

Шындығында да, мұндай жағдайда педагогке тәрбиеленушінің өмірдегі өз орнын табу, өзін басқара білу, өзіндік іске асыру, қажет жағдайда өзін ақтай білу мақсатымен даралана қалыптасу жолын анықтауда көмек көрсету міндеті жүктеледі.

Осыған сәйкес алғанда, арнайы құзыреттілік – өзінің іс-әрекетін жеткілікті дәрежеде меңгеру, өзінің кәсіби қалыптасуын жобалай білуі болып табылады.

Құзыретті болу үшін құзырды игеру керек. «Құзыреттілік тұлғаның сапалық қасиеті – қабілеттілікті сипаттайды» (С.И. Ожегов).

Жоғарыда айтқандай, оқушыларды жан-жақты етіп тәрбиелеп, жеке тұлға ретінде өмірге қанат қақтыруға дайындауда үлкен игі бастама алған білім ордасы мектеп десек, оларға қосымша көмек ретінде газет беттерінде адамгершілік, еңбекке баулу, эстетика, отансүйгіштікке тәрбиелеу мәселелеріне қатысты мақалалар үнемі беріліп тұрады. Осы газет көтерген көкейкесті мәселелер бойынша тәрбие сағаттарын, диспуттар өткізуге болатыны белгілі. Жалпы білім ордасында оқу-тәрбие жұмысының сапалы болуы сынып жетекшілерінің жұмысына және оларды оқушылар арасында қалай іске асыруына тікелей байланысты. Сыныптағы оқушылардан саналы тәртіп талап етпестен бұрын әрбір мұғалім жасаған тәрбие жұмысының жоспарында нақтылықтың болғаны абзал.

Сайып келгенде, білімді де білікті, қабілетті, тәрбиелі, бір сөзбен айтқанда құзыретті тұлға тәрбиелеу мәселесін шешуде негізгі міндет жалпы білім беретін мектептерге жүктелетін болса, бұндай жағдайда барлық қолдан келетін мүмкіндіктерді пайдалану қажет. Демек, біз сөз етіп отырған тәрбие мәселесінде баспасөздің өзіндік орны бар екені анық. Сондықтан сынып жетекшілері, тәрбиешілер, тіпті әрбір мұғалім өз тарапынан басылымдарда жарық көрген мақалаларды кәдеге жаратып отырса, оқушылардың болашақта сонша дәрежеде дүниетанымының кеңеюіне, сауатты, саналы, инабатты азамат, жеке тұлға болып қалыптасуына зор үлес қосқаны болар еді.

Әдебиет

1 Кенжебаев Б. Маманның кәсіби құзыреттілік мәселесі / Б. Кенжебаев // Ұлт тағдылымы. – 2004. – №3. – 34-39 б.

2 Бекниязов Т. Журналистің шығармашылық шеберлігі / Т. Бекниязов. – А.: Қазақ университеті, 2004. – 196 б.

3 Кенжалин Ж.. Ұлт рухын ұлықтаған ұрпақпыз / Ж.. Кенжалин. – А.: Өлке, 2005. – 108 б.

4 Қалмырзаев Ә. Қазақстандық патриотизм қалай қалыптасады? / Ә Қалмырзаев // Егемен Қазақстан. – 1998. – 10 қаңтар. – 2-3 б.

Место прессы в воспитании компетентности учеников

Б.М. Жапарова

старший преподаватель кафедры педагогики,

Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы воспитания компетентности учащихся через СМИ, особенности компетенций личности и в том числе определение роли профессиональной и социальной компетентности в воспитании подрастающего поколения. Средства массовой

информации не на последнем месте в воспитании ребенка. Поэтому будет эффективно, если используется актуальная информация из различных журналов и газет педагогического направления для организации воспитательных мероприятий, классных часов, дебатов и т.д., что послужит развитию коммуникативной компетентности учащихся.

Ключевые слова: издание, пресса, информация, молодое поколение, специальность, воспитание.

The role of the press in education of students' competence

B.M.Zhapparova

Senior teacher of chair of pedagogy, candidate of Pedagogical sciences,

Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan.

Summary

In this article is considered the role of mass media by the education of students' competence from different viewpoints. The article includes some regular descriptions of competence. It is necessary to determine the role of the professional and social competence in the education of children. Mass media is very important in the education of children. It will be very effective to use an actual information from the different pedagogical journals and newspapers for organization of educational, class activities, debates etc. It will help to develop the communicative competence of the children.

Key words: edition, the press, information, teenager, specialty, education.

УДК 796. 011.3

**ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ПРОФИЛАКТИКИ
НАРУШЕНИЯ ЗРЕНИЯ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА*****Л.И. Струценко****доцент кафедры «Массовые виды спорта и физическая культура»,
Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан****Т.Д. Командик****кандидат педагогических наук, профессор кафедры «Физическая культура
и спорт», Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Казахстан.****О.В. Мещанинова****учитель физической культуры государственного учреждения
«Школа-лицей №8 для одаренных детей», г. Павлодар, Казахстан.****Аннотация***

Младший школьный возраст представляет собой своеобразную зону риска приобретения, так называемой школьной близорукости. Дети, страдающие близорукостью, ограничены в двигательной подвижности, что не может не сказываться на их здоровье. В статье рассматривается проблема профилактики зрения у детей младшего школьного возраста на уроках физической культуры. Целенаправленное использование физических упражнений, по мнению авторов, будет способствовать не только профилактике зрения учащихся младших классов, но и значительному его улучшению.

Ключевые слова: профилактика, зрение, зрительный анализатор, близорукость, физическая нагрузка, физические упражнения.

Деятельность учителя физической культуры весьма многогранна. В процессе уроков он дает знания о механизме владения своим телом, учит ощущать выполняемые упражнения и управлять ими, заботится о функциональной подготовке учащихся, о развитии у них жизненно-важных физических качеств, дает необходимые знания о закаливании, о физическом совершенствовании, о здоровом образе жизни и многое другое. Однако, какие бы ни стояли задачи перед учителем физической культуры, вся его деятельность, в первую очередь, нацелена на содействие укреплению здоровья подрастающего поколения. Видимо, поэтому учителя физической культуры нередко называют *учителем здоровья*.

И все-таки некоторые жизненно важные органы и системы детского организма подчас не попадают в поле зрения спортивного педагога. Это касается, в частности, органов зрения детей.

Зрительный анализатор – самый неподготовленный и чувствительный к учебным нагрузкам орган ребенка, впервые приходящего в школу. При этом начальный период обучения детей предполагает чрезвычайно высокий уровень зрительных нагрузок в связи с интенсивным овладением чтением, письмом, счетом, а также внедрением компьютерных технологий в игровую и учебную деятельность. В результате, как свидетельствует статистика заболеваемости, данный период представляет собой своеобразную зону повышенного риска приобретения так называемой школьной формы близорукости [1, 2, 3]. Именно в младшем школьном возрасте наблюдаются большие изменения состояния зрения за сравнительно короткий период.

Близорукость особенно тяжело сказывается на детях. Ребенок, носящий очки, часто ограничен в двигательной активности и поэтому вынужден (или предпочитает) проводить слишком много времени у телевизора или за книгами. Это перегружает зрение и, в свою очередь, усугубляет близорукость. С годами вырабатывается стереотип малой подвижности, у ребенка уменьшается потребность в движении, что не может не сказаться отрицательно на его здоровье в целом.

К тому же зрительный анализатор у детей младшего школьного возраста практически не получает крайне необходимого для него целенаправленного оздоровительного воздействия [1, 2]. А ведь зрение является одним из самых больших ценностей человека. До 95% информации об окружающем мире человек получает через зрение. В процессе зрительного восприятия предметов и явлений окружающего мира человек получает информацию о форме, величине, цвете предметов и объектов, пространственном расположении, степени их удаленности. Именно информация, полученная посредством органа зрения, чрезвычайно важна для жизнедеятельности человека. Значимость зрительной информации определяется как ее большой информационной насыщенностью, так и ее огромной ролью в осуществлении человеком различных видов деятельности [6].

Состояние зрения детей младшего школьного возраста на сегодняшний день характеризуется высоким уровнем нарушений. Причин ухудшения зрения много. К ним можно отнести: врожденные или приобретенные заболевания; неправильный режим дня; бедное полезными веществами питание; дефицит движения; чрезмерные учебные нагрузки; неограниченный просмотр телепередач, компьютер; неправильная осанка; недостатки в освещенности рабочего места.

Одна из основных причин – слишком большие нагрузки на органы зрения. Подсчитано, что семилетний ребенок за несколько часов, проведенных над кни-

гами и тетрадами, нагружает мышцы глаз пропорционально в такой же степени, как он нагрузил бы другие мышцы, занимаясь столько же времени силовой подготовкой. И в том, и в другом случае происходит явная перегрузка мышечного аппарата.

Наиболее значимой среди нарушений зрения у школьников является близорукость. С возрастом увеличивается не только процент близоруких учащихся, но и степень близорукости.

Близорукость чаще возникает у лиц с отклонениями в общем состоянии здоровья. Несомненна связь близорукости с простудными, хроническими и тяжелыми инфекционными заболеваниями. У близоруких детей чаще, чем у здоровых, встречаются такие изменения в опорно-двигательном аппарате, как нарушение осанки, сколиоз, плоскостопие [3].

Это свидетельствует о том, что существует прямая и обратная зависимость между физической активностью ребенка, его здоровьем, с одной стороны, и развитием близорукости, с другой. Что позволяет по-новому оценить значение физической культуры в профилактике близорукости и ее прогрессировании.

Общее укрепление организма средствами физической культуры может благотворно влиять на улучшение зрения у детей младшего школьного возраста. Из физических упражнений в этом контексте наиболее предпочтительны циклические: бег в медленном темпе, ходьба в среднем темпе, лыжные прогулки, плавание, общеразвивающие упражнения, выполняемые плавно, без напряжения с умеренной интенсивностью. Такая двигательная деятельность связана с восприятием постоянно меняющихся пространственных элементов, помогает выработке глазомера, расширению периферического зрения. Изучение влияния систематических занятий циклическими упражнениями умеренной интенсивности в сочетании с гимнастикой для глаз показало, что у людей с близорукостью средней степени не только повышается общая выносливость, но и значительно улучшается зрение [2, 5].

Очень полезны для сохранения и улучшения зрения и такие упражнения, как броски на точность, метание мяча в цель. На первый план здесь выступают точные зрительно-пространственные восприятия. После броска глаза продолжают следить за мячом. При этом постоянно меняется фокусирование хрусталика, что необходимо для обеспечения четкого видения мяча как на близком расстоянии, так и вдали.

Эффективное воздействие на зрение оказывают элементы спортивных игр:

- отработка верхней и нижней передачи мяча индивидуально и с партнером в волейболе;
- ведение мяча, передачи мяча, броски в кольцо в баскетболе;
- игра футбольным мячом у стены, удары по воротам, ведение мяча;

– двигательные действия, связанные с бадминтоном, теннисом.

Все упражнения в ходьбе, беге, плавании, передвижении на лыжах, катании на велосипеде и коньках должны выполняться в медленном и среднем темпе.

Прекрасным средством для профилактики зрения являются подвижные игры высокой и средней интенсивности. Для детей, страдающих близорукостью, лучше организовывать подвижные игры, в том числе национальные казахские игры со средней интенсивностью, такие как «Без асика», «Подними монету», «Сбор хлопка», «Находчивый», «Гонка мячей по кругу» и т.п.

Упражнения, воздействующие на мышечную систему, благотворно действуют и на глаза, но глазам никогда не бывает достаточно только этих упражнений – им необходимы еще и свои собственные упражнения.

Наиболее эффективное влияние на улучшение состояния зрения младших школьников оказывает использование глазодвигательной гимнастики, выполняемой в сочетании с упражнениями на укрепление осанки. Такие упражнения целесообразно использовать в начале вводно-подготовительной части урока.

Значимое место в профилактике зрения у детей младшего школьного возраста на уроках физической культуры занимает игровой материал специальной направленности (специально-восстановительные и специально-тренирующие зрительные игры). Его целесообразнее применять комплексно, используя игры и восстановительного, и тренирующего воздействия. Так, в начале учебного года в большем объеме должны использоваться специально-восстановительные игры, такие как «Метелки», «Жмурки», т. к. после длительного летнего отдыха зрительному анализатору детей младшего школьного возраста требуется время для адаптации к учебным нагрузкам. Затем предпочтение отдается играм специально-тренирующего воздействия. Интересны в этом плане игры «Меткие стрелки», «Поймай зайку», «Далеко – близко» и т. п.

Специально-зрительные игры применяют только после упражнений, повышающих двигательную активность детей на фоне увеличенных показателей кровообращения, в заключительной части урока физической культуры.

С.В. Бондаренко предлагает применять зрительные упражнения и игры, основанные на двух ведущих принципах тренировки глаза. Первый – «раскачка» аккомодации (способность глаза ясно видеть предметы, находящиеся от него на различных расстояниях), второй – релаксация (уменьшение напряжения) основных функциональных структур зрительного аппарата [1].

Зрительные упражнения и игры способны активно снимать зрительное напряжение и утомление, расслабляя наружные и внутренние мышцы глаза, улучшать кровообращение глаза и циркуляцию внутриглазной жидкости. Помогают

они также стабилизировать и направленно повышать уровень зрительной выносливости, т.е. выносливости к зрительному утомлению.

Одним из основных условий укрепления зрения является движение. Когда глаз перемещается, он видит. Зрение глаза, который смотрит пристально, слабеет. Поэтому в комплекс специальных упражнений входят упражнения, укрепляющие глазодвигательные мышцы, цель которых – разрушить привычку пристального смотрения. Специальные упражнения для глаз – это движения глазами яблоками во всех возможных направлениях: вверх – вниз, в стороны, по диагонали, круговые, а также упражнения для внутренних мышц глаз. Упражнения такой направленности могут использоваться в сочетании с общеразвивающими, дыхательными и корригирующими упражнениями.

Для хорошего зрения необходимо постоянно расслабленное состояние глаза. Для этого необходимо учить детей расслаблять глаза, поддерживать это состояние, несмотря на психическое и эмоциональное напряжение. Если расслабление становится постоянным, коррекция также постоянна. Одним из таких упражнений является «пальминг». Цель этого упражнения: достигнуть совершенно черного поля перед глазами. Темнота и тепло от ладоней помогают расслабиться. Еще один способ расслабления глаз – моргание в течение 10 сек. [6]. Подобные упражнения лучше использовать в заключительной части урока физической культуры.

С целью повышения эффективности проведения мероприятий по профилактике нарушений зрения у детей младшего школьного возраста на уроках физической культуры необходимо соблюдать следующую последовательность в обучении учащихся:

- овладение навыками релаксационных упражнений;
- овладение навыками выполнения упражнений, направленных на тренировку глазных мышц;
- овладение навыками выполнения упражнений, направленных на укрепление осанки;
- совершенствование зрительных функций с помощью специализированных зрительных и двигательных навыков вида учебной программы.

Заключение. Высокий уровень нарушения зрения в школьном возрасте и его тенденция к увеличению с возрастом указывает на необходимость постоянной работы по его предупреждению, начиная с младшего школьного возраста, так как, чем моложе организм, тем он пластичнее, тем быстрее возможен значимый результат оздоровительного воздействия.

Целенаправленное и систематическое использование физических упражнений общего и специального воздействия на уроках физической культуры будет

способствовать не только профилактике зрения у учащихся младших классов, но и значимому его улучшению.

Список литературы

- 1 Аветисов Э.С. *Физкультура при близорукости* / Э.С. Аветисов, Е.И. Ливадо, Ю.И. Қурпан. – М.: Советский спорт, 1985. – С. 3, 13-14, 22-37.
- 2 Бондаренко С.В. *Тренируем зрение* / С.В. Бондаренко // *Физическая культура в школе*. – 1993. – №2. – С. 35-36.
- 3 Гимадеева Р.Р. *Профилактика нарушения зрения* / Р.Р. Гимадеева // *Валеология. Физвоспитание. Спорт*. – 2002. – №10. – С. 35-36.
- 4 Заготова С.Н. *Валеология. Справочник школьника* / С.Н. Заготова. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 88, 114-118.
- 5 Сняков А.Ф. *Зрение. Как его сберечь и улучшить* / А.Ф. Сняков // *Физическая культура в школе*. – 1995. – №4. – С. 68-71.
- 6 Хрущев С.В. *Физкультура в режиме продленного дня* / С.В. Хрущев. – М.: Физкультура и спорт, 1986. – С. 16-17, 73-84.

Дене тәрбиесі – кіші мектеп жасындағы балалардың көру қабілетінің бұзылуын болдырмау мақсатында

Л.И. Струченко

Спорттың бұқаралық түрлері және дене тәрбиесі кафедрасының доценті,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан.

Т.Д. Командик

педагогика ғылымдарының кандидаты, «Дене тәрбиесі» кафедрасының профессоры,
Еуразиялық Инновациялық университеті, Павлодар қаласы, Қазақстан

О.В. Мещанинова

«№8 дарынды балаларға арналған мектеп-лицейі» Мемлекеттік мекеменің
дене тәрбиесі пәнінің мұғалімі, Павлодар қаласы, Қазақстан

Аңдатпа

Кіші мектеп жасы аталмыш мектептегі алыстан көрмеушіліктің пайда болуық тымалдылығының өзіндік аймағы болып табылады. Алыстан көрмеушілігі бар балалар қозғалыс ептілігінде шектелген, ал ол денсаулықтарына әсер етеді. Осы мақалада мектептегі денешынықтыру сабақтарында кіші мектеп жасындағы балаларда көздің көруін алдын алу мәселесі қарастырылады. Авторлардың пікірі бойынша дене жаттығуларының мақсатты бағытталған қолданылуы кіші сыныптар оқушыларының көз көруді алдын алумен қатар, оның мәнді жақсаруына әкеледі.

Кілт сөздер: алдын-алу, көру, көру анализаторы, сығырлық, денеге түсетін ауырлық, дене жаттығулары.

*Physical education in the context of prevention
visual impairment of children of primary school age*

L.I. Strutsenko

Associate Professor of «Mass sports and Physical culture»
Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan.

T.D. Komandik

Candidate of pedagogical sciences, Professor of chair «Physical culture and sports»,
Innovative Eurasian University, Pavlodar, Kazakhstan.

O.V. Meshchaninova

Teacher of physical culture of state institution
«The school-lyceum №8 for gifted children», Pavlodar, Kazakhstan.

Summary

The junior school age is an original risk zone of acquirement of so called school short-sightedness. Children who have short-sightedness are limited in moving activity and it can influence their health. In the article prevention of an eyesight problem among juniors at the school lessons of physical training is examined. Purposeful utilization of physical exercises will promote not only eyesight problems prevention of juniors but to it is significant improvement (according to the author's point of view).

Keywords: prevention, sight, visual analyzer, myopia, physical activity, physical exercises.

УДК 372.862

ӘДІСТЕМЕ ЖӘНЕ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Т.Қ. Қойбагарова

*ақпараттану кафедрасының доценті
Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан*

Р.А. Елтінова

*ақпараттану кафедрасының аға оқытушысы
Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан*

Аңдатпа

Мақалада «әдістеме» және «технология» ұғымдарын ажырату, педагогикалық технология ұғымының иерархиялық деңгейлерін анықтау мәселелері қарастырылған.

Кілттік сөздер: әдістеме, технология, педагогикалық технология, педагогикалық жүйе, әдістемелік жүйе.

Қазіргі білім берудің ең басты мақсаттарының бірі – оқушыларды өмірге бейімдеу, өз бетімен білім алуға дағдыландыру, алған білімін жасампазды қолдануға икемдеу екені белгілі.

Педагогикада, дәстүрлі педагогикалық, әдістемелік және дидактикалық жүйелерге қарағанда, педагогикалық технологиялар немесе оқыту технологиялары зор маңызға ие болып, озық дамуда.

«Педагогикалық технология» термині шетелде өткен ғасырдың 60-жылдарында пайда болды. Содан бері әр елде, мысалы АҚШ-та, Жапонияда «Педагогическая технология», Англияда «Педагогическая технология и процесс обучения» журналдары баспаға шыға бастады. Ал ЮНЕСКО-ң халықаралық білім беру бюросының бюллетені «Педагогические технологии» топтамасын шығарды.

«Оқыту технологиясы» ұғымы 60-жылдардың аяғында пайда болып, 70-жылдары көптеген жақтаушыларға ие болды. Қазіргі уақытта ол педагогикалық сөздікке бекем енді. Бірақта оны түсіну және қолдану әртүрлі болуда.

Қазіргі заманның педагогикалық теориясында жаңа оқыту технологиясын мектепке енгізуде бірінші зеттеу жүргізген академик В. Беспалько болатын. Оның айтуы бойынша – «Педагогикалық технология – бұл оқу үрдісін жүзеге асырудың мазмұнды техникасы».

Ал жаңа технологияның жеке сұрақтарын зерттеген және «Модульді оқыту технологиясын» енгізген В.М. Монаховтың пайымы бойынша – «Педагогикалық технология – бұл оқушы мен мұғалімге барлық жағдай жасау арқылы оқу үрдісін жобалау, ұйымдастыру және өткізу бойынша бірлескен педагогикалық іс-әрекеттің жан-жақты ойластырылған моделі».

«Педагогикалық технология – бұл техникалық және адами ресурстарды, олардың өзара байланысын ескере отырып, оқыту және білімді игерту үрдістерін құрайтын, қолданатын және белгілейтін, білім беру түрлерін оңтайландыруды міндет санайтын жүйелі әдіс» (ЮНЕСКО).

Дегенмен, әдебиеттерде, мысалы: «массив ұғымын енгізу әдістемесі», «бағдарламалауға оқыту әдістемесі», «ақпараттық технологияларды оқыту әдістемесі» және т.б. сөз тіркестері кездеседі. Мұндағы «әдістеме» ұғымы мүлдем басқа мағына беретіні анық, ол «алгоритм», «әдіс», «технология» түсініктеріне жақын.

Осыған байланысты, «әдістеме» және «технология» ұғымдарын ажырату мәселесі туындайды.

Г.К. Селевко [1] педагогикалық технология ұғымының үш иерархиялық деңгейін бөліп көрсетеді:

– бүтіндей білім беру үрдісін сипаттайтын жалпыпедагогикалық немесе жалпыдидактикалық деңгей (аймақта, оқу орнында, оқу деңгейінде), синонимі – «педагогикалық жүйе»;

– бір пән, сынып, мұғалім және т.б. аясындағы білім беру үрдісін сипаттайтын жеке әдістемелік немесе пәндік деңгей, синонимі – «жеке әдістеме»;

– оқшауланған немесе модульдік деңгей, яғни оқу-тәрбиелік үрдістегі жеке элементтер технологиясы (ұғымдарды қалыптастыру, бақылауды ұйымдастыру, жаңа білімді игеру және т.б.).

Сонымен, бастапқы мынадай тұжырымды қабылдайық:

Информатиканы оқыту әдістемесі және теориясы (информатиканы оқыту әдістемесі) – кез келген жас шамасында және кез келген ұйымдастырушылық-әдістемелік оқыту түрінде информатиканы үйрету объектісі болып табылатын педагогикалық ғылым.

«Технология» сөзі грек тілінде «*techne*» – өнер, шеберлік және «*logos*» – ғылым, заң дегенді білдіреді [2]. Сөзбе-сөз аударғанда, «технология» – шеберлік туралы ғылым болып табылады. Кез келген технологияның негізгі өзіндік белгілері: үрдісті (процесті) категория болып табылады; объектінің жай-күйін зерттейтін әдістер жиынтығы болуы; тиімді экономикалық үрдістерді жобалап қолдануға бағытталған.

Сонымен, технологияның әдістемеден айырмасы – өзіне тән аспаптылығы сияқты сипаттамасымен, яғни мақсатқа кепілді жеткізетін анықталған тапсырма-

лар жүйелерінің болуы; технологияның жаңғыртылуы; нәтиженің кепілдігі және өлшемділігі.

Технологиялық оқытуды дәл осылай сипаттау М.Е. Бершадскийдің, И.П. Волковтың, В.В. Гузеваның, М.В. Клариннің, В.Ю. Питюкованың, В.П. Тихомированың, П.М. Эрдниевтің және басқа да ғалымдардың еңбектерінде ұсынылған.

Қазақстандық педагог зерттеушілерден М.Ж. Жадрина, Н.Н. Нұрахметов, Ж.А. Қараев (деңгейлеп оқыту технология), Ж.У. Кобдикова, М.М. Жанпеисова (модульді оқыту технология) атауға болады.

Ресейлік және шет ел авторларының (Б.П. Беспалько, Б.С. Блум, М.В. Кларин, И. Марев, Г.К. Селевко және басқа) педагогикалық технологиялар мәселелері бойынша еңбектерін сараптаудың нәтижесінде педагогикалық технологияға ғана тән белгілер анықталды, олар:

Тұжырымдамалық (орысш. – концептуальность, яғни ғылыми негіз) – әрбір педагогикалық технологияда белгілі бір ғылыми концепцияға тірек, білім беру мақсаттарына жетудің ғылыми негіздемесі болуы тиіс.

Жүйелілік – педагогикалық технологияда жүйенің барлық белгісі болуы керек, атап айтқанда, үрдіс логикасы, барлық бөліктері арасындағы байланыс, бүтіндік.

Диагностикалық мақсатты құру және нәтижелік – мақсатқа кепілдікті жету және оқыту үрдісінің тиімділігі.

Басқарылушылық – диагностикалық мақсатты тұжырымдау мүмкіндігі; жоспарлау; оқыту үрдісін жобалау; сатылық диагностика; нәтижелерді түзету үшін, құралдармен және әдістермен түрлендіру.

Тиімділік – нәтижелер тиімділігі мен шығынның оңтайлылығы, қысқа мерзімде оқытудың жоспарланған нәтижелеріне жету кепілдігі.

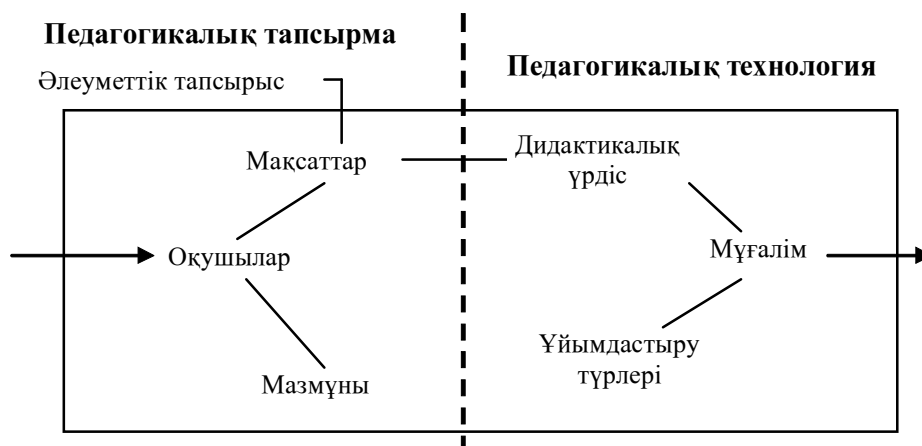
Іс жүзінде қолданымдылығы (алгоритмденуі, жобалануы, бүтіндігі, басқарылымдылығы) – педагогикалық технологияларды басқа да ұқсас білім беру мекемелерінде, басқа субъектілермен қолданылу мүмкіндігі.

Түзетілімдігі – тұрақты түрде жедел кері байланысу мүмкіндігі.

В.П. Беспалко [3] тіпті басқа қағиданы ұстанып: «белгілі бір жағдайда өтетін кез келген үрдістер осы жағдайлармен бірлесе жүйе деп аталады... Педагогикалық үрдістер іске асырылатын жүйелерді, педагогикалық жүйелер деп аталады» – дейді.

Ол педагогикалық жүйелер құрылымын өзара байланысты екі топқа бөледі: педагогикалық тапсырмаларды қалыптастыратын элементтер тобы (оқушылар, білім беру мақсаттары, білім мазмұны) және педагогикалық технологияларды

түзетін элементтер тобы (оқу үрдісі, оқытуды ұйымдастыру, мұғалім және/немесе оқыту құралы) (1-сурет) [4].

1-сурет – Педагогикалық жүйенің құрылымы (В.П. Беспалко бойынша).

Педагогикалық технологиялардың терең мағынасын В.П. Беспалко былай тұжырымдайды:

- 1) кездейсоқтан шығып, алдан ала жобалауға көшу;
- 2) оқушылардың оқу-танымдық әрекетінің құрылымын және мазмұнын дайындау;
- 3) оқушылардың жаңа материалды игеру және тұлғаның бүтіндей даму сапасын объективті бақылау және диагностикалық мақсат қою;
- 4) оқу-тәрбиелік үрдіс компоненттерінің мазмұны мен құрылым бүтіндігінің қағидасын іске асыру.

Қазіргі педагогикада білім беру жүйесі компоненттерінің (мақсаттардың, мазмұнның, әдістердің, оқыту түрлері мен құралдарының) тұтастығы туралы түсінік қалыптасты. Білім беру мазмұны білім беру технологиясының маңызды бөлігі ретінде көп жағдайда оның процессуалдық бөлігін (әдістер мен құралдар жиынтығын) анықтайды.

Нақты пән саласында білім беру мазмұны өзгерген кезде, тиісінше оқыту мақсаттары да өзгереді, ал оған байланысты әдістемелер мен оқыту технологиялары да өзгерері анық.

Жаңа технологиялар жалпы мынадай мақсаттарды көздейді:

- 1) ынтымақтастық;
- 2) ұжымдаса жұмыс істеу;
- 3) өзіндік бастама (инициатива);

- 4) өз жұмысын бағалауға үйрету;
- 5) логикалық ойлау;
- 6) мәселелерді шеше білу;
- 7) ақпарат алу және керектісін пайдалана білу.

Жоғары сыныптар үшін тиімді технологиялар: өздігінен даму технологиясы, модульдік оқыту технологиясы (МОТ), бағдарлап оқыту, ынтымақтастық, компьютерлік, сын тұрғысынан ойлау (СТО).

Орта буын сыныптарына тиімді технологиялар: түсіндіре оза оқу, дамыта оқыту, тірек сигналы арқылы оқыту, проблемалап оқыту, СТО, МОТ.

Бастауыш сыныптардағы тиімді технологиялар: ойын арқылы оқыту, білім беруді ізгілендіру, ақпаратты оқыту, зерттеу, көрнекілік технологиялары.

Өздігінен даму технологиясы – баланы жан жақты дамыту, дербестікке тәрбиелеу, бала санасында нәрселер әлемі мен ойлау әрекетінің бірігуі. Оқыту баланың дамуына сәйкес табиғи болу керек, сонда бала өзін өзі дамытады. Баланың: «Мынаны менің өзімнің жасауыма көмектесіп жібер» – деуіне жету.

Оза оқыту технологиясында – грамматикалық ұғым, түсініктер тірек сызбаларды пайдалану арқылы блок бойынша оза оқытылады.

Тірек сигналы – сызба бойынша сөйлем құратуға, сөйлемдегі сөздердің байланысын көрсетуге болады. Сызбаларда көбіне дерексіз байланыстар мен қатынастар көрсетіледі. Тілдік категориялар ұқсастығын, айырмашылығын, ерекшеліктерін салыстырып көрсетуге болады.

Белсенді оқыту технологиясы – оқу әрекеті арқылы үйретуші (мұғалім), үйренуші (білім алушы) рөлін өзгертуге ықпал ететін, шәкірттерді жаңа білімді өздіктерінен ізденіп білім алуына мүмкіндік жасайды. Бұл үшін сабақта төмендегі мәселелерге баса назар аударған жөн:

- сабақ құрылымының икемділігі, оқығаны бойынша пікірталастың болуы;
- дидактикалық ойындар, интенсивті өзіндік әрекет, бірліктерді салыстыру, топтау, жүйелеуді ұйымдастыру;
- жеке тұлғаға бағдарланған технологияда оқу тәрбие процесінде балалардың жеке ерекшеліктерін ескеру; әр білім алушының оқу тапсырмаларын орындауға қолайлы жағдай туғызу көзделеді;
- жеке тұлғаның өзіндік ерекшелігін ескеру ұстанымы (әрбір шәкіртті қабылдау мүмкіндігіне сай оқыту);
- білім беру траекториясын таңдау еркіндігі ұстанымы (міндетті білім беру деңгейінен төмен болмауы тиіс).
- оқытудың жағдаяттылығы ұстанымы (тапсырманы орындауға жағдай туғызу).

Әдебиет

1 Селевко Г.К. *Современные образовательные технологии* / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

2 Малева А.А. *Общая методика преподавания информатики* / А.А. Малева. – Воронеж: ВГПУ, 2005. – 271 с.

3 Беспалько В.П. *Основы теории педагогических систем* / В.П. Беспалько. – Воронеж: ВГУ, 1977. – 304 с.

4 Қойбагарова Т.Қ. *Информатиканы оқыту әдістемесі: оқу құралы: I-бөлім* / Т.Қ. Қойбагарова, Р.А. Ельтинова. – Павлодар: ПМПИ ғылыми-баспа орталығы, 2013. – 195 бет.

Методика и технология обучения

Т.К. Койбагарова

доцент кафедры информатики

Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан

Р.А. Ельтинова

старший преподаватель кафедры информатики,

Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан

Аннотация

Статья посвящена проблемам разделения понятий «методика» и «технология», определению понятия иерархических уровней педагогических технологий.

Ключевые слова: методика, технология, педагогическая технология, педагогическая система, методическая система.

Methods and technology of education

T.K. Koibagarova

Associate professor of Computer science

Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

R.A. Eltinova

Senior teacher of chair of Computer Science

Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

Summary

The article is devoted to the problems of separating the concepts of «technique» and «technology», the definition of hierarchical levels of educational technology.

Keywords: methods, technology, pedagogic technology, pedagogic system, methodical system.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПОСЛОВИЦ КАК СПОСОБ НОВОГО ВИДЕНИЯ НАИВНОЙ КАРТИНЫ МИРА

Г.К. Абзудинова

*кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры
русского языка и литературы Павлодарский государственный
педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан*

Аннотация

В статье рассматриваются современные трансформации пословиц и поговорок, репрезентирующих концепт «учеба». Пословичные трансформации (антипословицы) – это приближенное содержание пословиц и поговорок к нынешним реальным социально-политическим и экономическим условиям. Системный анализ таких трансформов в лингвокультурологическом аспекте пока не осуществлен. Между тем пословичные трансформы обладают значительным лингвокультурологическим потенциалом.

Ключевые слова: трансформация, антипословицы, пословичные трансформы, лингвокультурологический аспект, актуальные процессы, активизации.

Трансформация в пословицах и поговорках позволяет получить представление об актуальных процессах в культуре, экономике, политике, о роли некоторых сфер общественной жизни и об отношении носителей языка к происходящему. Пословичные трансформации (антипословицы) – это приближенное содержание пословиц и поговорок к нынешним реальным социально-политическим и экономическим условиям. Системный анализ таких трансформов в лингвокультурологическом аспекте пока не осуществлен. Между тем пословичные трансформы обладают значительным лингвокультурологическим потенциалом.

Активизация употребления трансформированных пословиц объясняется тем, что они выполняют особый «социальный заказ», «осовременивают» шаблонизированные многолетним (а часто и многовековым) употреблением паремии и отражают актуальные для носителей языка реалии [1].

Цель трансформов – это смеховой эффект или разрушение норм (моральных, утверждаемых традиционными пословицами, и языковых – введение в пословицу жаргонизмов, бранной лексики и т. п.) [2], эффективный способ высмеивания и опровержения закрепленных в их прототипах общественных стереотипов. Антипословицы являются не только действенным средством для привлечения внима-

ния в силу различных структурно-семантических преобразований, используемых для их создания, но и выступают орудием воздействия и управления аудиторией.

В настоящее время частотны трансформы, отражающие новые реалии из социально-политической сферы: медицина (*Лекарства дороже денег*), образование (*Образование дороже денег*), политика и государство (*Делу время – пикету час*), армия (*Не боевая техника красит воина, а воин боевую технику*), криминальная сфера и охрана правопорядка (*Язык до киллера доведет*), средства массовой информации (*Папарацци на выдумку хитра*); экономической сферы (*Свой бизнес карман не тянет*); научно-технической сферы: компьютерные технологии (*Хакерство хуже воровства*), космос (*«Мир» от «Челленджера» недалеко падает*); обиходно-бытовой сферы: алкоголь (*Водку пивом не испортишь*), наркомания (*Чем бы наркоман ни тешился, лишь бы кайф не ломал*), секс (*И для старухи найдется порнуха*); сферы досуга (*Рок попсы не слаще; Не так страшен пейнтбол, как его малюют*). Наименования многих реалий этих сфер являются лингвокультуремами нового времени, а выделение такого междисциплинарного направления, как лингво-социокультурология, объектом которого является язык как знаковая система культуры определенного социума, позволяет называть их лингвосоциокультуремами, так как данные единицы являются национально детерминированными языковыми знаками, которые отражают явления социальных сфер [1].

Х. Вальтер и В.П. Мокиенко составили словарь антипословиц русского народа [3]. Они определяют антипословицы как трансформации традиционных паремий, представляющие собой интересное явление. Это тексты, в которых контаминируются структурно-семантические единицы и модели традиционных паремий, лозунгов, рекламы, в том числе и политической. В них, в частности, отражается и подвергается оценке недавнее прошлое и современные реалии.

Следует отметить, что антипословицы характеризуются тем, что их понимание не зависит от контекста, и они могут функционировать как самостоятельные афоризмы.

В лингвокультурологических исследованиях связующим звеном языка и культуры выступает категория ценности, так как ценность признается основополагающим принципом культуры, а своеобразие систем ценностей – определяющим фактором различия культур.

Сопоставительное изучение традиционных пословиц и современных пословичных трансформов дает очень важные сведения о ценностных ориентирах культуры на определенном этапе ее развития.

Анализ семантики традиционных русских пословиц и пословичных трансформов, репрезентирующих концепт «учеба», позволил сделать выводы о динами-

ческих процессах в пословичной картине мира и, соответственно, в системе ценностей носителя русской лингвокультуры.

На современном этапе меняется политическое и экономическое положение страны. Укрепление межгосударственных отношений дает возможность получать образование как в отечественных, так и зарубежных учебных заведениях. При этом с ростом качества образования растет и его стоимость: *Образование дороже денег*. Данная пословица обладает двойным смыслом, один из которых относит образование к духовным ценностям и подчеркивает его необходимость и значимость. Надо сказать, что человек, находящийся в данной социокультурной среде и зная стоимость образования, скорее всего, воспримет данную пословицу как ироничное высказывание, подтверждающее тот факт, что сегодня образование является дорогостоящим, и не каждый может себе позволить получить высшее образование в отечественном вузе, не говоря уже о зарубежном. Данная пословица получает подобное значение за счет гиперболического эффекта, так как в современном мире деньги являются мерой всех товаров и услуг, в том числе и образования, которое получают за деньги.

Несмотря на то, что образование играет важную роль в жизни современного человека, оно не всегда является залогом высокооплачиваемой работы и материальной обеспеченности жизни. Так подобное мнение отражается в антипословице *Чтобы мало зарабатывать, надо много учиться*.

Линия «учеба – деньги» проходит во многих трансформированных пословицах. Если в оригинальных пословицах деньгам уделялась малая роль, то в антипословицах их значение превосходит значение учебы.

Исследователь Н.О. Лосский отмечал такую черту русского народа, как лень, которая отражена во многих русских пословицах и поговорках. Как было сказано, для многих возрастных групп учеба – это работа. Данное мнение нашло свое подтверждение в пословицах *Учеба и труд до добра не доведут* или в следующем трансформе пословицы *Век живи... живи, живи, а учеба не волк, в лес не убежит*. Последняя антипословица является синтезом пословиц *Век живи, век учись* и *Работа не волк, в лес не убежит*, поэтому носитель данной лингвокультуры знает оригинальное значение данных паремий и, используя их трансформ, намеренно преуменьшает значение данного явления [4].

Следующая пословица отражает мнение, что человек получает знания в течение жизни, а не, как это принято считать, за партой: *Мы учимся всю жизнь, не считая десятка лет, проведенных в школе*. Безусловно, это выражение утрировано, так как известно, что азы человек постигает в школе, там формируется база, позволяющая ему строить свою профессиональную жизнь. Просто школьные годы считаются беззаботными, это определенный этап в жизни каждого человека, который

он вспоминает с теплотой и, войдя во взрослую жизнь, понимает, что теперь у него появляются другие обязанности, ответственность, заботы.

В русском языке появились антипословицы традиционной паремии *Ученье – свет, а неученье – тьма*. Они основаны: 1) на игре слов: *Ученье – свет, а неученых – тьма, Ученье – свет, а неучей – тьма*. Здесь использование лексемы «тьма» показывает количественное значение, в отличие от оригинальной пословицы, в которой это же слово означало отсутствие света и могло быть интерпретировано как «отсутствие света в умах». Кроме того, замена «неученье» на «неученых, неучей» воспринимается как переход от абстрактного к конкретному; показывает имеющийся результат, а не предполагаемый; 2) на комическом эффекте *Ученье – свет, а неученье с утра на работу* (пословица, одобряющая учебу, знания, выдвигающая общепринятое мнение, что человек без знаний, без учения годится на другую, более тяжелую, грубую работу) и *Ученье – свет, а неученье – приятный полумрак* (пословица, противоречиво объясняющая учебу и отношение к ней), которая, в свою очередь, является обобщением из молодежного афоризма *Темнота – друг молодежи*.

В современных пословицах уже подчеркивается не ум, а смекалка, изворотливость: *Умными мы зовем людей, которые с нами соглашаются*. Появляется саркастичное определение интеллектуального человека: *Интеллектуал – человек слишком умный, чтобы помнить простейшие вещи*. Считается, что умный человек многое необоснованно усложняет, тем самым создавая себе проблемы.

Анализируя антипословицы, можно прийти к следующим выводам: в современный период важно быть не знающим, грамотным, а находчивым, смелым, сообразительным человеком, иметь качества, которые в традиционных поговорках осуждались. Сейчас такие черты характера считаются значимыми, необходимыми для достижения конкретных целей.

В настоящее время очень редко обращаются к субконцепту «книга». Это связано с тем, что телевидение, средства массовой информации, Интернет вытесняют книги с художественными произведениями, учебники, справочники, словари, энциклопедии. Множество литературных произведений сейчас экранизировано, появилась масса шпаргалок, которые в упрощенной форме передают сюжет художественных произведений, что, в свою очередь, привело к тому, что резко сократилось число читателей книг. Это суждение отражается и в пословице *Читайте книги – некоторые из них специально для этого написаны*, где прослеживается призыв в ироничной форме о том, что в век информационных технологий книги предназначены для чтения.

Наряду с призывом читать книги бытует мнение об их бесполезности: *Сколько книги не читай – императором все равно не станешь*, которая подтверждает об-

щепринятое мнение, что если книга – это источник знаний, а знания не всегда важны в достижении цели, то и книга теряет свою значимость.

Таким образом, экономические, политические и социальные изменения в стране меняют отношение ко многим явлениям, формируют новое представление о ценностях, отличное от предыдущего, складывающегося веками.

В результате анализа пословичной репрезентации познавательных, ментальных ценностей можно отметить, что, несмотря на важность науки, значимости учения, просвещения, разума, утверждаемых традиционными пословицами, в русских трансформах с сарказмом говорится о том, что выше оценивается смекалка, изворотливость, осмеивается усердие в учебе. Материальное благополучие приобретает большую силу, чем знания, обучение. Утрированно высказывается мнение, что даже знания могут быть куплены за деньги.

Пословицы и поговорки русского языка отражают события, которые имели место в конце прошлого столетия, когда происходили изменения в политической и экономической системах постсоветского пространства. В это время люди уделяли большое внимание материальной стороне жизни, на второй план ушли искусство, образование. Новые условия, в которые были поставлены люди, диктовали необходимость заниматься деятельностью, которая выведет их на новый уровень развития, менять свои профессии, искать способы выживания в новых экономических условиях. Все эти процессы нашли отражение в трансформах, которые высмеивают попытки изменения системы ценностей, те жизненные условия, в которые поместили народ, ту реальность, которая заставила людей поменять свои взгляды, жизненные позиции. Однако следует отметить, что со временем данные трансформы потеряют свою актуальность и, скорее всего, исчезнут в связи с появлением новых событий объективной реальности.

На основе вышесказанного можно сделать следующие выводы: язык незамедлительно реагирует на события и изменения, происходящие в жизни общества. В языке появляются новые понятия, отражающие современное видение тех или иных явлений, происходящих в данный момент в мире, на изменяющиеся ценности.

Список литературы

- 1 Вальтер Х. *Антипословицы русского народа* / Х. Вальтер, В.М. Мокиенко. – СПб.: Нева, 2005. – 576 с.
- 2 Лосский Н.О. *Характер русского народа* / Н.О. Лосский. – М.: Политиздат, 1991. – 368 с.
- 3 Федорова Н.Н. *Современные трансформации русских пословиц: автореф. дисс. ... к.ф.н.* / Н.Н. Федорова. – Великий Новгород, 2007.

Мақалдардың өзгеруі – дүние көрінісін жаңа аңғал көру әдісі

Г.К. Абзүлдинова

филология ғылымдарының кандидаты, орыс тілі

және әдебиеті кафедрасының аға оқытушысы,

Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан

Андатпа

Мақала «оқу» концептісіне байланысты қазіргі замандағы мақал-мәтелдердің өзгеруі туралы жазылған. Мақал-мәтелдердің өзгеру зерттеулері қазіргі замандағы актуалды процестерге жаңа көзқарас тудырады: экономика, саясат, әлеуметтік өмірдің кейбір сфералары және осындай өзгерістерге тіл тасушыардың қатысы. Тіл білімінің лингвомәдениеттік аспектісінде бұндай мәселе қарастырылмаған, бірақ мақал-мәтелдердің өзгерулері зор лингвомәдениеттік потенциал құрастырады.

Ключевые слова: трансформация, антипословицы, пословичные трансформы, лингвокультурологический аспект, актуальные процессы, активизации.

Transformation of proverbs as a way to a new vision of a naive world view

G.K. Abzuldinova

Candidate of Philological Sciences, senior teacher of chair of Russian and literature,

Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

Summary

The given article is dedicated to the studying of modern transformations of proverbs and sayings representing the concept “studying”. The changing of investigation of proverbs and sayings considers new look to modern actual process in: economy, policy, social life and relations of native speakers. This problem is not considered in linguistic-cultural aspect but it makes big potential of proverbs and sayings' changing.

Keywords: transformation, anti-proverbs, proverbial transforms, cultural linguistic aspect, actual processes of activation.

УДК 364.277

ПРИЧИНЫ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ СРЕДИ ПОДРОСТКОВ
И ПРИЕМЫ ОКАЗАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ

Н.В. Николаева

*кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии
Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан*

И.Ж. Омарова

*студентка кафедры психологии
Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан*

Аннотация

В данной статье рассматриваются результаты проведенного исследования причин суицидального поведения подростков и определение эффективных приёмов в оказании психологической помощи как в пре-суицидальный период, так и в ситуации постсуицидального состояния. Автор рассматривает использование интегративных методов психологической коррекции подростков. Наравне с ранее используемыми диагностическими методиками предлагается методика, взятая из клинических тестов, где обращается внимание на показатели, указывающие предрасположенность к суицидальным проявлениям. На основе полученных результатов сформулированы рекомендации для школьных психологов.

Ключевые слова: суицид, суицидальное поведение, депрессия, профилактика, личностный кризис, стрессовые ситуации.

Проблема суицида среди подростков является одной из первостепенных и наиболее актуальных социальных проблем. Согласно открытой статистике, в большинстве стран мира кривая самоубийств сегодня ползет вверх, что свидетельствует о глобальности этой проблемы. Существует точка зрения, в соответствии с которой именно самоубийства (а не наркотики, СПИД или дорожные происшествия) становятся все более распространенной причиной смерти в мирных условиях.

Суицид – умышленное самоповреждение со смертельным исходом, совершаемое человеком в состоянии сильного душевного расстройства [1].

Суицидальное поведение – различные формы активности людей, обусловленные стремлением лишить себя жизни и служащие средством разрешения личностного кризиса, возникшего при столкновении личности с препятствием на пути удовлетворения ее важнейших потребностей.

Различные аспекты суицидального поведения изучали Дюркгейм, А.Е. Личко, А.Г. Амбрумова, Н.В. Конанчук, В.К. Мягер, В.А. Тихоненко, В. Штерн, В. Франкл, Н. Фабероу, Э. Шнейдерман и другие [2, 3]. Психологический смысл суицида чаще всего заключается в отреагировании аффекта, снятии эмоционального напряжения, ухода от той ситуации, в которой волей-неволей он оказывается. Люди, совершающие суицид, обычно страдают от сильной душевной боли и находятся в состоянии стресса, а также чувствуют невозможность справиться со своими проблемами. Они часто страдают эмоциональными нарушениями, особенно депрессией, и смотрят в будущее без надежды.

Для того, чтобы решить проблему, необходимо разобраться в причинах ее возникновения. На сегодняшний день огромный процент суицидов приходится на подростковый возраст. Психически здоровые дети, с чистым листом сознания видят мир лишь в красочных тонах и по своему внутреннему состоянию не имеют причин впасть в депрессию или доводить себя до суицида. Однако это все не так, потому что именно подростки самая легкоуязвимая социальная группа, они зачастую еще не умеют контролировать свои эмоции. А эмоции мешают человеку думать.

По мнению российского психолога А.Е. Личко, суицидальное поведение у подростков бывает демонстративным, аффективным и истинным.

Демонстративное – стремление подростка обратить внимание на себя и свои проблемы, показать, как ему трудно справляться с жизненными ситуациями.

Аффективное – суицидальные действия, совершенные под влиянием ярких эмоций.

Истинное – характеризуется продуманным планом, подросток готовится к совершению суицидального действия [4].

К особенностям суицидального поведения у подростков относят: недостаточно адекватную оценку ими последствий своих суицидальных действий и отсутствие в этом возрасте четких различий между истинными суицидальными намерениями и демонстративно-шантажными действиями,

Проблема суицида подростков давно тревожит умы как специалистов, так и простых людей. Она касается всего общества в целом и требует всестороннего изучения причин его возникновения. Причины суицидального поведения различны, их довольно много и они зависят от того, что подросток считает действительно ценностью, будь то любовь, семья, друзья, совокупность неприятностей и т.п. Суицид обусловлен рядом причин: во-первых, ускорился темп нашей жизни, в связи с чем не всегда психика человека успевает за подобными изменениями (т.е. происходит перегрузка психики), во-вторых, по социальным причинам, утратилась взаимосвязь родителей и детей (т. к. большинство родителей вынуждены работать на

нескольких работах, чтобы обеспечить семью, при этом мало времени уделяя своим детям, таким образом, нарушая воспитательную функцию семьи), в-третьих, сам подростковый возраст как «кризисное состояние», в-четвертых, казахстанское общество не готово, как правило, обращаться за квалифицированной психологической помощью в трудных жизненных ситуациях. В результате всего этого возникает своеобразное суицидальное поведение.

Анализируя полученные данные З. Фрейда, А.Г. Амбрумовой, К. Абрахама, Э. Шнейдермана, А.Е. Личко, можно сделать вывод, что самыми распространенными причинами суицида в подростковом возрасте является:

- депрессия вследствие потери объекта любви и интереса к жизни;
- генетическая склонность к суициду, незрелость личности вследствие слабого самоконтроля;
- сложный социально-психологический климат в семье;
- социальная и эмоциональная изоляция в среде сверстников, одиночество;
- стрессовые ситуации повседневной жизни (учеба, досуг и т.п.);
- высокая внушаемость и тенденции к подражанию;
- чувство вины и / или страха и враждебности в межличностных отношениях;
- употребление алкоголя и наркотиков;
- уход от проблем и потеря близкого человека;
- чувство одиночества и привлечения внимания [5].

Не существует какой-либо одной причины суицидального поведения. С особой бдительностью следует принять во внимание сочетание опасных сигналов, если они сохраняются в течение определенного времени.

Нам представилось интересным исследовать и выявить причины суицидального поведения подростков, исследование проводилось среди подростков, а именно в 9 «а» и 10 «а» классах СОШ №6. Выборку составили 30 человек. Это 17 учащихся девятого класса возраста 15–16 лет, 13 – учащиеся десятого класса возраста 16–17 лет.

1. Тест «Исследование тревожности» (опросник Спилбергера), который служит для определения психоэмоционального состояния человека, позволяет выявить уровень личностной и ситуативной тревоги, зависящий от особенностей сформировавшегося характера ребенка. В основе реактивной или ситуационной тревоги лежит степень восприимчивости ребенка к агрессии различных аспектов окружающей среды на момент воздействия последних. Тест представляет собой форму опросника из 40 утверждений. Испытуемый при ответе на вопросы должен воспользоваться предложенными вариантами ответов. Для определения личностной и ситуационной тревоги применяются 2 блока вопросов [6].

Результаты исследования представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Показатели тревожности, 9 «а» класс

№ п/п	Факторы тревожности	ЛТ	СТ	Количество испытуемых, в %
1	«Расслабляться не приходится»	ср.	ср.	6%
2	«Потеря контроля в неблагоприятной ситуации»	ср.	в.	65%
3	«На грани срыва»	в.	ср.	6%
4	«Психогенная дезорганизация поведения»	в.	в.	23%

По результатам полученных данных можно сделать следующие выводы.

1. Повышенный уровень тревожности у учащихся девятого класса связан с фактором «Потеря контроля в неблагоприятной ситуации» – 65%. Это говорит о том, что на личность, склонную к тревожности, с неустойчивой самооценкой, затруднениями в принятии самостоятельных решений, воздействуют неблагоприятные факторы, порождающие значительное беспокойство; возможны проявления излишней раздражительности, депрессии, нарушения, лабильность вегетативной нервной системы.

2. Вторым по значимости фактором является «Психогенная дезорганизация поведения». 24% учащихся класса являются личностями с высоким уровнем тревожности, на которых воздействуют неблагоприятные ситуационные факторы; тоскливое, унылое настроение сочетается с беспорядочной активностью, невозможностью принятия самостоятельных решений, ощущением безысходности ситуации, идеями самообвинения; возможны попытки суицида.

3. Факторы «Расслабляться не приходится» и «На грани срыва» имеют одинаковые показатели, а именно 6% как фактор личностной и ситуативной тревожности. Средний уровень тревожности; неустойчивая самооценка, затруднения при принятии самостоятельного решения, особенно в неопределенных условиях; порой возникает немотивированное беспокойство, и приходится прикладывать усилия, чтобы «держать себя в руках», не впадать в депрессию и не проявлять излишней раздражительности; беспокойство основывается на реальном положении дел. Во втором случае высокий уровень тревожности, который усиливается реальным положением дел, приходится прикладывать немалые усилия, чтобы не потерять контроль над собой; тоскливое, унылое настроение сочетается с нервозностью, нарушениями сна, навязчивыми страхами и сомнениями в правильности своих решений и поступков, с вегетативной лабильностью, повышенной чувствительностью, неуверенностью в себе, чувством собственной неполноценности.

Далее изучались причины тревожности у учащихся десятого класса.

Целью данного этапа была установить те причины, которые вызывают тревожность у подростков, учащихся в десятом классе.

Таблица 2 – Показатели тревожности у учащихся 10 класса.

№ п\п	Факторы тревожности	ЛТ	СТ	Количество испытуемых, в %
1	«Потеря контроля в неблагоприятной ситуации»	ср.	ср.	15%
2	«На грани срыва»	в.	ср.	54%
3	«Психогенная дезорганизация поведения»	в.	в.	31%

1. Таким образом, в 10 «а» классе наивысший показатель имеет фактор «На грани срыва», т. е. 54% учащихся имеют высокий уровень тревожности, который усиливается реальным положением дел; приходится прикладывать немалые усилия, чтобы не потерять контроль над собой; тоскливое, унылое настроение сочетается с нервозностью, нарушениями сна, навязчивыми страхами и сомнениями в правильности своих решений и поступков, с вегетативной лабильностью, повышенной чувствительностью, неуверенностью в себе, чувством собственной неполноценности.

2. У 31% учащихся класса тревожность преобладает «На грани срыва». Для них характерен средний уровень тревожности; неустойчивая самооценка, затруднения при принятии самостоятельного решения, особенно в неопределенных условиях; порой возникает немотивированное беспокойство и приходится прикладывать усилия, чтобы «держать себя в руках», не впадать в депрессию и не проявлять излишней раздражительности; беспокойство основывается на реальном положении дел.

3. Самый низкий показатель у учащихся десятого класса среди перечисленных факторов вызывает тревожность «Психогенная дезорганизация поведения», это свидетельствует о том, что у этих ребят с высоким уровнем личностной тревожности воздействуют неблагоприятные ситуационные факторы; тоскливое, унылое настроение сочетается с беспорядочной активностью, невозможностью принятия самостоятельных решений, ощущением безысходности ситуации, идеями самообвинения; возможны попытки суицида.

Уровень тревожности является одним из основных показателей проявления суицидального поведения подростков.

1) Личностный опросник FPI содержит 12 шкал; форма В. Общее количество вопросов в опроснике – 114. Шкалы опросника сформированы на основе резуль-

татов факторного анализа и отражают совокупность взаимосвязанных факторов. Опросник предназначен для диагностики, которая имеет первостепенное значение для процесса социальной, профессиональной адаптации и регуляции поведения [7]. Результаты исследования 9 «а» и 10 «а» класса изображены на рисунках 1 и 2.

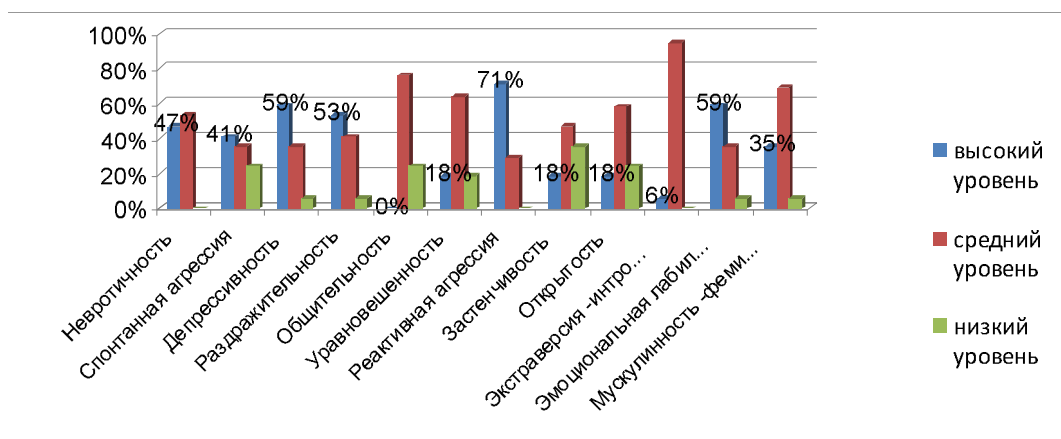

Рисунок 1 – Результаты исследования по личностному опроснику FPI, 9 «а» класса

Характеристика шкал опросника FPI: Шкала I (невротичность) характеризует уровень невротизации личности; Шкала II (спонтанная агрессивность) позволяет выявить и оценить психопатизацию интротенсивного типа; Шкала III (депрессивность) дает возможность диагностировать признаки, характерные для психопатологического депрессивного синдрома; Шкала IV (раздражительность) позволяет судить об эмоциональной устойчивости; Шкала V (общительность) характеризует как потенциальные возможности, так и реальные проявления социальной активности; Шкала VI (уравновешенность) отражает устойчивость к стрессу; Шкала VII (реактивная агрессивность) имеет целью выявить наличие признаков психопатизации экстратенсивного типа; Шкала VIII (застенчивость) отражает предрасположенность к стрессовому реагированию на обычные жизненные ситуации, протекающему по пассивно-оборонительному типу; Шкала IX (открытость) позволяет характеризовать отношение к социальному окружению и уровень самокритичности, оценить достоверность результатов и в определенной мере корректировать заключение; Шкала X (экстраверсия-интроверсия). Высокие оценки по шкале соответствуют выраженной экстравертированности личности, низкие – выраженной интровертированности; Шкала XI (эмоциональная лабильность). Высокие оценки указывают на неустойчивость эмоционального состояния, проявляющуюся в частых колебаниях настроения, повышенной возбудимости, раздражительности,

недостаточной саморегуляции; Шкала XII (маскулинность-фемининность). Высокие оценки свидетельствуют о протекании психической деятельности преимущественно по мужскому типу, низкие – по женскому.

Как видно из рисунка 1, большинство учащихся имеют высокий уровень «реактивной агрессии» – 71%, характеризующийся агрессивным отношением к социальному окружению и выраженным стремлением к доминированию. «Эмоциональная лабильность» и «депрессивность» имеют одинаковые показатели – 59%, которые по шкале соответствуют наличию этих признаков у учащихся девятого класса в эмоциональном состоянии, в поведении, в отношениях к себе и к социальной среде. Высокие оценки по шкале «депрессивность» характерны для лиц со сниженным фоном настроения. Высокие баллы эмоциональной лабильности указывают на неустойчивость эмоционального состояния, проявляющуюся в частых колебаниях настроения, повышенной возбудимости, раздражительности, недостаточной саморегуляции. Что является одним из распространенных причин суицидального поведения подростков.

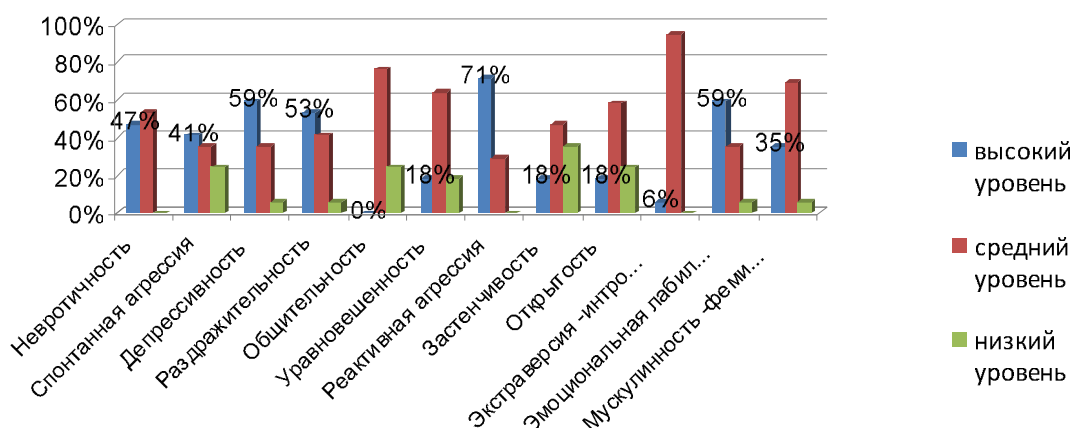

Рисунок 2 – Результаты исследования по личностному опроснику FPI, 10 «а» класса

Мы видим из рисунка 2, что большинство учащихся класса имеют высокие показатели (69%) по шкалам «невротичность» и «реактивная агрессия», что указывает на то, что эти показатели учащихся соответствуют выраженному невротическому синдрому астенического типа со значительными психосоматическими нарушениями. Наиболее общими особенностями лиц с высокими оценками по шкале «невротичность» являются высокая тревожность, возбудимость в сочетании с быстрой истощаемостью, а также агрессивное отношение к социальному окружению и выраженным стремлением к доминированию. Также с высоким показателем выражены шкалы «эмоциональная лабильность» (61%), «раздражительность» (61%) и

«депрессивность» (54%), которые соответствуют наличию этих признаков у учащихся десятого класса в эмоциональном состоянии, в поведении, в отношениях к себе и к социальной среде. Высокие оценки по шкале «депрессивность» характерны для лиц со сниженным фоном настроения. Высокие баллы эмоциональной лабильности указывают на неустойчивость эмоционального состояния, проявляющуюся в частых колебаниях настроения, повышенной возбудимости, раздражительности, недостаточной саморегуляции. Что является одним из распространенных причин суицидального поведения подростков. Плохая саморегуляция психических состояний зачастую не способна к работе, требующей известного напряжения, более высокого уровня контроля за действиями, волевых усилий, концентрации, собранности. Ситуации с высокой степенью неопределенности переносят плохо, расценивая их как трудно преодолимые. Легко теряются, впадают в отчаяние. Остро переживая свой неуспех, могут наряду с самообвинительными реакциями демонстрировать враждебность по отношению к окружающим лицам. Конфликтное поведение, как правило, является наиболее часто избираемой формой защиты от травмирующих личность переживаний. Черты демонстративности могут сочетаться со стремлением к уходу из круга широких социальных контактов.

Для предотвращения суицидального настроения у подростков необходимо вовремя проводить диагностику личности учащихся, выявить основные причины, формирующие суицидальное настроение, что позволит предотвратить суицидальное намерение подростка. Провести профилактическую работу по устранению суицидального поведения. На основе изученных причин подобрать наиболее подходящие приемы и методы для эффективного оказания психологической помощи и на основе этого организовывать коррекционную программу.

Для специалистов, работающих с подростками в направлении психологической коррекции и консультирования, предлагаю ряд приемов психологической помощи для коррекционной работы суицидального поведения подростков в виде тренинга на саморегуляцию, на определение жизненных ценностей и личностного роста, тренинг уверенности, тренинг «Манипуляция: игры, в которые играют все», цикл тренинговых занятий для подростков «Я сам строю свою жизнь», «Круг помощи»; занятие «Ты и я – такие разные» (для подростков) и занятие «Барьеры непонимания»; психотехники по логотерапии В. Франкла «Метафора проблем» и «Горная вершина», направленные на приобретение смысла жизни; различные игры и упражнения на тревожность, агрессию, стрессоустойчивость, коммуникативные навыки и др.

Проводить семинары для преподавателей «Что такое суицид и как с ним бороться», «Некоторые причины и формы проявления невротических расстройств у современных старшеклассников», «Типология возрастных психолого-

педагогических особенностей учащихся», семинар классных руководителей «Психологический климат в классе», «Профилактика конфликтных ситуаций» и деловая игра «Педагогические приёмы создания ситуации успеха».

С родителями проводить родительский лекторий:

- Возрастные психолого-педагогические особенности;
- Наши ошибки в воспитании детей; Шаги общения;
- Психологические особенности периода адаптации, формы родительской помощи и поддержки; Как помочь ребенку справиться с эмоциями;
- Тревожность и её влияние на развитие личности; Трудный возраст, или Советы родителям;
- Что такое суицид и как с ним бороться;
- Особенности детско-родительских отношений как фактор психологического дискомфорта.

Существует несколько советов для родителей по профилактике подростковых суицидов: *Что можно сделать для того, чтобы помочь?* 1) Подбирайте ключи к разгадке суицида; 2) Ищите признаки возможной опасности; 3) Примите суицидента как личность; 4) Установите заботливые взаимоотношения; 5) Будьте внимательным слушателем; 6) Не спорьте; 7) Не предлагайте неоправданных утешений; 8) Предложите конструктивные подходы; 9) Вселяйте надежду; 10) Оцените степень риска самоубийства; 11) Не оставляйте человека одного в ситуации высокого суицидального риска; 12) Обратитесь за помощью к специалистам; 13) Важность сохранения заботы и поддержки.

Для предотвращения суицидальных попыток при наличии суицидального поведения психологу необходимо:

- 1) снять психологическое напряжение в психотравмирующей ситуации;
- 2) уменьшить психологическую зависимость от причины, повлекшей суицидальное поведение;
- 3) формировать компенсаторные механизмы поведения;
- 4) формировать у подростков адекватное отношение к жизни и смерти.

Подростковый возраст очень сложный период жизни каждого человека, и каждый его проходит по-своему. Многие проходят его без особых проблем и переживаний, но делают они это с помощью других людей, так как подросток не может справиться со своими переживаниями сам, ему нужна помощь. И каждый может думать, что родители должны заботиться о своих детях и помогать им, переживать сложные времена, и это правильно.

Список литературы

- 1 Психология. Словарь / Общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
- 2 Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2006. – 960 с.
- 3 Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. – М., 1983. – 168 с.
- 4 Змановская Е.В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения) / Е.В. Змановская. – М.: Академия, 2003. – 288 с.
- 5 Амбрумова А.Г. Диагностика суицидального поведения / А.Г. Амбрумова, В.А. Тихоненко. – М., 1980. – 55 с.
- 6 Попов С.В. Психологический отбор телохранителей / С.В. Попов. – СПб.: Скифия, 2000. – 348 с.
- 7 Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: учеб. пособие в 2-х кн., перераб. и доп. / Е.И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 388 с.

Жасөспірімдер арасында өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттерінің себептері мен оларға психологиялық көмек көрсету тәсілдері

Н.В. Николаева

психология ғылымдарының кандидаты, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты психология кафедрасының доценті, Павлодар, Қазақстан

И.Ж. Омарова

Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты психология кафедрасының студенті, Павлодар, Қазақстан

Аңдатпа

Бұл мақалада жасөспірімдердің суицидалды мінез-құлық себептеріне байланысты өткізілген зерттеу нәтижелері қарастырылады және предсуицид кезеңінде, постсуицидалды жағдайда психологиялық көмекті көрсету үшін тиімді әдістер анықталады. Автор жасөспірімдердің психологиялық коррекция үшін интегративті әдісті қолдануды қарастырады. Алдында қолданған диагностикалық әдістемелермен бірдей дәрежеде клиникалық тестерден алынған әдістеме ұсынылады. Осы тестерде жасөспірімдердің суицидтік әрекеттерге көңіл бөлетін көрсеткіштерге назар аударылады. Шыққан нәтижелер бойынша мектеп психологтарына ұсынымдар түзілді.

Тірек сөздер: өзіне-өзі қол жұмсау, өзіне-өзі қол жұмсау әрекетті, депрессия, алдын алу, жеке тұлғаның дағдарысы, күйзелісті хал.

The causes of suicidal behavior among adolescents and techniques psychological support

N.V. Nikolayeva

Ph.D. of psychological Science, Docent at the department of Psychology
Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

I.Zh. Omarova
Student at the Department of Psychology
Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

Summary

In this article are considered results of the conducted research of the reasons suicide behavior of teenagers and definition of effective receptions in rendering a psychological assistance as in presuicide the period, and in a situation of a post-suicide condition. The author considers use of integrative methods of psychological correction of teenagers. On an equal basis with earlier used diagnostic techniques the technique taken of clinical tests where the attention to indicators indicating predisposition to suicide manifestations is paid is offered. On the basis received results recommendations are formulated for school psychologists.

Keywords: Suicides, suicidal behavior depression, prevention, personal crisis, stress situations

УДК 77 (574, 25)

ФОТОТВОРЧЕСТВО ПАВЛОДАРСКИХ МАСТЕРОВ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ ЦЕННОСТЬ

С.Ш. Байжанова

*преподаватель кафедры «Теории и методики музыкального образования»,
Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан*

Аннотация

Эта статья рассматривает фототворчество павлодарских мастеров с начала XX столетия и фотоклуба «Орион». Дается анализ исторический, по жанрам, по авторам. Рассматривается творчество видных фотохудожников Павлодарской области: Д. Багаева, Е. Ниязова, А. Меттуса и дается анализ более ярких работ этих фотохудожников.

Ключевые слова: фотография, фототворчество, Павлодарское Прииртышье, Багаев, Ниязов, Меттус, фотоклуб «Орион».

Фототворчество Павлодарского Прииртышья растет и развивается с первых лет XX столетия, имеет свои традиции и особенности. Фотохудожники, обладая разными творческими индивидуальностями, почерками, имея разный объем выполненных работ, имеют сходство в одном: в преданности, любви к фотоделу и своему краю.

Прежде чем рассмотреть фототворчество Павлодарского Прииртышья, считаю необходимым проанализировать город и регион в целом как социокультурную реальность. Согласно сводному определению, составленному на материале имеющихся словарных определений: социокультурная реальность (лат. *socialis* – общественный и *realis* – действительный) – это способы и формы жизни людей, складывающиеся в результате творческой деятельности человека и выражающие смысл культурно-исторического процесса. Социокультурная реальность является не просто единством общества и культуры, а таким единством, которое ведет к существованию многоуровневого социокультурного «мира», слагающегося из множества подуровней. Это, можно сказать, особая духовная атмосфера, окружающая человека, способная менять образ его жизни и деятельности, а также бытия различных слоев общества, классов и социальных групп. Ее содержательную сердцевину определяют конкретные общественные отношения и связи, а также различные формы общественного сознания, идеология, исторические традиции, народные пристрастия и национальный менталитет. Содержание социально-культурной

реальности во многом зависит от качественного состояния исторического времени или, говоря иначе, от степени проявления таких чисто человеческих компонентов в жизни и деятельности людей, как наличие у них политических свобод, уровень социальной справедливости, совесть, честь, достоинство, любовь к ближнему своему и т.п. Все они, будучи философски осмыслены, становятся органическими частями единого целого – культуры.

Таким образом, социокультурная реальность есть культура как целое, качественное пространство деятельности людей, поле реальной свободы их мышления и поведения, содержащее в себе целостность отношений как к самой деятельности, так и к ее результатам. Подчеркнем, что системообразующим стержнем этой реальности, определяющим как его характер, так и внутреннюю архитектуру и направленность, являются духовно-культурные основания. Специфика социокультурной реальности состоит также и в том, что, представляя собой общественные ценности, она в то же самое время есть характеристика различных проявлений общественной жизни с точки зрения ее изменения и развития. Все сказанное позволяет сделать вывод, что социально-культурная реальность должна рассматриваться в различных качественных аспектах: с одной стороны, как важнейший фактор самой общественной жизни, с другой – как ее внутреннее самовыражение, а с третьей – как ее духовное качество.

С приобретением Казахстаном независимости изучение истории казахского народа и казахской государственности является одной из важнейших задач исторической науки. Известная народная мудрость гласит: «Народ, не знающий своего прошлого, не имеет будущего». Поэтому знание истории страны имеет огромное политическое и социально-культурное значение для общества, играет неосценимую роль в патриотическом воспитании казахстанцев, в определении цивилизационных ориентиров в будущем. Особое место здесь занимает краеведение, которое дает представление об историческом развитии разных регионов нашей Родины, ее городов и селений. Начиная с конца XIX столетия различными направлениями краеведения внесен огромный научный вклад в изучение Прииртышья. В его рядах трудились представители интеллигенции региона, которые отмечают, что Павлодар «молодой, но довольно быстро растущий город», в котором были магазины разного рода торговли, открыто 3-классное городское училище, мужской и женский интернаты, приходское мужское училище, сельскохозяйственная школа и 4-классная женская прогимназия. С 90-х г. XIX в. действовала небольшая публичная библиотека, открытая с помощью павлодарского мецената, купца 1-й гильдии Дерова А.И. и названная его именем. В начале XX века в Павлодаре было уже 5 учебных заведений, в том числе и для мусульманского населения, открываются книжные магазины, торгующие художественной, религиозной и учеб-

ной литературой на русском, татарском и арабском языках. К 1914 г. в Павлодаре было уже 9 учебных заведений: Казачье начальное училище, Павлодарская сельскохозяйственная школа, городское Алексеевское училище, мужское приходское училище, женская прогимназия, церковно-приходское училище, городское женское приходское училище, 3-классное городское училище (с 1910 г. Владимирское училище), 2-годичные педагогические курсы с образцовой школой и Павлодарское 2-классное русско-киргизское училище. Таким образом, количество учебных заведений практически удвоилось.

К октябрю 1917 г. в городе насчитывалось порядка 12 учебных заведений, в том числе учительская семинария, Общественное собрание, Общество любителей драматического искусства. Город постоянно рос в культурном плане. Исследователи пишут, что власти проблемам образования старались уделять больше внимания и в бюджете города расходы на образование занимали достойное место. К примеру, на 1895 г. из бюджета города было выделено 15% на нужды образования, в начале XX века – 23%, в 1917 г. – 48,7%. В начале XX века в Павлодаре появился новый вид производства – типографии. Такие производства открыли Сунгуровы, Рутенберг, Палкин и другие. Это можно рассматривать как повышение культурно-образовательного уровня города. К числу социокультурных объектов относятся религиозные учреждения (церковь и мечеть), игравшие важную роль в жизни общества. Первая мусульманская деревянная мечеть сгорела во время пожара в 1901 г. Вторую, каменную, выстроили на средства мусульман города по инициативе татарского купца Ф.К. Рамазанова. Мечеть стала действовать с 1907 г.; в годы перестройки ее вернули верующим, так как практически все годы Советской власти здание использовалось не по назначению. В городе было несколько православных церквей (Флоро-Лаврская, Воскресенская, Владимирская), сначала деревянных, затем были выстроены каменные. На пожертвования купца А.И. Дерова был построен Свято-Троицкий собор. Священнослужители храмов были в числе городской элиты, в их задачу входило воспитывать паству в духе веры в Бога, Царя и Отечества.

С началом XX века в Павлодаре наблюдается всплеск такого новомодного явления, как фотография. Фотосалоны, с разрешения властей, открыли в 1901 г. Ф.А. Сорокина, в 1904 г. – Д.П. Багаев, в 1905 г. – М. Макарова, в 1906 г. А.А. Антонов. В городе любители драматического искусства и музыки создали свое общество и в 1897 г. утвердили свой Устав. Общество внесло свою лепту в культурно-просветительскую жизнь города.

Интеллигенция по мере сил и возможностей пыталась разнообразить культурную жизнь города, устраивая разные мероприятия, как, например, празднование 100-летия со дня рождения А.С. Пушкина, лектории, маевки.

В начале XX века в Павлодаре открылись первые кинотеатры, что стало важнейшим событием в городе. Первый кинотеатр «Заря» был построен купцом Дудоловым и открыт в 1909 г. В годы первой мировой войны был открыт второй кинотеатр – «Фурор».

Страницы истории и культуры региона запечатлелись не только в архивах и трудах ученых, историков, прежде всего: действуют краеведческий музей, открылись музеи имени Бухар жырау и Майры Шамсутдиновой. Включена в список памятников истории и культуры Казахской ССР республиканского значения и взята под охрану государства могила акына Естая, расположенная в Актогайском районе Павлодарской области в 4 км к югу от села Муткенова.

Увековечена и память о Султанмахмуде Торайгырове, много раз выступавшем на митингах в Павлодаре в 1917 г. Скульптором Сергебаевым Ескеном Аманжоловичем установлен памятник в Павлодаре. Так же его именем назван Павлодарский государственный университет, одна из главных улиц Павлодара, областная библиотека, озеро и населённый пункт в Баянаульском районе Павлодарской области. Именем поэта, писателя и драматурга Жусупбека Аймаутова назван Павлодарский областной казахский музыкально-драматический театр.

Павлодар – город не только индустриальный, но и интеллектуальный, здесь сосредоточен богатый духовный потенциал не только в познавательном смысле, но и в сугубо человеческом измерении. Духовная атмосфера способствовала тому, чтобы здесь формировались кадры, составившие впоследствии гордость не только региона, страны, но и значимые в мировом масштабе. Согласно данным 2002 года, наш регион представлен более чем 160 представителями казахстанской и мировой науки, родившихся на Павлодарской земле или имеющих здесь корни, а также работавших или работающих в Павлодаре и области. Наша земля дала народу много замечательных ученых, среди которых 12 академиков и 13 членов-корреспондентов Национальной академии наук РК. Это большое достижение в истории региона, и о нем можно говорить с чувством законной гордости.

Замечательная жизнь и деятельность представителей науки, прославивших духовное богатство родной земли, – наше сокровенное наследие. Сохранять духовность народа – священный долг каждого, ибо, чтобы двигаться вперед, вести науку к новым открытиям, а страну – к процветанию, необходимо иметь точку опоры и эталон служения науке. Точкой опоры для всех нас служит любовь к родной земле, эталоном служения науке, кладезем истинной учености являются наши прославленные земляки. К их числу относятся академики НАН РК Бектуров Абикен Бектурович, Маргулан Алькей Хаканович, Чокин Шафик Чокинович, Сатпаев Каныш Имантаевич, имена которых присвоены улицам города Павлодара.

С именем доктора геолого-минералогических наук, академика АН КазССР, академика АН СССР К.И. Сатпаева связана одна из ярких страниц изучения и раскрытия недр Казахстана, организация широких комплексных металлогенических исследований, направленных на быстрейшее выявление новых месторождений полезных ископаемых и расширение минеральной базы страны. По его инициативе проводились исследования по изучению минеральных ресурсов Мангышлака, Мугоджар и Тургая, что было весьма актуально в годы Второй Мировой войны и способствовало победе советского народа над фашизмом. Будущий академик Каныш Имантаевич Сатпаев закончил Павлодарское 2-классное русско-киргизское училище, а в 1914 г. он окончил педагогическое училище. В годы Независимости РК в Павлодаре именем К.И. Сатпаева названа одна из главных улиц Павлодара, создан общественный фонд «Историко-географическое общество имени Сатпаева». Можно говорить о новом научном направлении сатпаеведении, которое имеет различные направления.

Анализируя личность нашего великого земляка, исследователи обращаются к его фамилии. «Многие малочисленные этносы вынуждены были в советский период сменить свои исконные имена на русские имена и фамилии», – пишут К.К. Бегалинова и Б.Д. Кокумбаева. «Казахи, хотя вроде бы и остались при своих, однако русская транскрипция настолько исказила смысл, что привела к утрате присущей им высокой сакральности. Возьмем, к примеру, фамилию первого академика советского Востока К.И. Сатпаева. В аутентичном произношении «Сэтбай» – благополучный бай. «Сэт» – счастье, благоприятное влияние звезд, Сэтбай – счастливый мальчик [Джанузаков Т.Д. Есіміңіз кім? /..., с. 129]. Слово «сэтті» широко используется в казахском языке в значении благоприятный: «сэтті күндер» – благоприятные дни сәрсенбі (среда – тенгрианский день), жұма (пятница).

Вернемся к личности академика. Если подходить к нему в метафизическом (глубинно философском) смысле, судьба действительно благоволила к нему. Имеется в виду не обычная человеческая судьба, а в философском значении, как судьбоносность в юбнеровском понимании. Ибо, несмотря на сложности, которые выпали не только на его судьбу, но и на долю других членов семьи, по большому счету, он обессмертил свое имя, имя своей семьи, рода и народа. В этом высоком смысле он действительно Сэтті бай. В русской же транскрипции Сатпаев смысл образуется то ли сатпа (не продавай), то ли сату (продавай). Данный единичный факт возможно признать в качестве всеобщего, наглядно иллюстрирующего процесс деформации менталитета народов СССР».

Свою лепту в увековечение истории и культуры региона внесли и вносят фотохудожники. Огромную работу по изучению Павлодарского Прииртышья провел один из основателей фотоказахстаники, легендарный фотолетописец Дмитрий

Поликарпович Багаев. На протяжении всей своей жизни Дмитрий Поликарпович занимался научно-исследовательской работой: был членом-корреспондентом Западно-Сибирского отделения Русского географического общества, стоял у истоков создания областного отделения «Общества изучения Казахстана», принимал участие в палеонтологических и этнографических экспедициях по области. На основе своих путешествий и научных изысканий Д.П. Багаев основал в Павлодаре историко-краеведческий музей, которому в 1959 году было присвоено имя Г.Н. Потанина – путешественника, исследователя Средней Азии.

С самого начала XX века этот энтузиаст не расставался с фотоаппаратом. Самостоятельно, пешком и на лошадях, он посетил все уголки нашего края, запечатлел на протяжении многих лет своей фотокамерой жизнь и быт народа. Его снимки показывают, что происходило на нашей земле 70, 80, 100 лет назад. Это бесценная память. С 1905 г. и до конца жизни (1958 г.) он прожил в Павлодаре. Сегодня в его доме мемориальный музей, единственный в Казахстане, посвященный фотографии.

В мемориальном Доме-музее Д.П. Багаева экспонируется постоянно действующая выставка «Жизнь и быт казахского народа начала XX века». Эта выставка вызывает большой интерес у посетителей, так как это бесценное свидетельство нашей истории, того прошлого, в которое мы можем заглянуть благодаря нашему замечательному земляку, многие годы смотревшему далеко вперед и понимавшему смысл и значение фотографии как исторического документа. Натуральная, непричесанная, исконно достоверная жизнь Степи запечатлена на негативах Дмитрия Поликарповича. Понимая, что кочевой быт уходит в прошлое, он торопится запечатлеть его для потомков.

...Аксакал, растирающий табак. Байбише, несущая огромный мешок с кизяком. Малыш с пиалой возле дымящегося казана. Сенокос. Заточка косы. Казахская беднота на базаре. Помол муки. Выделка шкур. Кустарь-шорник. Стирка белья. Зимовка...

Иногда не отдельные снимки, а целые серии... Изготовление алышу. Доставка воды. Детские забавы. Добыча соли...

Поразительна работоспособность Багаева. Двухнедельная поездка в Баян-Аул летом 1929 года пополнила его коллекцию пятьюстами снимками. Фотографии Багаева 30-х годов полны драматизма... Откочевка в город во время джута – целая серия щемящих сердце сюжетов. Скот съеден, даже телегу с нехитрым скарбом волокут вручную. И пронзительнейший кадр – младенческие качалки-бесики на заросшем бурьяном детском кладбище.

В коллекции его фотопластинок соседствуют снимки первой колхозной автоколонны в Баян-Ауле и рядовой бахчи. Пахота на быках, верблюдах и первая це-

линная борозда. Конный привод на Майкаинском руднике и степные верблюды, впряженные в молотилку. Заправка удобрениями биплана «кукурузника» и строительство сельского клуба.

Много снимков с аннотацией – первый. Первый «Фордзон» на пашне колхоза «Коряковский». Первый американский комбайн на полях Прииртышья. Первая силосная башня в колхозе «Роте Фане».

В Центральном государственном архиве фото- и кинодокументов бережно хранятся около 1700 стеклянных негативов, снятых неавтономным фотоподвижником в первой половине XX столетия

Патриарх музейного дела, старейший работник культуры, художник, краевед, летописец, фотограф, интеллигент, участник двух войн, человек-легенда Иван Васильевич Лагутин. Земляк, соратник и друг Дмитрия Багаева Иван Лагутин стал его преемником. Именно Иван Васильевич Лагутин приложил огромные силы и упорство, чтобы в Павлодаре появился свой Павлодарский областной художественный музей. Музей образован в 1964 году. Это второй созданный в Казахстане художественный музей. Труд своей жизни: картины, фотографии, документы – Иван Васильевич подарил родному городу. Иван Васильевич Лагутин по роду своей деятельности занимался фотографией исторической и предметной. Он и фотохудожник. Александр Пархоменко участвовал в выпуске альбома с трудами нашего земляка Шарапова.

Меттус Артур Александрович – композитор, заслуженный деятель искусств Республики Казахстан, музыкант, педагог, фотограф. Артур Александрович внёс серьёзный вклад в становление павлодарской школы фотографии. Система взглядов и ценностей, сформированная и реализованная Артуром Меттусом совместно с Едыге Ниязовым, а также другими членами фотоклуба «Орион» в 80-90 годы, собственно, и является сутью павлодарской школы фотографии. Его работы успешно экспонировались не только на клубных и именных выставках в Павлодаре, но и на ВДНХ в Москве, и на международных выставках в США, Франции, Испании, на Филиппинах.

Другим, очень значимым человеком для Павлодара был фотохудожник Едыге Ришатович Ниязов (1940–2009) – фотограф мирового уровня, классик современной фотографии. Член Союза фотохудожников России. Почетный член средиземноморского общества фотографии «La Fontaine Obscure», член ассоциации дизайнеров Прииртышья. Многие годы являлся бессменным председателем художественного совета павлодарского фотоклуба «Орион». С 1977-го по 1989 г. руководил фотостудией «Вега». В 1990 году создал фотошколу и на протяжении 9 лет был ее директором. Едыге Ришатович Ниязов стоял у истоков создания Социального проекта «Фотонастия», направленного на развитие и обучение фотоискусству де-

тей до 18 лет, воспитывающихся в детских домах Алматы. Для группы проекта он был идеологом и вдохновителем, на безвозмездной основе исполнял обязанности консультанта проекта. Едыге Ришатович искренне верил в успешность проекта, в его актуальность и востребованность. Он щедро делился своим педагогическим опытом в области преподавания фотографии. Среди учеников Мастера такие имена, как Светлана Пожарская, Аскар Каршигин, Игорь Рятов, Максим Андрес, Альберт Шар и многие другие.

Едыге Ниязов давно признан во многих известных фотоклубах мира. Ему уделена самая большая глава в книге о выдающихся фотохудожниках СНГ – «Фотомастер», автор Светлана Пожарская. Книга Станислава Савицкого «Взгляд на петербургское искусство 2000-х годов». В книгу вошли статьи о петербургском искусстве последнего десятилетия: эссе о художниках, рецензии на выставки и книги, тексты об актуальных проблемах художественной жизни. Среди героев книги Дмитрий Конрадт, Борис Кудряков, Едыге Ниязов, Тимур Новиков, Борис Смелов, Сантери Туори, Петр Швецов, Гюнтер Юккер и др. Писали о нем и в журнале «Советское фото».

Он работал в жанре портрета, пейзажа. Участвовал в художественных фотографических выставках во Франции, в США, Финляндии, Швеции, Японии, России, Испании и других странах. По-настоящему широко известным Ниязов стал благодаря галерее портретов деятелей московского и питерского художественного и музыкального андеграунда. Портреты Виктора Цоя, Тимура Новикова, Бориса Богомолова и многих других стали символом эпохи свободного искусства в условиях государственной несвободы. Но не только тема сделала творчество Ниязова актуальным. Мастерство портретиста не могло остаться незамеченным.

Он ощущал неотвратимое исчезновение исторической духовности и предметов материальной культуры на старых улочках старого заштатного Павлодара, вглядываясь через фотообъектив в узкие оконные проемы, сиреневые дворы, в лица старух на высоких деревянных крылечках, в покосившиеся заборы, деревянные амбары с чувством утраты и любви.

Его пейзажные работы тонки и изящны, наполнены музыкой и чувственностью. Особенно впечатляют в этом смысле баянаульские «Каменные фантазии». Кто только ни снимал Баянаул за последний век. Им несть числа. Но такими баянаульские камни, горы, озера увидеть, почувствовать и перенести на «фотографическую плоскость изображения» не смог никто. Он – единственный!

Он был единственным и первым, по собственной инициативе затеявая замечательные события в культурной жизни города и аккуратно подтягивая к ним самых разных людей. Именно Ниязову мы обязаны тем, что в начале 90-х в Павлодаре высадился целый десант французских фотографов, и началась творческая друж-

ба французского «Темного фонтана» и павлодарского «Ориона». Что именно в Павлодаре была открыта первая и единственная в Казахстане детская фотошкола. Что благодаря усилиям и авторитету Е.Р. Ниязова был выкуплен дом Д.П. Багаева с целью создания в нем мемориального музея. Что действовал в нашем городе Клуб любителей музыки имени Виктории Ивановой. И благодаря его дружеским связям и его фотографическому имени у нас проходили выставки фотографов из Франции, Германии, Москвы, Молдавии, Омска, Алма-Аты, Уральска...

Именно Е.Р. Ниязову обязан Художественный музей тем, что в его фондах стал оформляться новый раздел – фотоискусство, и появилось новое творческое направление в музейной деятельности.

Павлодарский фотоклуб «Орион» был организован в 1970-м году при поддержке Павлодарского областного совета профсоюзов. В 1980 году при активном содействии С.Н. Балгаевой, куратора фотоклуба от областного совета профсоюзов, клубу присвоено звание «Народный самодеятельный». «Орион» удивительным образом формировал своеобразный творческий и культурный мир в городе. Его творческое лицо определяли люди достаточно высокого культурного и профессионального уровня – это инженер-строитель Константин Касиванов, Борис Краснянский, инженер-энергетик Виктор Шаповалов, Шадрин – сотрудник телестудии. Член Союза композиторов СССР Артур Меттус был самым «продолжительным» главой «Ориона». Бессменным председателем же художественного совета «Ориона» в течение 23 лет был Едыге Ниязов, которого можно назвать творческой основой клуба. Именно его инициативой была организация детских кружков, руководили которыми члены «Ориона». «Орион» постепенно стал кузницей фотографических личностей.

Такие имена, как Михаил Зуев, Александр Абрамов, Владимир Никифоров, Геннадий Цой, а позже Аскар Каршигин, Игорь Рятов, Максим Андрес (все трое – любимые ученики Ниязова), Кестутис Маркунас, Андрей Герт, Ануар Билялов, Марина Герман, хорошо известны в городе – все выходцы из «Ориона». Александр Пархоменко – лауреат многих конкурсов, в том числе и международных, фотохудожник, широко использующий в своем творчестве современные технические достижения, Альберт Шар – фотохудожник областного театра, автор серий прекрасных снимков, сделанных в ходе путешествий, Алексей Усов – автор серии работ о театре моды художницы Галины Беспаловой.

Владимир Высоцкий создал творческую группу из «орионовцев» – Анатолия Явлонина, Андрея Захарова и Александра Шевченко. Они презентовали выставку «Квадрат Высоцкого», тепло встреченную ценителями фотоискусства. На слуху у павлодарцев имена Екатерины Завсигаловой, Роберта Иванова, братьев Владимира и Валерия Бугаевых, Александра Крашеникова, Сергея Гришина, а также юных

дарований в фотоделе – Максима Илясова и Дмитрия Поршнева. Именно благодаря «старому» фотоклубу, который сформировал собственное творческое лицо и создал неповторимую павлодарскую школу фотографии, появилось молодое поколение приобщенных к искусству фотографии. И в этом особая гордость. В преемственности. Ведь и «Орион» появился исторически закономерно: был в нашем городе такой человек – Дмитрий Поликарпович Багаев. Следовательно, должно было быть продолжение.

Лучшие традиции клуба живы...

Список литературы

1 Социокультурная реальность. [<http://progs-shool.ru/obshhij-kurs-filosofii-chast-ii/page,2,561-filosofskoe-osnovanie-kultury.html>]

2 Бегалинова К.К. Духовное учение Великой Степи и современность / К.К. Бегалинова, Б.Д. Кокумбаева. – Астана, 2010. – 160 с.

3 Горбунов С. Волшебный фотомизг / С. Горбунов // Казахстанская правда. – 2010. – 31 июля.

4 Дюсебаева Г.К. История города Павлодара: социально-экономическое, культурное и политическое развитие (1720 – октябрь 1917 гг.): автореферат канд.ист.н. / Г.К. Дюсебаева. – Алматы, 2010.

5 Карандашова Т. «Ближний круг» Едыге Ниязова: [в галерее «Айна» Павлодарской обл. библиот. им. С. Торайгырова открылась фотовыставка «Ближний круг»] / Т. Карандашова // Новое время. – 2009. – 16 июля. – С. 6.

6 Кокумбаева Л.А. Павлодар интеллектуальный (к проблеме изучения истории науки региона) / Л.А. Кокумбаева, Б.Д. Кокумбаева // «Ертіс өңірінің мәдени және табиғи мұрасын сақтау және зерттеу мәселері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары = Материалы международной научно-практической конференции «Проблемы сохранения и изучения культурного и природного наследия Прииртышья». – Павлодар: ПГПИ, 2008. – Т. 1. – С. 110-116.

7 Коренчук В. Пионер казахстанской фотографии / В. Коренчук // Казахстанская правда. – 2008. – 12 сентября.

8 Пожарская С. Фотомастер. – Пента, 2001. – 336 с.

9 Ученые Павлодарской области. – Павлодар: ПГУ, 2002. – 134 с.

10 Чистякова С. Фоторепортаж «Серебряная фотография» / С. Чистякова // Новое время. – 2012. – 19 октября.

*Павлодар шеберлерінің фотошығармашылығы
әлеуметтік-мәдени құндылық ретінде*

С.Ш. Байжанова

«Музыкалық білім беру теориясы мен әдістемесі кафедрасының оқытушысы,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан

Андатпа

Аталмыш мақалада 20 ғасырдың басындағы Павлодар қаласы мәдениетінің өміріне қысқаша талдау берілген. Автор өнердегі жаңа бағыт – фотографияны саралайды. Берілген бағыттағы ең жарық өкілдерге назар аударылады. Мақалада Д. Багаев, Е. Ниязов, А. Меттус атты авторлардың ерекше жұмыстары берілген.

Кілт сөздер: фотография, фотошығармашылық, Павлодар Ертіс маңы, Багаев, Ниязов, Меттус, «Орион» фотоклубы.

*Art of making photo of the Pavlodar
masters as socio-cultural value*

S. Sh. Bayzhanova

Teacher of chair «Theories and methods of Music Education»,
Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

Summary

This article presents the brief analysis of Pavlodar's cultural life in the beginning of 20 century. The author analysis new direction in culture-the photography, paying attention to an art of the most famous representatives of the given direction. The article presents more important works of authors: D. Bagaev, T. Niyazov, A. Mettus.

Keywords: photo, art of making photo, Pavlodar Irtysh region, Bagayev, Niyazov, Mettus, photoclub «Orion».

ӨӘЖ 378.146=512.122

ОРЫС АУДИТОРИЯЛАРЫНДА КӘСІБИ ЛЕКСИКАНЫ МЕНГЕРТУ ЖОЛДАРЫ

Қ.С. Ерғалиев*филология ғылымдарының кандидаты, ПМПИ доценті,
Қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы. Павлодар қаласы, Қазақстан.***Б.Ш. Құралқанова***филология ғылымдарының кандидаты, ПМПИ доценті,
Қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы. Павлодар қаласы, Қазақстан.***Аңдатпа**

Мақалада жоғары оқу орындарының орыс тілді бөлімінде білім алатын студенттерге кәсіби лексиканы меңгерту мәселесі қарастырылған. Қазақ тілін мамандыққа бағыттап оқытуда қолданылатын әдіс-тәсілдер сөз болған. Студенттердің жаратылыстану мамандығы бойынша кәсіби лексикасын дамытудың бірден-бір жолы – сөздік жұмыстары, кәсіби терминдермен, кәсіби мәтінмен жұмыс істеу әдістері нақты мысалдар негізінде көрсетілген.

Кілт сөздер: кәсіби лексика, сөздік жұмыс, кәсіби терминдер, арнайы мәтіндер, оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым, тілдесім.

Орыс тілді бөлім студенттеріне қазақ тілін оқыту әдістемесі бойынша әлі де тереңірек зерттеуді қажет ететін мәселелер жеткілікті. Солардың бірі – жоғары оқу орындарының орыс тілді бөлімінде білім алатын студенттерге кәсіби лексиканы меңгерту әдістемесі.

Мемлекеттік тілдің қоғамдағы орны жайында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Біз барша қазақстандықтарды біріктірудің басты факторларының бірі – еліміздің мемлекеттік тілін, барлық қазақтардың ана тілін одан әрі дамытуға күш-жігер жұмсауымыз керек», – деген болатын [1; 3]. Бұның өзі қазақ тілін қоғамдағы бірліктің күші ретінде таныту қажеттігімен қатар, оны өзге ұлт өкілдері жаппай меңгеруі тиіс екендігін де көрсетеді.

Мемлекеттік тілдің әлеуметтік-қатысымдық қызметін кеңейту мен дамытуда оның қоғамның барлық салаларында қолдану аясының кеңі түсуі студенттердің болашақ мамандығымен де байланысты екендігін көрсетеді. ЖОО бітірген жас түлек – болашақ маман. Оның алдыңғы қатарлы маман болуы өз елінің тілін жоғары деңгейде білуімен терең сабақтасады. Сондықтан қазақ тілін қарым-қатынас

құралы ретінде меңгертумен қатар, студенттердің кәсіптік мамандығын ескере отырып игертудің тиімді жақтарын қарастыру бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады.

Осы тұрғыдан келгенде, қазақ тілін мамандыққа бағыттап оқытуда кәсіби лексиканы меңгерту бірінші кезекте тұратыны анық. Қазіргі қоғам талабына сай қазақ тілі кеңінен сұранысқа ие болуда. Бұл бүгінгі студент – ертеңгі маманның алдында жаңа міндет – кәсіби лексиканы меңгеруді қажет етеді. Студенттердің кәсіби лексикасын дамыту, біріншіден, студенттердің кәсіби тілде сөйлеу сауаттылығын дамытады, екіншіден, болашақ мамандарға ойын дұрыс және еркін жеткізуге көмектеседі.

Жоғары оқу орындарында барлық мамандықтар бойынша мемлекеттік тілді үзіліссіз оқыту мәселесі соңғы жылдары жандана түсті. Соның нәтижесінде орыс тілді бөлім студенттеріне түрлі мамандыққа арналған «Қазақ тілі» оқулықтары Ф. Оразбаева, Б. Қасым, К. Жақсылықова, З. Күзекова, Г. Қарақұсова, Ш. Құрманбайұлы, С. Жусанбаева, К. Сариева, Г. Ауқашева, Г. Алдамбергенова, М. Мамаева, А. Сыбанбаева, т. б. ғалымдардың құрастыруымен жарық көрді. Орыс тілді бөлім студенттеріне мемлекеттік тілді олардың болашақ мамандықтарына сай оқыту мәселесі Р. Шаханова, Б. Ахметбекова, Г. Алдамбергенова, М. Жорокпаева, А. Мұратбекова, Г. Тұрсынова, Р. Әбдісүлейменова, С. Нұрғали, Ш. Абдиева, Қ. Мұқанова, Д. Құсайыновалардың ғылыми еңбектерінде кеңінен қарастырылған.

Студенттердің жаратылыстану мамандығы бойынша кәсіби лексикасын дамытудың бірден-бір жолы – сөздік жұмыстары. Сөздік жұмысы студенттердің сөздік қорын белгілі бір ғылым саласына қатысты терминдер арқылы дамытудың ең тиімді әдістерінің бірі болып табылады. Әдістеме ілімінде қазақ тілін студенттердің болашақ мамандықтарына бағыттап оқытуда «сөздік қорды байыту» мәселесінің алатын орны ерекше. Осы тұрғыдан келгенде, практикалық маңыздылығы айқындалады. Бүгінде өзге ұлт өкілдерінің өз мамандығы бойынша терминдерді пайдаланып, еркін тілдік қарым-қатынасқа түсуі талап етілуде. Әсіресе кәсіби лексиканы меңгерту жұмысы мамандыққа байланысты терминдер мен сөздерді игеру барысында іске асады.

Болашақ мамандардың кәсіби қарым-қатынас жасай білу біліктілігінің жүзеге асуы үшін оларға қажетті арнайы терминдерді сөйлеу тілінде белсенді және сауатты қолданылуын қамтамасыз ету қажет.

Жоғары оқу орындарының орыс бөлімінде оқитын студенттерге мемлекеттік тілді меңгерту сапасын арттырудың бірден-бір жолы – олардың сөздік қорын кәсіби терминдер арқылы жетілдіріп, сөйлесім әрекетінде орынды қолдануға

төселдіру. Өйткені студенттер үшін кәсіби терминдер кәсіби лексика ретінде тілдік қатынастағы аса маңызды қатысымдық тұлға болып саналады.

Жоғары оқу орындарында қолданылатын сөздік жұмысының мақсаты – студенттерді арнайы терминдерді кәсіби сөйлеу тілінде дұрыс қолдануға үйрету. Сондықтан да біздің мақсатымыз – арнайы терминдерді түсіндірудің тиімді әдіс-тәсілдерін қолдану. Арнайы терминдердің мағыналарын меңгертуде тиімді тәсіл ретінде екі тілдік арнайы терминдердің түсіндірме сөздігі арқылы, кәсіби мәтіндер арқылы, контекст арқылы түсіндіру ұсынылды. Сөздік жұмысы арқылы студенттердің сөздік қорын арнайы терминдермен молайтумен қатар, жаңа сөздерді орынды, дұрыс, өз мағынасында қолдануға да дағдыландыра аламыз.

Арнайы терминдердің мағынасын берік әрі дұрыс игерту контекст арқылы жүзеге асады. Терминдердің мағынасын контекст арқылы талдауда оқыту заңдылығына сай жеңілден ауырға қарай ұстанымын сақтай отырып, кезеңдік жұмыс түрлерін ұйымдастыруға болады. Терминдерді меңгертудің **бірінші кезеңі** – арнайы терминдердің мағынасын сөз тіркестері арқылы түсіндіру. *Тапсырмалардың мақсаты:* арнайы терминдердің мағынасын сөз тіркестерінің көмегімен анықтату. Студенттерге кәсіби лексиканы сөздермен байланысы арқылы таныту. Студенттерді терминді нақты қолдануға, басқа сөздермен грамматикалық және семантикалық жақтан дұрыс тіркестіре білуге үйрету. *Тапсырмалардың тиімділігі* терминдердің мағынасын сөз тіркестері арқылы түсіндіру терминді сөзбен ауызша түсіндіргеннен гөрі тиімді болып келеді. Сөз тіркестері студенттерге терминдердің тіркесу қабілеті мен қолданылу шеңберін иемденуге көмектеседі.

1-тапсырма. *Төменде берілген биологиялық терминдермен тіркесетін сөздер тобын тауып, әр сөз тіркесімен сөйлем құраңыздар.*

Ағза, жасуша, зат алмасу, тұқым қуалаушылық, тіршілік, балдыр, иммунитет, т. б.

2-кезең – экономика терминдерін сөйлемдер арқылы нақтылау мен бекіту кезеңі болып табылады.

Тапсырмалардың мақсаты: биологиялық терминдердің мағынасын сөйлемдер арқылы нақтылау. Студенттерді биологиялық терминдер мен дайын сөз тіркестерін аяқталған ойда, яғни сөйлемде қолдануға үйрету.

Тапсырмалардың тиімділігі: студенттер жаңа терминдерді сөйлем ішінде, басқа сөздермен тіркесіп келгенде жақсы игереді. Биологиялық терминдерді сөйлемдер арқылы кәсіби қарым-қатынасты жүзеге асыруда икемделеді.

2-тапсырма. *Сөйлемдерді толықтырыңыздар.*

- 1) Тірі ағзалардың
- 2) Жердегі пайда болуы.
- 3) Белгі бойынша заңдылықтары

3-кезең – биологиялық терминдерді кәсіби мәтіндер арқылы меңгерту.

Л/т. Биология ғылымының тарихы

Г/т. Сөз тіркестері. Жай сөйлем.

«Биология» терминін ғылымға алғаш 1797 ж. неміс ғалымы Т. Руз енгізген. Биология Оңтүстік – шығыс Азия елдерінде (Қытай, Жапония, Үндістан) 6-1 ғасырларда дами бастағанымен, тіршілік құбылыстарына жүйелі түрде сипаттама берген грек және рим философтары мен дәрігерлері болды. Соның ішінде Гиппократ (460–370) алғаш адам мен жануарлардың анатомиялық және морфологиялық құрылысына жүйелі түрде сипаттама беріп, оларда болатын түрлі аурулардың қалыптасуындағы сыртқы орта мен тұқым қуалаушылықтың рөлін атап көрсеткен. Аристотель (384–322) өз еңбектерінде жануарлардың құрылысы мен тіршілік әрекеттеріне қарай 4 топқа бөлді. Сонымен қатар адамның анатомиялық-морфологиялық құрылыс ерекшеліктерін, ой-өрісінің дамуын да зерттеді.

Анатомиялық зерттеулер жүргізу арқылы адамның ішкі мүшелерін, көздің тор қабығын сипаттап жазған александриялық ғалымдар: Герофил (300 ж.ш.т.) алғаш рет қан тамырларының арасындағы айырмашылықты ажыратса, ал Эрасистрат (300–240) мидың құрылысына сипаттама берген. Римдік Гай Плиний (24–79) құрастырған «Табиғи тарих» атты 37 томдық энциклопедия орта ғасырға дейін табиғат жайлы білімдердің негізгі қайнар көзі болып келді. Көне заманның тағы бір ұлы зерттеушісі К. Гален сүтқоректілерге көптеген тәжірибелер жүргізіп, олардың орталық және шеткі жүйке жүйесі жайлы құнды мәліметтер қалдырып, анатомия мен физиологияның дамуына үлкен ықпалын тигізді.

Сөздік: *тіршілік – жизнь, құрылыс – структура, сыртқы орта – внешняя среда, тұқым қуалаушылық – генетика, көздің тор қабығы – клетчатка глаза, қан тамырлары – кровеносные сосуды, ішкі мүшелері – внутренние органы, сүтқоректілер – млекопитающие, жүйке жүйесі – нервная система, тәжірибе – эксперимент.*

Терминдер сөз тіркестері арқылы түсіндіріліп, сөйлемдермен бекітілгеннен кейін, оқытушы олардың мағынасын мәтін арқылы аша білуге, мәтін мазмұнын айта білуге үйретеді.

Тапсырмалардың мақсаты: биологиялық терминдердің лексикалық мағыналарын арнаулы, кәсіби бағыттағы шағын мәтіндердің негізінде нақтылау. Мамандық бойынша мәтінді құрастыруда қиындықтарды болдыртпау үшін студенттердің білім деңгейі ескерілуі қажет.

Тапсырмалардың тиімділігі: терминдердің мағыналары басқа сөздермен қатынасқа түскенде және оның мағыналық байланысында нақты түрде ашылады. Бұл сияқты тапсырмалар түрлерін орындау студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытады.

3-тапсырма. Берілген сөз тіркестері мен сөйлемдерді пайдаланып, бірнеше сөйлемнен тұратын мәтін құрастырыңыздар.

Жаратылыстану ғылымдары, қоршаған ортамен арақатынасы, жасуша теориясы, жасушаның құрамдас бөліктері, пайда болу, көбею; Осындай жетістіктердің нәтижесінде биологияда жаңа бағыттар пайда болды. Зат алмасу – тіршіліктің негізгі қасиеттерінің бірі. Тіршілік туралы ең алғашқы ғылыми ой-пікірлер. «Эволюция» деген сөз латынша «evolutio» – «тарихи даму, өзгеру, өрлеу» деген мағынаны білдіреді.

Жұмыстың бұл түрі студенттердің қызығушылығын арттырады, белсенділігін оятады. Студенттердің әңгімелері әртүрлі болуы мүмкін. Өйткені жоғарыда көрсетілген терминдер әр тілді үйренушілердің санасында әртүрлі байланыстарды тудырады.

Кәсіби лексиканы оқытуда *топтық әдісті* қолданған өте тиімді. Оқытудың бұл әдісі студенттердің топтық іс-әрекет дағдыларын дамытады, сұрақтарды талдауға барлық топтың қатысуын қамтамасыз етеді; шешім қабылдай алуларына түрткі болып, іскерлік қабілеттерін дамытуға және кәсіби деңгейде сөйлей білуге үйретеді. Бірақ тіл мамандары, ең алдымен, мемлекеттік тілді өзге ұлт өкілдеріне меңгерту ұстанымдарын, ерекшеліктері мен әдістерін кешенді қарастырып, білім беруді жүйелі түрде ұйымдастыруы керек. Қазақ тілін оқыту әдістері өзге ұлт өкілдеріне екінші тілді оқыту ұстанымдарына негізделеді. Қандай да бір тіл болмасын, оны екінші тіл ретінде оқытуда – оқытушы сабақта сөйлеу әрекетінің негізгі бес түрінің орындалуын қамтамасыз етеді: *тыңдалым, оқылым, айтылым, жазылым, сөйлесім.*

Жоғарыда аталған сөйлеу әрекетінің түрлерін кәсіби лексиканы меңгертуге бағытталған кәсіби мәтінмен жұмыс барысында түрлендіріп қолдануға болады. Кәсіби мәтін ғылыми тұрғыда сұрыпталған, өңделген болуы керек. Мұндай мәтіндерді сұрыптауға зерттеушілер әр қырынан келіп, көптеген талаптар қояды: «Мәтін шартты түрде екі қырынан: мазмұндық-әдістемелік және лексика-синтаксистік, стильдік жағынан тексеріліп, бағаланады» [2; 43]. Мазмұндық-әдістемелік сипатына: ғылыми мазмұны, оның қажеттілігі, қайталаусыз, жүйелі баяндалуы, теориялық деңгейі, өткен материалмен сабақтастығы, күрделілік деңгейі, студенттердің білімі мен логикалық ойлау деңгейіне сәйкестілігі, терминологияның бірізді қолданылуы, түрлі ақпараттық және деректілік материалдардың мөлшері, т. б. мәселелер жатады. Ал лингвистикалық-стильдік сипатына: студенттердің лингвистикалық әзірлік деңгейінің ескерілуі, сөйлемдердің тым ұзын, шұбалаңқы немесе қысқа да болмауы, оқылуы мен жазылуы қиын көп буынды сөздердің сирек қолданылуы, абстракт мағыналы және бейтаныс сөздердің қажетті мөлшерде әрі мағынасы мәтін ішінде түсінікті болатындай етіп

жұмсалуды, сөздердің бір мәтінде екіұшты мағына беретіндей қолданылмауы жатады. «Мәтінді сұрыптағанда мынадай факторлардың кешенді жүйесін ескерген жөн: студенттердің мамандығы бойынша актив сөздер мен түсіндірме терминдердің ауқымы; лексика-грамматикалық материалдың ерекшелігін қамтамасыз ету; мәтіннің қиындық деңгейін анықтау критерийі; мәтіннің семантикалық моделін құру мүмкіндігі; мәтінде ойлау-танымдық мәннің болуы; контекстік көркемдік пен жанрлық шектеулік; тақырыптық принцип; мәтіннің композициялық-мәндік құрылымы мен стилі» [3; 18]. Р.А. Шаханова мәтінді сұрыптауға үш түрлі шарт қояды:

- 1) мәтіннің лингвистикалық мақсатқа;
- 2) мазмұнының танымдық-педагогикалық ұстамға;
- 3) әдістемелік нысанаға сәйкес болуы керек [4; 111].

Сондықтан да жоғарыда аталған талаптарды ескере отырып, әр мамандыққа, әр салаға қатысты мәтіндерді жеке-жеке топтастырған жөн. Мәселен, химия мамандығында оқитын студенттерге арналған мына бір мәтінді алайық.

Оқылым.

Химия элементтерді, жай және күрделі заттарды, олардың құрамын, құрылысын, қасиеттерін, химиялық өзгерістер мен оған әсер ететін жағдайлар мен өзгерістер кезінде байқалатын құбылыстарды зерттейді. Химиялық жеке заттар бір-бірінен химиялық құрамы мен қасиеттері бойынша ажыратылады. Әр зат белгілі жағдайдағы физикалық қасиеттері (*түсі, тығыздығы, балқу, қайнау температуралары, жылу мен электр өткізгіштігі, тағы басқа*) және химиялық қасиеттері (*басқа заттармен әрекеттесу, белгілі бір өнімге айналу қабілеті*) жағынан ерекшеленеді.

Оқылымға арналған тапсырмалар студенттердің мәтін мазмұнын сөздік арқылы толық түсіне білу, жоспар бойынша мазмұндай алу, өз пікірлерін білдіре алу, салыстыра білу қабілеттерін жаттықтырады:

1-тапсырма: Мәтінді іштей оқыңыз.

2-тапсырма: Мәтінді кезекпен дауыстап оқыңыз (бір студентке де оқытуға болады).

Бұл жағдайда студенттер мәтінді оқу барысында кәсіби лексиканы меңгерумен қатар, терминдерді де ажыратады.

Тыңдалым

Тыңдалымға арналған тапсырмалар студенттердің берілген мәтін, аудиомәтін мазмұнын бір естігеннен түсіне білу, маңызды ақпаратты ұғып алу, оны қажетке жарата білу қабілеттерін жаттықтырады:

1-тапсырма: Мәтіннен қазақ тіліне тән дыбыстары бар сөздерді тауып, фонетикалық норманы сақтап айтыңыз.

2-тапсырма: Бірыңғай сөйлем мүшелері бар сөйлемдерді тандап алып, сөздердің арасындағы үзілісін сақтап оқыңыз.

3-тапсырма: Мәтіндегі белгісіз сөздерді жазып алып, олардың аудармасын сөздік көмегімен анықтаңыздар.

4-тапсырма: Сөйлемдерді тыңдап, қайталаңыз. Бір-біріне ұқсас сөздер бар ма? Олар қандай мағынада жұмсалғанын түсіндіріңіз:

Химиялық заттардың бір-бірінен айырмашылығы **бар ма?**

Сен зертханаға **барма**.

Зертханаға **біреу** кірді.

Маған сілтінің **біреуі** ғана керек.

Бұл жағдай студенттерге сөйлем ішіндегі біртектес лексикалық бірліктердің ұқсастығын қабылдауға мүмкіндік бере отырып, айырмашылығын байқатып, түрлі мағынадағы қолданысын көрсетеді. Бірінші сөйлемде Сұраулық шылау мен Етістіктің болымсыз түрі; екінші сөйлемде Белгісіздік есімдік пен Жинақтақ сан есімнің бір мезгілде ұсынылуы туралы ой қорытуға түрткі болады.

Жазылым

Жазылымға арналған тапсырмалар хат, шығармалар түрлерін, мақала, реферат, баяндама жаза білу қабілеттерін дамытады. Жазылым әрекетіне үйрету емлені игеру мен тілдік жаттығуларды жазбаша түрде орындауды көздейді:

1-тапсырма: Жаратылыстану факультеті даярлайтын мамандардың атауларын дұрыс жазыңыз.

2-тапсырма: Жоғары білімді маманға (химик, биолог) тән қасиеттерді сөздік көмегімен анықтаңыз.

3-тапсырма: Белгілі бір мамандыққа тән сөз тіркестерін құрастырыңыздар.

4-тапсырма: Сөз тіркестерімен сөйлемдер құрастырыңыздар.

5-тапсырма: Құрастырған сөйлемдерді қолданып, «Кәсіп әлемі» атты мақала жазыңыз.

Айтылым және тілдесім

Айтылым мен тілдесімге арналған тапсырмалар студенттердің монолог және диалог құрастыра алуы, бір-біріне сұрақтар қойып, оларға жауап бере алуы қабілеттерін қалыптастыруға жаттықтырады:

1-тапсырма: Мәтін бойынша сұрақтар ойластырыңыздар.

2-тапсырма: Сіз таңдаған мамандық бойынша жұмыс істейтін адамнан сұхбат алуға қажетті сұрақтарды ойластырыңыз.

3-тапсырма: Көп нүктенің орнына **Барыс** және **Табыс** септіктерінің қосымшаларын орнымен қолданып, сөз тіркестерін құраңыз, мағыналарын айтып түсіндіріңіз:

өндіріс... енгіздім; өндіріс... істеймін;
зертхана... барамын; зертхана... боламын;
ыдыс... құяды; ыдыс... тұр;
сауыт... сал; сауыт... бар;
тәжірибе... қара; тәжірибе... көрсетілген.

Ұсынылған тапсырмада аталған септіктерге ортақ **қайда?** сұрағының жалғауларын бір-бірімен алмастырмай, дұрыс пайдалануға үйретеді.

Қорыта айтқанда, студенттеріне кәсіби лексиканы меңгертуде сөздік жұмысы мен мәтінмен жұмыс түрлерінің орны ерекше.

Әдебиеттер

1 Жақсылықова К. Мәтінмен жұмысты ұйымдастыру / К. Жақсылықова // Қазақ тілі мен әдебиеті. – 1999. – № 5. – 15-18 б.

2 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. – 2012. – 14 желтоқсан.

3 Құсайынов А.Қ. Оқулықтанудың өзекті мәселелері / А.Қ. Құсайынов, Ұ.Ә. Асыллов. – Алматы, 2000. – 159 б.

4 Шаханова Р.А. Қазақ тілін оқытуда мәтіндердің жалпы сипаттамасы / Р.А. Шаханова // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – 2004. – № 8. – 15 б.

Методы обучения профессиональной лексики в русскоязычной аудитории

К.С. Ергалиев

кандидат филологических наук, доцент ПГПИ,
кафедра казахского языка и литературы, г. Павлодар, Казахстан.

Б.Ш. Куралканова

кандидат филологических наук, доцент ПГПИ,
кафедра казахского языка и литературы, г. Павлодар, Казахстан.

Аннотация

В статье рассматривается проблема усвоения профессиональной лексики в русскоязычных аудиториях. Рассмотрены основные методы и приемы при изучении профессионально-ориентированного казахского языка. На примере показан один из основных методов развития профессиональной лексики по специальности естествознания – работа со словарем, специальными терминами, с профессиональным текстом.

Ключевые слова: профессиональная лексика, работа со словарем, профессиональные термины, специальные тексты, чтение, прослушивание, произношение, диалог.

Ways of assimilation of a professional lexicography in the Russian audiences

K.S. Ergaliev

Candidate of philological sciences, Associate professor of PSPI

Chair of the Kazakh language and literature, Pavlodar Kazakhstan.

B. Sh. Kuralkanova

Candidate of philological sciences, Associate professor of PSPI

Chair of the Kazakh language and literature, Pavlodar Kazakhstan.

Summary

The problem of learning of professional vocabulary in Russian-speaking audiences is examined. The basic methods and techniques in the study of professionally-oriented Kazakh are considered. On the example one of the main methods of development of professional vocabulary in the specialty of natural science is shown: working with the dictionary, specific terms and the professional texts.

Keywords: professional lexicography, dictionary work, professional terms, special texts, reading, listening, writing, speaking, reading.

ОӘЖ 81'1 (574.25)

ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНДАҒЫ ТІЛДІК АХУАЛ

Ж.Қ. Жұбантаева*филология магистрі, қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан***Б.Қ. Қайыр***филология магистрі, қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы,
Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан**Аңдатпа*

Мақалада Павлодар облысындағы мемлекеттік тілдің қолданыстық аясы мен қызметтік ерекшеліктері қарастырылады. Өңірдегі қазақ тілінің игерілу деңгейі сауалнама көмегімен анықталады. Авторлар тарапынан мемлекеттік тілдің қолданысын күшейтетін әртүрлі шаралардың қолданылуы ұсынылған.

Кілтті сөздер: тілдік ахуал, мемлекеттік тіл, «Тілдер туралы» заң, пікіртерім, әлеуметтік топ, ұлт өкілдері, әлеуметтік топ.

Павлодар облысындағы тілдік ахуалға баға беру, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің қолданылу деңгейін анықтау, тілдің дамуына қолбайлау болып отырған мәселелерге көңіл аудару, мемлекеттік тілді қолдану саласындағы жағымсыз стереотиптер мен теріс көзқарастарды айқындап, қажетті шаралар қолдану керектігі онсыз да түсінікті жайт.

Еліміздің түкпір-түкпірінде мемлекеттік тілдің кеңінен қанат жайып, өзіндік қызметін әлі де болсын толық атқармауы көңіл қынжылтады. Ел басшысы, Премьер-Министр С. Ахметовтың Үкімет отырысын алғаш рет таза қазақ тілінде жүргізгендігін «Нысана» апталық ақпараттық шолу бағдарламасының 25 қараша күнгі санында жүргізуші Бақыт Шойымбектің сүйінші сұрап, қуана айтқаны есімізде. Сондай-ақ Мәжіліс депутаты Д. Назарбаева «Хабар» телеарнасында «Жас Отан» съезіне орай айтқан пікірін қазақ тілінде жеткізді. Осындай игі бастамалар әрі қарай жалғасын тауып, жиындар, мәдени, саяси шаралар тек мемлекеттік тілде жүргізілсе екен деген ой әрбір тіл жанашырының көкейінде жүргені анық.

Алайда, ғаламтор оқырмандарына қойылған «Серік Ахметов Үкіметі отырыстар мен кеңестерді қазақ тілінде жүргізетін бола ма?» сауалнамасына жауап берген жауаптардың ішінде «Қалыптасқан дәстүр жалғасады, орысша жүргізеді» жауабының пайыздық көрсеткіші басым түскен.

Мемлекеттік тілдің қызметі еліміз егемендік алғалы әртүрлі формада іске асырылуда.

Осы орайда мемлекеттік тілдің қолданыстық аясы мен қызметтік өрісін айқындауда Павлодар облысының тілдерді дамыту жөніндегі басқармасы Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын Павлодар облысында іске асыру жөніндегі 2011-2013 жылдарға арналған іс-шаралар жоспарын ұсынған. Жоспарда әртүрлі әлеуметтік топтардың мемлекеттік тілді меңгеріп шығуына ыңғайлы бірқатар ауқымды шаралардың өткізілуі алға қойылған.

Сонымен қатар тұрғындардың аймақтағы ономастикаға, терминологияға қатысты жүргізіліп жатқан жұмыстарға деген көзқарасын білу жағы да ескерілген. Тұрғындардың қазақ, орыс, ағылшын тілдерін меңгеру деңгейін анықтағанда, халықтың басым көпшілігінің мемлекеттік тілді білуге деген ынтасының жоғарылығы, тек оны оқыту курстарын көбейтіп, мұғалімдердің біліктілігін арттыру мәселесінің шешімін табуын қалайтыны белгілі болған. Тұрғындардың көбі балаларының мемлекеттік тілмен қоса, орыс, ағылшын тілдерін білгенін де жөн санайды.

Қазақ тілінің ахуалын сөз етсек, қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін көтеруге алдымен ұлтымыздың тілін жандандыруға бағытталған әрекеттер, ең бастысы, оның құрдымға біржола түсіп кету үдерісінің тоқтатылғаны себеп болды. Оған ең алдымен, бұдан 20 жыл бұрын, 1989 жылы қабылданған «Тілдер туралы» Заңның шарапаты тигенін айтып өтуіміз керек. Бірақ қазақ тілінің толыққанды мемлекеттік тіл дәрежесіне көтерілуіне ол Заңның да қауқары сарқылып, тіліміздің ішкі әлеуетін пайдалану мүмкіндігі тежелуде. Өйткені әуел баста сол тұстағы еліміздегі саяси-әлеуметтік, демографиялық, ұлтаралық қатынастарды ескере отырып, аса сақтықпен қабылданған Конституцияда да, «Тіл туралы» Заңда да тіліміздің шын мәнінде мемлекеттік тіл болып ілгері дамуына кедергілердің болғандығы жеткілікті. Мәселен, Конституциядағы 7-бапта: «Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады» делінсе, ал «Тіл туралы» Заңның 5-бабы «Орыс тілін қолдану» деп аталады, онда «Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады» делінген. Ол аз болғандай, 8-бапта орыс тілінің осы мәртебесі (статусы) тағы қайталанады.

Мемлекеттік тілді меңгермеген азаматтар жоғарыдағы баптарды заңды негіз деп түсінеді де, мемлекеттік тілді білмеулеріне байланысты мүмкіндіктері шектелмейтін болғандықтан, үйренгісі де келмейді, басқалардың да үйренгенін қаламайды. Себебі осы жылдардың ішінде олардың Қазақстанда Заңды орындамай-

ақ жазаланбастан өмір сүруге, мемлекеттік тілді білмей-ақ жақсы, лауазымды қызмет басында отыра беруге болады деп біледі.

«Тіл туралы» Заңның 4-бабында «Қазақстан халқын топтастырудың аса маңызды факторы болып табылатын мемлекеттік тілді меңгеру – Қазақстан Республикасы әрбір азаматының парызы...» делінген. Ендеше, бірқатар теріс пікірдегілер өз парыздарын өтемей жүр деп айтуға болады. Сол бапта әрі қарай «Үкімет, өзге де мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдар Қазақстан Республикасында мемлекеттік тілді барынша дамытуға, оның халықаралық беделін нығайтуға міндетті» делінген. Олай болса, жергілікті билік басындағылар отансүйгіштік көрсетіп, мемлекет мүддесі үшін оның негізгі халқы қазақ ұлтының айналасына басқа ұлттарды топтастыру үшін мемлекетіміз бен мемлекеттік тілдің халықаралық беделін нығайту үшін саналы қызмет етпей, Елбасының тапсырмасын орындамай отыр.

Павлодар облысы өзге ұлт өкілдері көп шоғырланған аймақтың бірі болса да, облыс тұрғындары арасында мемлекеттік тілді үйренуге деген құлшыныстары жылдан-жылға артып келе жатыр. Бұл тарапта барынша жағдайлар да жасалынууда. Алайда тілді толық түрде үйрету үшін ең алдымен тұрғындардың қаншалықты мемлекеттік тілді меңгергендігін анықтап отыру қажет. Павлодар облысындағы осындай тілдік ахуал туралы деректер базасын қалыптастыру мәселелері жөніндегі әлеуметтанушылық зерттеулердің нәтижесіне сүйенсек, Павлодар облысындағы тіл саясатын сипаттайтын негізгі көрсеткіштердің бірі – қазақ тілін меңгеру деңгейі әртүрлі екен. Осы төңіректегі зерттеу жұмысының нәтижесі бойынша сауалнамаға қатысқан адамдардың көп бөлігі 67,7%-ы қазақ тілін ана тілі ретінде белгілесе, 27%-ы – орыс тілін және 5,2%-ы – басқа тілдерді көрсеткен екен.

Пікіртерімге қатысқан жергілікті ұлт өкілдерінің басым көпшілігі – 94%-ы ана тілі ретінде қазақ тілін белгілесе, 5,6%-ы – орыс тілін белгілеген.

Өткен жылмен салыстырғанда, орыстардың арасында орыс тілін ана тілі деп есептейтіндердің пайызы 97,9%-дан 88,5%-ға дейін төмендеп, осыған сәйкес қазақ тілін ана тілі деп есептейтіндердің үлесі 2,1%-дан 11,2%-ға дейін өсті.

Сондай-ақ басқа этникалық топ өкілдерінің (немістердің, татарлардың, украиндердің, литвалықтардың, ингуштардың, өзбектердің, ұйғырлардың, еврейлердің және т.б.) ана тілін білу деңгейін және олардың ана тілін анықтау барысында жағдайдың жыл сайын өзгеретіндігі байқалады. Осылайша өзге ұлт өкілдерінің 47,5%-ы ана тілі ретінде өз ұлтының тілін белгілесе, 13,9%-ы қазақ тілін және 38,6%-ы орыс тілін белгілеген.

Мемлекеттік тілде еркін сөйлейтін, оқитын және жазатындардың пайыздық үлесі – 59,3%; 15,1%-ы сөздерді түсінеді және өз ойын білдіре алады; 19,7%-ы кейбір сөздерді түсінеді және тек 5,7%-ы мемлекеттік тілді мүлдем білмейді. Аумақтық

тұрғыдан қарағанда, ауылдық аймақ тұрғындары қазақ тілін ең жоғары деңгейде біледі, ең төмен деңгейде – Ақсу қаласының тұрғындары. Бұл соңғы жылда облыс аудандарындағы мемлекеттік органдардың тілдерді қолдану мен дамытуға бағытталған саясатты іске асыру бойынша жүргізілген жұмыстардың нәтижесі болғанын көрсетеді және Ақсу қаласы бойынша жүргізілген жұмыстарға тиісті түзетулер енгізу қажеттігін білдіреді.

Павлодар облысының әртүрлі мамандықтар және әлеуметтік топтар арасында мемлекеттік тілді жетік білетін адамдар саны көбейе түсті, атап айтсақ, ауылшаруашылық қызметкерлері (78,7%), студенттер (76,2%), жұмысшылар (66,8%), жұмыссыздар (65,7%), педагогтер мен білім беру және ғылым саласының мамандары (62,6%), зейнеткерлер (61,3%). Бұл құбылысты біліктілігі жоғары мамандардың еңбек етудегі танытатын белсенділігімен түсіндіруге болады, себебі мемлекеттік тілді жетік білетін азаматтардың еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігі жоғары және олардың басқа да қызметтерге ауысу мүмкіндігі мол, мысалы, мемлекеттік құрылымдарға жұмысқа орналасу мүмкіндігі. Қазіргі уақытта сауда саласындағы (31,4%) және басшылық қызметтердегі (31,6%) азаматтардың қазақ тілін білу деңгейі төмен көрсеткішке ие, әр үшіншісі ғана мемлекеттік тілді жетік біледі.

Мемлекеттік тілдің Павлодар облысындағы ахуалын арттыру үшін, біздіңше, келесі іс-әрекеттер қолға алынуы керек:

– әрбір азамат қазақ тілін қаншалықты деңгейде білетіндігін өзінен бастауы керек, ол үшін өзінен күнделікті есеп алып, өзін-өзі тексеріп отыруы тиіс;

– жиындар (барлық түрін қоса айтқанда) тек ғана қазақ тілінде жүргізілуі керек, ол үшін басқа ұлт өкілдерінің мемлекеттік тілді меңгеруін қатаң тұрғыда талап ету кең жолға қойылуы қажет;

– облыстық БАҚ түрлерінде қазақ тіліндегі бағдарламалар санын көбейту қажет;

– кез келген мекеме, ұйымға қабылданып жатқан жұмыскермен қазақ тілінде сұхбат жүргізу, оның мемлекеттік тілдік деңгейін анықтап, сынақ мерзімінен өткізу тиіс;

– аралас тілдегі тәрбие, білім беру ошақтарының бір мекемеде орналаспауына жол берілмеуі керек;

– өзге тіл элементтерін араластырып, тілді «шұбарлайтындарға» шара қолданып, оларға өз кезегінде ескерту айтып отыру;

– қоғамдық орындарда (әлеуметтік орта орындары: көлік, асхана, теміржол вокзалдары мен сапаржайларда, оқу орындары мен мәдениет орындарында, банктер мен пошта мекемелерінде және т.б.) міндетті түрде мемлекеттік тілді жетік меңгерген маманның тіл тасушымен қазақ тілінде таза сөйлеуіне талап қою, өзі де сол тілде талапқа сай сөйлеуі қажет.

Қорыта айтқанда, мемлекеттік тілдің жан-жақты мәселелері ұдайы назардан тыс қалмай, күн тәртібінен түспеуі қажет.

Әдебиет

1 www.pavlodar.gov.kz/page.php?page_id=1261&lang=2

2 «Қазақ Советтік Социалистік Республикасының тіл туралы» Заңы. – Алматы, 1989.

3 Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2010. – 148 б.

Языковая ситуация в Павлодарской области

Ж.К. Жубантаева

магистр филологии, кафедра казахского языка и литературы,
Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан

Б.К. Кайыр

магистр филологии, кафедра казахского языка и литературы,
Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан

Аннотация

В статье рассматриваются характерные употребления и функциональные особенности государственного языка. Уровень усвоения казахского языка в Павлодарской области отслеживается с помощью опроса. Автором были предложены различные мероприятия по усилению применения государственного языка

Ключевые слова: состояние языка, государственный язык, закон «О языках», вопрос-анкета, социальная группа, представители наций.

Language position in Pavlodar region

Zh.K. Zhubantaeva

Master of Philology, Chair of the Kazakh language and literature
Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

B.K. Kair

Master of Philology, Chair of the Kazakh language and literature
Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

Summary

In article it is considered the characteristic uses and functional features of a state language. The level of knowing the Kazakh language in Pavlodar region is monitored with surveys. The author suggested different events for improving the usage of State language in the region.

Keywords: language position, state language, the law «About language», questionnaire, social group, representatives, social group of nation.

УДК 338.43.02:94 (574)

ҚАЗАҚ ЖЕРЛЕРІН ОТАРЛАУДЫҢ ЗАҢДЫҚ-ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ

Г.Е. Өтепова

тарих ғылымдарының докторы, Қазақстан және шетелдер тарихы кафедрасының профессоры, Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан

С.Б. Аязбаев

«Азия Дент» стоматологиясы, Павлодар қаласы, Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада патша өкіметінің Қазақстан территориясында жүргізген отарлау саясаты баяндалған. Заң актілерінің отанымыздың әлеуметтік-экономикалық және саяси тарихындағы рөлі анықталды. Қазақстанды отарлау мәселесі, аграрлық-қоныс аудару мәселесі бүгінгі күнге дейін тарихи дәуір болып тұр, сол себепті әлі де болса ары қарай зерттеуді талап етеді. Жинақталған әлеуметтік – экономикалық, саяси және құқықтық даму жөніндегі деректердің республикамыздың болашағына тигізер пайдасы зор.

Кілт сөздер: отарлау саясаты, қоныс аудару, патша өкіметі, казактар, жарғы, заң актілері, қырғыз.

Кез келген отаршылықтың мәні, соңғы нәтижесінде, жаңа аумақтарды жаулап алып, қоныс аудару мен жер өңдеу үшін, сату нарығы мен шикізат көздері үшін қажетті бос жер телімдерін игеруде жатқан. Сол себепті Қазақстанның Ресейге қосылу үдерісінде патша өкіметі осы міндеттерді бірінші кезекке қойған, сондай-ақ жер мәселесі патшалық самодержавиенің шаруашылық-экономикалық саясатындағы елеулі орындардың біріне ие болған. Жер мәселесі ресми өкіметтің Қазақстан аумағында жүргізген отаршылық саясатының мәнін ашық түрде айқындап көрсетеді.

Бірігудің алғашқы күндерінен-ақ патша өкіметі Қазақстанның аграрлық қатынастарының ерекшеліктерін дұрыс танып алмай, жерді иелену мәселесіне қатысты жергілікті халықтың құқығын шектеуге бағытталған саясатын жүргізуге кіріскен. Қазақтардың Жайықтың сол жағына өтуіне тыйым салу мәселесі алғаш рет 1734 жылы Кириловқа берілген нұсқауда қойылған: «Егер Әбілқайырхан, не басқа да қырғыз-қайсақ хандары мен Ордалар сол қаланың маңында көшіп-қонуды қаласа, үнемі көшіп-қонып жүруіне қажетті жерлер берілсін, сонымен бірге сол

ордалардың Жайықтың басқа жағына өз еркімен өтіп кетпеуін бақыласын» [1, №6576].

Қазақ жерін игеруде казактардың көмегі зор еді, олар орыс отаршылығының әлеуметтік тірегі және Қазақстан аумағына алғаш қоныс аударып келгендер болып табылған. Қазақ жерін өз еркімен басып алуды, қазақтардың өз жеріне деген құқығын шектеп, қанаушылық әдістерді қолдана бастаған да солар еді. Әскери бекіністердің құрылысы мен жақын маңдағы жерлердің игерілуі қазақтардың көшіп-қону дәстүрін шектеген. Шекара бойында орналасқан барлық жерлер, 10 000 шаршы метрден аса («оншақырымдық жол» деп аталған) жер қазақтардан тартылып алынған, көне заманнан бері мекен еткен қазақ ауылдары бұл ауданнан көшіріліп жіберілген. 1742 жылғы 19 қазандағы «қазақ руларына Орал, Жайық қалалары мен бекіністері маңында көшіп-қонуына тыйым салу туралы» Жарғы бойынша қазақтарға Жайық өзенінен өтуге тыйым салынған, бағынбаған жағдайда оларға қарсы қару қолдануға рұқсат берілген.

XVIII ғасырдың 40–60 жылдарындағы заң актілерінің бірқатары қазақтарға Орал мен Еділ аралығында мал бағуға, Ертіс, Тобыл, Есілдің сол жағына өтуіне, Каспий теңізінің солтүстік жағалауының бойында көшіп-қонуға тыйым салған. Патша өкіметі одан кейін де қазақтарға Жайық өзенінің аумағында мал бағуға тыйым салуды жалғастырған, бұл туралы 1756 жылғы 2 қыркүйектегі Елизаветаның рескрипті шыққан. Бұл құжаттағы мәліметке сәйкес қазақтарға қыс мезгілінде Оралдың батыс жағында мал бағуға тыйым салынған. 1757 жылғы 24 желтоқсанда қазақтарға Жайық арқылы мал айдауға рұқсат етілмегенін растайтын Елизаветаның грамотасы шыққан. 1755 жылғы 6 наурыздағы Шетел істері коллегиясының осындай жарғысы да Орта жүз қазақтарына Ертістің «тұрғын жағына» өтуіне бөгет болған.

Жерді тартып алып, бекіністерді салудан басқа патша өкіметі түрлі адамдардың бос жерлерге қоныстануын құптаған. Бұл жөнінде 1762 жылғы 9 қазандағы «Сібір шекарасында төмен шендегі жұмыстан шыққандардың көшіп келуіне рұқсат беру туралы» Жарғыда ашық айтылған: «Всепожданнейше сенат Жоғары мәртебелі императорға, Сенаттың пікірінше, әрі Сібір шекарасындағы бос жерлерге, әрі жұмыстан шыққан драгуналар мен солдаттар үшін, Әскери коллегияның ойынша, қолайлы барлық губернияларға орналастырсын; оларды қоныстандыру үшін көшіп келуіне, жайғасуына да Сібірдің штатқа жатпайтын шығындарынан азық-түлік және ақшалай ақы берілсін, Жарғы бойынша Қазан губерниясына осындай жұмыстан шыққандарды орналастырсын деп ұсынады [1, №11679].

Жер мәселесі үнемі патша өкіметінің назарында болғандықтан, олар келесі заң материалдарында көрініс тапқан: 1770 жылғы 28 ақпандағы «Орынбор губерниясындағы істердің жағдайы туралы» [2, 32-34]; 1770 жылғы 30 наурыз-

дағы «Орынбор губерниясындағы бос жерлердің сатылмауы туралы» [1, №13441]; 1788 жылғы 15 шілдедегі «Қиырдағы қырғыз-қайсақтарды Ресейдің ішкі жағына көшіру туралы» [1, №16686]; 1803 жылғы 20 ақпандағы «Орал жағалауы бойындағы қолайлы жерлерден бұқар қырғыздарына жайылым бөліп беру туралы» [1, №20623]; 1803 жылғы 12 маусымдағы «Астрахань губерниясының жерін қалмақтар мен қырғыз-қайсақтарға бөлу өкімі туралы» [1, №20793]; 1806 жылғы 19 мамырдағы «Қалмақтарға және басқа да көшпенді халықтарғы Астрахань мен Кавказ губернияларының жерлерін тағайындау туралы» [1, №22135]; 1808 жылғы 17 мамырдағы «Қырғыздардың Оралдың ішкі жағына өтуі туралы» [1, №23164]; 1820 жылғы 12 қазандағы «Орынбор губерниясының әскери қызметкерлерінен оларға үлестірілген жер үшін ондық және баж ақшасын төлеттірмеу туралы» [1, №28438]; 1828 жылғы 7 сәуірдегі «Ішкі орда қырғыздарының қонысына жер бөлу туралы» [3, №1928]; 1833 жылғы 21 ақпандағы «Орал әскеріне және Ішкі Бөкей ордасының қырғыздарына жер үлестіру туралы» [3, №5999]; 1850 жылы 9 қаңтардағы «Орынбор өлкесінде дала мен алқаптарды өртеу мезгілін анықтау туралы» [3, №23807]; 1859 жылғы 24 наурыздағы «Орал казактары әскерлерінің жерінде көшіп-қонып жүрген қырғыздарды Ішкі және Орал ордаларына көшіру туралы» [3, №34271]; 1862 жылғы 28 шілдедегі «Шарап-шылым зауыттарын салу үшін Сібір жерлерін бөлу туралы» [4, 181]; 1866 жылғы 19 шілдедегі «Қырғыздардың жұмысқа жалдануы үшін шекараның ішіне кіру құқығы туралы» [3, №44716]; 1871 жылғы 29 наурыздағы «Орал казактары әскері мен Бөкей қырғыздарының арасындағы жерді межелеу туралы» [3, №49413]; 1871 жылғы 29 наурыздағы «Орал өзенінің сол жағалау жазығын казактар мен Орал қырғыздары арасында межелеу туралы» [3, №49414] және т.б.

Жер қатынастарының мәнін терең түсінбей, қосылған аумақты толығымен пайдалануға құқылымын деп есептеген патшаханым 1763 жылы Орынбор генерал-губернаторына: «Менің ойымша, қырғыз-қайсақ ханының малымен Жайықтан өтуге рұқсат ету туралы дәлелдеріне оңай жауап беруге болады. Ол Ресей азаматтығын мойындайды, ендеше, айтқанға көніп, өз малымен өтіп кетпейді, бірде-бір Ресей азаматы тыйым салынған жерден өте алмайды. Ал егер мал азығы жетіспесе, ақшаға сатып алсын, не тауарға айырбастап алсын, немесе қысқа азық жинасын деген кеңес беріледі, сонымен бірге, егер олар қоныстанатын болса, қолайлы болу үшін адам өміріне қажеттінің бәріне ие болсын» деп жазған [2, 16].

Жергілікті халық арасында басталған толқуларға байланысты царизм бір қатарынан бас тартуға еріксіз көнді. Қазақтардың мүлдем қарсы тұруын және шекарадағы аудандарында қоныстанған Ресей шаруаларымен қақтығысын болдырмау үшін 1771 жылғы 16 маусымдағы Шетел істері коллегиясының Жарғысы орыс қоныстары мен үлкен жолдардан алшақ жерде көшіп жүру шартымен қазақтардың

шекараның ішкі жағына өтуіне рұқсат берген. 1782 жылы 27 қарашадағы «Оралдың он жақ жағасына мал айдауға рұқсат беру туралы» Жарғы бойынша шекара билігінің рұқсатын алғаннан кейін қазақтардың ішкі жаққа өтуіне рұқсат берілген. 1788 жылғы 15 шілдедегі «Қиырдағы қырғыз-қайсақтарды Ресейдің ішкі бөлігіне қоныс аударту туралы Жарғы [1, №16686] бұл жағдайды растайды. 1798 жылы патша Жарғысы шықты, сол Жарғыға сәйкес Орта жүз қазақтарына көшу үшін Ертістің оң жағына өтуге рұқсат етілген [1, №18596]. Алайда патша өкіметі кейінгі уақыттарда да қазақтардың белгілі бір шекарадан өту мәселесін бақылап, реттеп отырған. 1798 жылы барон Игельстромға берілген атаулы Жарғыда: «3 қарашада берілген Кіші жүз қырғыз-қайсақтардың қонысы үшін жерді, өзіңіздің түсінігіңіз бойынша, межелеу туралы бұйрықты қайталай отырып, сол халықтың белгіленген шекарадан өтіп кетпеуін қадағалауды ескеремін» деп жазылған [5, 11].

XIX ғасырдың басында қазақтардың ішкі жаққа өту үдерісін реттеу қиынға соғып, апаттық және бұқаралық сипатқа ие болған. Нәтижесінде патша өкіметі қазақтардың ішкі жаққа өтуін заңдастыруға мәжбүр болып, 1801 жылғы «Қырғыздарға Орал мен Еділ арасында көшіп-қонуға рұқсат беру туралы» Жарғымен Бөкей ордасы құрылды. 1806 жылғы 19 мамырдағы ереже Бөкей хандығында жерге иелік ету құқықтарын бекітті [1, №22133].

Қосылған қазақ жерлерінің Ресейдің жеке меншігі екендігі туралы 19 ғасырдың ортасына дейінгі Заң құжаттарының ешбірінде ашық көрсетілмегенмен, бұл ой біршама анық байқалады. Және де ол іс жүзінде іске аса алды: патша өкіметі ашық түрде тайынбастан бұл жерлерді басып алып, зорлық, тонаушылық жасап пайдаланған. Бұл деректерді келесі құжаттар растайды: «Көшпенді қырғыздар құқығы туралы» [1, №20171]; «Бұқара қырғыздарына Орал өзенінің бойындағы қолайлы жерлерде жайылымды межелеу туралы» [1, №20623]; «Қалмақтар мен қырғыз-қайсақтарға Астрахань губерниясы жерін межелеу үшін өкім шығару туралы» [1, №20793]. Қазақ жерін еркін билеу идеясы 1821 жылы Сібір генерал-губернаторына берілген атаулы Жарғыда айқын түрде айтылған: «Сол өлкенің пайдасы туралы ұсынысыңызбен келісіп, бекіте отырып, бұйырамын: 1) жерді межелеу барысында Колывано-Воскресный зайыттарының ведомствосына жататын жерлерді тыс қалдырсын. 2) Межелеуге белгіленген жерлерді шекарадан бастап, бір жағынан қазыналық қоныстарға дейін, басқа жағынан зауыт округтеріне дейін алдын ала өлшеп алсын, бұны кейінгіге қалдырмай, Тобыл және Томск губернияларынан кіріссін. 3) Жерді қазыналық қоныстардан 40 шақырым жақындатпай, ал шекарадан 30 шақырымға дейінгі аралықта бөлсін. 4) Қазыналық шаруалар мен казактардың нақты иелігіндегі, сонымен бірге соңғыларына 6 ондық көлемінде межелеуге арналған жерлерді межелеуге алмассын. 5) тұзды көлдерді және сол көлдер мен зауыттық қоныс шекарасына апаратын жолдардың қауіпсіздігін сақтасын.

6) Жерді соңына дейін бөлгенше қырғыздарды шекараның ішкі қоныстарына қайта жібермесін және міндетті бажды төлеттіріп рұқсат берсін. 7) Бұл ереже сол жерде көшіп жүретін басқа да азиат халықтарына да қолданылсын [1, №28645].

«Сібір қазақтары туралы» Жарғы өлкенің саяси қайта құрылуының бастамасы болып, қазақ халқының өмірін түбегейлі өзгерткен еді. Алайда 1822 жылғы Жарғыда қазақ жерлері Ресей мемлекетінің жеке меншігі болып табылатыны көрсетілмеген. Құжатта жеке, не мемлекеттік меншік туралы сөз етілмейді, онда тек жер телімдерінің «бөлінуі», «межеленуі» ғана көрсетілген. Құжаттың басында әр округтің өзіне тиесілі шектеулі өз жерлері бар екендігі анықталған. Бұл жерлердің көп бөлігі жергілікті басшылыққа, оның ішінде аға сұлтандарға 5-тен 7-ге дейін шаршы шақырым, қырғыз соттары үшін 2 ш. шақырым, ал Ресей соты үшін әрқайсысына 1 шаршы шақырымнан бөлінген. Округке келген казактарға 15 ондық мөлшерінде үлестірілген. Аудармашылар мен тілмаштар солармен тең құқыққа ие болған. Ешкімге үлестірілмеген жерлер бос жерлер деп есептелінген. Құжатта егіншілік пен жер өндеуді, әсіресе қазақтар арасында, дамыту мәселесіне көп көңіл бөлінген. «Егіншілікпен немесе басқа да отырықшы шаруашылықпен айналысуды қалаған әр қырғызға 15 ондықтан бөлініп берілсін» [6, 101]. Сонымен қатар жергілікті басқарма қазақтарға бұл мәселе бойынша көмек көрсетуге тиісті еді. «Округтегі алғашқы ауқымды көлемде егіншілікпен, ара өсірушілікпен және т.б. айналысқан қырғыз және оған осы істе жәрдем беріп, табысқа жеткендерге ерекше сый тағайындауды жоғары мәртебелінің назарына ұсыну құқығын аламын» [6, 102]. Егер бөлінген жерлерде егіншілік дамытылмаса, бұл жерлер 5 жылдан кейін басқаларға берілуі тиіс даулы мәселелер билердің қатысуымен жеребе тастау тәсілімен шешілген. Отырықшы өмір салтына көшкен қазақтарға барлық жеңілдіктер ұсынылған: салық төлеуден, рекруттік борыштан 5 жылға босатылған. Жалпы 1822 ж. Жарғы өлкенің әрі қарай саяси және шаруашылық тұрғыда пайдаланылуының құқықтық негізіне айналған.

1838 жылғы «Сібір қырғыздарын басқару туралы» ережеде жерді реттеуге қатысты мәселелер мүлдем қарастырылмаған. 1844 жылғы 14 маусымдағы «Орынбор қазақтарын басқару туралы» ережеде де Қазақстан аумағындағы жер қатынастарын реттеу туралы, осы аймақтың қазақтары арасында отырықшы жер өндеуді дамыту жөнінде сөз етілмейді. Бұл мәселелерді қарастырып, шешу патша өкіметіне тиімсіз еді, өйткені іс жүзінде онсыз да қазақ жерін негізсіз жаулап алу жүргізіліп отырған. Алайда бұл құжатта алғаш рет «ерекше облыс ретінде бүкіл Ресей империясының бөлігін құрайтын Орынбор қазақтары мекендеген жерлер Шетел істері министрлігінің билігіне жататындығы» туралы мәселе көтеріледі [6, 217]. Осыған орай Орынбор ведомствосы жеріне қатыстының бәрі шетел істері министрлігінің есебіне алынып, императордың тікелей бақылауында тұрған.

Бүкіл Қазақстанның толық қосылу нәтижесінде жер меншігі туралы мәселе алға қойылды, осы аумақты толық және ашық түрде пайдалану үшін заңды негіздемесінің қажеттігі туындады. Сол себепті 1868 ж. ережелерде жерді пайдалану және иелік ету мәселелері енді анық көрсетілген. 210-бапта: «Қырғыз қоныстары алып жатқан жерлер мемлекеттік деп танылады және қырғыздардың жалпы қолданысына беріледі» [6, 337] және 238-бапта «Қырғыз даласындағы ормандар мемлекеттік меншікті құрайды» [6, 338] деп жазылған. Сонымен қатар бұл актілердің заңдылығын өлке басшысы тексерген. Бұл патша өкіметінің қазақтардың жерге деген жеке меншігі жоқ деп есептеп, өздерінің қазақ жеріне деген құқықтарын заңды түрде негіздеуге тырысқанын көрсетеді. Бұл құжатта орыс шаруаларының қоныс аударуы заңды түрде расталып, құпталған. 220-бапта: «Қырғыздар, қауым құрамында болсын, жеке тұлға ретінде болсын, ерікті келісім бойынша өз жер телімін толық, не бөлшектей орыстарға беруге құқылы, бұл туралы уезд басқармасында куәландырылуы керек» [6, 337] деп жазылған. Кейін бұл бап қазақ жерлерін ерікті түрде-мыс әрі қарай экспроприациялаудың себепшісі болды. Қоныс аударушылар үшін осы заңда жеңілдіктер қарастырылған: «Әр қоныс аударушы уезд басқармасынан қайтарымсыз құрылыс үшін жер алады... Қоныс аударушылар құрылыс үшін тегін ағаш алады... Әр қоныстанушының сауда, өнершілік және өнеркәсіппен ғана емес, жер өңдеумен де айналысу құқығы бар, көшіп келетін жерге жататын телімнен бөлініп беріледі. Орыс қоныс аударушыларға Сібір даласындағы қалаларының есебіне алынған тұлғаларға берілген жеңілдіктер беріледі» [6, 338]. Орал казактарынан шыққан, I Мемлекеттік дума депутаты Т.И. Седелников жазғандай: «не болса да, өкімет алдымен *de facto*, кейін *de jure* көшпенділердің өмір бойы қолданылуына берілген қырғыз жерлерінің толық иесі болғанында күмән жоқ. Сол себепті бұл жөнінде айтысу енді тым кеш, әрі пайдасы жоқ» [7, 32].

1886 жылғы ереже Түркістан өлкесіндегі ұқсас жер құрылымын растады. «Отырықшы ауыл халқына тұрақты, ата-бабадан қалған, жергілікті дәстүр негізінде белгіленген жерлер төмендегі ережелер сақталып бекітілген. Басты арықтар, өзендер мен көлдер сулары дәстүр бойынша халықтың қолданылуына беріледі. Жергілікті халық иелігіндегі жерлерде өсетін қалың ормандар мемлекет меншігі деп танылады... Көшіп-қонатын мемлекеттік жерлер дәстүр негізінде және осы Ереже негізінде көшпенділердің мерзімсіз пайдалануына беріледі» [6, 372-373]. Сонымен, бұл құжат жердің Ресей мемлекетінің меншігінде болғанын тағы бір мәрте дәлелдеп отыр.

Егер жоғарыда көрсетілген екі Заң актілері Қазақстанның жеке аймақтарының жер құрылымын қарастырса, онда 1891 жылғы Дала ережесі барлығын бір түйінге әкеп тіреген, Қазақстанның барлық аумағындағы жерді пайдалану тура-

лы Заңдардың ортақ қасиетін шығарған. Негізінде, бұл құжат жер туралы бұрын айтылған барлық жағдайларды қайталап бекіткен. Барлық жер Ресей мемлекетінің меншігі деп танылған: «Көшіп-қону жерлері мен сол жерлердегі барлық ормандар мемлекеттік меншік деп танылады. Көшіп-қонатын жерлер дәстүр негізінде көшпенділердің мерзімсіз пайдалануында қалады» [6, 395]. 120-баптың ескертуінде «көшпенділер үшін артық деп саналатын жерлер Мемлекеттік мүлік министрлігінің билігіне жатады» делінген. Бұл ескертуде жерді тек үкімет ғана билейтіні және әрі қарай жерді отарлаудың бар мәні осында жатқаны жазылған.

Сонымен, жер мәселесі Қазақстанға қатысты патша өкіметінің жалпы стратегиялық бағытындағы ең бастыларының бірі болғанмен, бұл Заң актілерінде саяси көзқараспен соншалықты айқын көрсетілмеген. Алғаш рет қазақ жерінің Ресейдің мемлекеттік меншігі ретінде мәселесі 1844 жылғы құжатта көтеріліп, 1868, 1886 жылдары Заң актілерімен қарастырылып, айналымға енгізілген, ал соңында 1891 жылғы ережемен бекітілген. Жер мәселесін шешуге қатысты көптеген Заң актілері құпиялы болған, сол себепті олар халыққа жарияланбай, баспа беттеріне шығарылмаған. Істің мұндай жағдайы кездейсоқ емес еді, патша өкіметі үшін бұл мәселені жасырып қалу, шешімін таппау, жаңа кен орнын ашу үшін және ірі помещиктер мен жер қожаларының пайдасы үшін өнеркәсіп кәсіпорындарын, бекіністер, округтер салып, жерді «тыныш» қана экспроприациялауды жалғастыра беру тиімді еді. Жалпы, патша самодержавиясының аграрлық-қоныс аудару саясаты жүйелі түрде іске асырылып, қазақ жерінде Ресей мемлекетінің заңды құқықтарын бекітуге бағытталған еді.

Әдебиеттер тізімі:

1 ПСЗ РИ-1. СПб.: Второе отделение собственной е.и.в. Канцелярии, 1830. 9, 16, 22, 26, 27, 29, 30, 37 т.

2 Крафт И. Из киргизской старины / И. Крафт. – Оренбург: Типо-литография Ф.Б. Сачкова, 1900. – 157 б.

3 ПСЗ РИ-2. СПб.: Второе отделение собственной е.и.в. Канцелярии, 1830. 3, 8, 25, 34, 42, 46 т.

4 ЦГА РК, Ф.345, оп.2, д.29.

5 Указы Оренбургским военным губернаторам императрицы Екатерины II и Павла I. – Оренбург: Издание Оренбургской ученой архивной комиссии, 1889.

6 Материалы по истории политического строя Казахстана (со времен присоединения Казахстана к России до ВОСР). – Алматы: АНКазССР, 1960. – 441 с.

7 Седелников Т.И. Борьба за землю в киргизской степи (киргизский земельный вопрос и колонизационная политика правительства) / Т.И. Седелников. – СПб.: Электротпечатное товарищество «Дело», 1907. – 124 с.

Законодательные первоисточники колонизации казахских земель

Г.Е. Отепова

доктор исторических наук, профессор кафедры истории Казахстана и зарубежных стран,
Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан.

С.Б. Аязбаев

Стоматология «Азия Дент», г. Павлодар, Казахстан.

Аннотация

В статье описана колонизаторская политика царизма на территории Казахстана, выявлены роль и значение законодательных актов как важных источников в вопросе изучения социально-экономической и общественно-политической истории Отечества. Проблема колонизации Казахстана до сих пор является историческим периодом, который нуждается в дальнейших исследованиях, в том числе и по аграрному, переселенческому вопросу. Изучение и обобщение накопленных знаний в области социально-экономического, политического и правового развития имеет исключительную значимость в дальнейшей судьбе нашей республики.

Ключевые слова: политика колонизации, миграции, переселение, царское правительство, казаки, устав, законодательные акты, киргиз.

Sources of colonization of the Kazakh lands

G.E. Otepova

Doctor of Historical Sciences, Professor of the History of Kazakhstan and foreign countries,
Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

S.B. Ayazbayev

«Asia Dent» dentistry, Pavlodar, Kazakhstan

Summary

In the article the colonizer policy of tsarism in the territory of Kazakhstan is described, the role and significance of legislative acts as important sources in studying of social-economic and political history of the fatherland are discovered. The problem of colonization of Kazakhstan is still a historical period which requires further researches including agrarian and resettlement issues. Studying and generalization of the accumulated knowledge in the field of social-economic, political and legal development have exclusive importance in further destiny of our republic.

Key words: colonial policy, to move on other place, the power of the king, Cossacks, regulations, acts, Kyrgyz law.

УДК 681.818 (574)

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҮРЛЕМЕЛІ МУЗЫКАЛЫҚ АСПАПТАРЫНЫҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ МЕН ХАЛЫҚ ӨМІРІНДЕ АЛАТЫН ОРНЫ

Ә.Р. Тулекова*психология магистрі, аға оқытушы**Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан**Аңдатпа*

Берілген мақалада көнеден бері келе жатқан қазақ халқының үрлемелі музыкалық аспаптарының зерттеу әдістері бойынша жасалу құрылымын қолдану тәсілдері ұсынылған. Мақалада қазақ халқының үрлемелі музыкалық аспаптарының замануи қазақстандық мәдениетін даму бойынша маңызды сұрақтары қарастырылған. Автор қазақ халқының үрлемелі музыкалық аспаптарының үйрену тәсілдерінің дәрежесін талдайды. Қазақ халқының үрлемелі музыкалық аспаптарының ғылыми әдістер сипаты беріліп отыр. Қазақ халқының үрлемелі музыкалық аспаптарының – қазіргі заманда өзіндік ерекшелігін сақтаған өнердің бір түрі болып табылады.

Кілттік сөздер: музыкалық аспаптар, домбыра, саз сырнай, сыбызғы, керней, сырнай, ұран.

Қазақ халқы ерте замандардан ән-күй өнерін терең түсініп, бағалай білген. Сонау сақ заманынан бері табиғаттың тылсым үніне құлақ түріп, сол сазды әуенді музыка аспаптары мен ең басты аспап адамның даусы арқылы ұрпақтан ұрпаққа насихаттап жеткізе білген. Халқымыздың музыка аспаптарының ішінде үрлемелі аспаптар үлкен орын алады. Кеңес үкіметі кезінде белгілі аспаптанушы ғалым, музыка профессоры, қазақ органиологиясының негізін салушы Болат Шамғалиұлы Сарыбаев үрлемелі аспаптардың көптеген түрлерін қайта жаңғыртып, халқымызға қайтарған еді. Отырар топырағынан табылған сазсырнай, елдің мұң-зарын сазды әуезбен сызылтқан сыбызғы аспаптарын терең зерттеп, түрлі ансамбльдер қатарына қосқан болатын. Еліміз тәуелсіздік алған тұста музыкатанушы Оразғазы Бейсенбекұлы ағамыз осы дәстүрді жалғастырып, халқымыздың дәстүрлі аспаптарын танып білуге зор үлесін қосты. Данагөй ағаларының жолын қуған Талғат Кәріпжанұлы Мұқышев ағамыз қазақ елінен шыққан тұңғыш кәсіби сыбызғышы ретінде әлемге танылып, халқымыздың сыбызғы күйлерін жас буынға үйретіп, тәлім беру жолында тынымсыз еңбек етуде.

Дәстүрлі қазақ музыкалық аспаптарын зерттеуде орасан зор еңбек сіңірген белгілі аспаптанушы ғалым, профессор Болат Шамғалиұлы Сарыбаев үрлемелі

асапаптарды құрылымы жағынан үш топқа бөлген болатын. Болат Сарыбаевтың «Қазақтың музыкалық аспаптары» еңбегінде бұрын көпшілік жұртшылыққа белгісіз болып келген аспаптар туралы құнды зерттеулер, пікірлер жазылған, үрлемелі аспаптарды халық арасына кеңінен насихаттауда бұл кітаптың рөл өте үлкен. Дәстүрлі аспаптарды жіктеп, топтарға, тармақтарға бөлуде Болат Шамғалиұлы ғалым К.А. Вертковтың «Орыстың музыкалық аспаптары» еңбегін басшылыққа ала отырып, былай жіктеген.

Үрлеп тартылатын музыкалық аспаптар. Олар өз ішінде үш тармаққа бөлінеді:

1. Флейталық: сыбызғы, қурайысқырғыш, үшпелек, сазсырнай, үскірік, тастауық, ысқыруық.

2. Тростық: қамыс сырнай, қос сырнай, қауырсын сырнай.

3. Мундштуктік: мүйіз сырнай, ұран, бұғышақ, керней. [1]

Сыбызғы – үрлемелі аспаптардың ең көне түрі. Оны қазақ сыбызғышы-күйшілері көбінесе қурайдан жасап алатын болған. Мұндай өнерпаздар әсіресе малшылар арасында көп болған. Олар тау бөктерлерінде, ой-қыраттарда мал өргізіп жүріп, қай жерде қандай қурай өсетіндігін білген және өзіне қажеттісін үнемі бақылап, күтіп-баптап жүрген. Өмірлік тәжірибе сыбызғы жасауға көкқурай, қарақурай, таңқурай, жаужапырақ қурайы лайықты екендігін көрсетті.

Қурай сыбызғы. Қурайдан шыққан дыбыс қоңыр, сазды. Домбыра, қобыз, жетіген және басқа да ұлттық аспаптардың әуезділігімен астасып жатады. Қазақ халқының ең сүйікті аспаптарының бірі болып бірге жасасып келе жатқаны да сондықтан болуы керек.

Сазсырнай. Қазақстан территориясын мекендеген түркі халықтары аспап жасау өнерінің барлық саласын мейлінше дамытқан. Оларды бұған күнделікті тіршілік, тұрмыс қажеттілігі итермелеген. Олар ағаш, темір, тері өңдеумен қатар қыш, саз балшықты да өз қажетіне жарата білген. Археологиялық қазбалардан табылған көне бұйымдар осының дәлелі. Мұның бәрі сырт көзге қарапайым, тұрмысқа тұтыну бұйымдары ғана болғанымен, терең мән беріп, ой жүгіртсек, әрқайсысының кемеліне келсек, асқан ұлы өнер туындысы екенін білеміз. Сондай туындыларға саздан, қыштан, балшықтан, әктастан жасалған музыкалық аспаптарды жатқызуға болады. Мұндай аспаптар әл-Фараби заманында халық арасына кең тараған.

Үскірік. Көненің көзіндей болған бұл аспап 1974 жылы Маңғыстау облысы Маңғыстау ауданы, Емір кеңшарынан табылған болатын. Халық шебері Балапаш Әнесов жасаған бұл аспапты оның қызы Хадиша арқылы алдыртып Болат Шамғалиұлы Сарыбаев біршама зерттеген. Балапаш Әнесовтің ауылына арнайы барып, танысқан екен. Балапаш ақсақалдың әкесі Қуатбай көптеген аспаптарда,

оның ішінде кернейде өте жақсы ойнаған екен. Ақсақал әкесінен көрген үлгісі бойынша Болат Сарыбаевқа ағаштан керней жасап берген. Ғалым сол кісінің үлгісі бойынша жасалған үскіріктің жасалу жолдарын зерттеген. Оның құрылыс бітімін, дыбыс шығару мүмкіндігін, жасалу жолдарын, ойнау тәсілдерін анықтаған.

Тастауық. Пішіні тауыққа ұқсайтын сазсырнайдың бұл түрі де кезінде Қазақстанның барлық аумағында кең тараған. Жасалуы мен ойналуы қарапайым бұл аспап балалардың сүйікті аспабына айналған. Тастауықтың үш, кейде төрт ойығы болады. Халық шеберлері саздан да, әктастан да жасаған. Әсіресе әктастан жасаған тастауықтың үні өзгеше әуезді, әрі қуатты шыққан. Пішіні тауыққа ұқсатылып әктастан істелінгендіктен де, тастауық аталса керек. Мұндай тастауықтар шымыр, шыдамды келеді. Тастауықты жасағанда сазбалшыққа жүн болмаса қыл қосып илейді. Бұл оның беріктігін қамтамасыз етеді. Ал әктастан жасағанда оған саз балшық араластылады. Тастауықтың жасалу әдістері сазсырнай жасау процесімен бірдей.

Сырнай. «Сырнай» деп музыкалық аспаптардың бірнеше түрін атаған. Болат Сарыбаев бұл аспаптың атауын былай түсіндіреді. Сырнай «сыр» және «най» деген екі сөзден құралған. Қазақ тілінде «сыр» деген сөздің мағынасы баршамызға белгілі, мысалы: «сырласу», «сыр шерту» дегенді қай қазақ білмейді. «Най» деп аспаптарды және кейбір түтік заттарды атаған. Тегінде «най» деген сөз де іштегі сырды ақтару мағынасында алынған болса керек, музыкалық аспапта орындаушы сырды сол аспаптың үнімен жеткізген. Үрлеп тартылатын аспаптарды бір-бірінен бөліп атау үшін «сырнай» деген сөзге аспап жасалған материалға байланысты немесе оның жасалу ерекшелігіне қатысты сөзді және кейде үн шығару тәсіліне байланысты сөз қосып айтқан. Мысалы, қамыс сырнай, мүйіз сырнай, қауырсын сырнай, сүйек сырнай, қос сырнай, сазсырнай.

Сырнай сыбызғыдан өзгеше. Оның үрленетін ұшында тілік болады. Осыған орай дыбысталуы да ерекше.

Шаңқобыз. Бітімі бөлек, ойналуы ерекше тілмелі аспап – шаңқобыз аспаптық музыкамызда ерекше орын алады. Оның құйқылжыған әуезі құлаққа жағымды, көңілге қонымды жеке ән, күй тартуға, басқа аспаптар сапына қосылуға, сүйемелдеуге икемді. Сондықтан ол ғасырлар бойы халықпен бірге жасасып, оның арман-тілегін, қуаныш-жұбанышын сүйкімді үнімен ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп келген. Шаңқобыз түркі тілдес халықтар арасында кеңінен таралған. Атаулары да бір-біріне ұқсас келеді. Мысалы: қырғыздар «темир қомыз» десе, башқұрлар «кубыз», ал өзбектер «шаңғауыз» деп атайды.

Керней. Түркі тектес халықтар арасына кең тараған үрлемелі аспаптың бірі – керней қазақтың төл аспабы ретінде пайдаланылды. Әсіресе дабыл қағып, жиылысқа немесе жорыққа шақыру үшін жиі қолданылған. Жасалуы жөнінен

сыбызғыға жақын. Бірақ көлемі жағынан үлкен болғандықтан, дыбыс қуаты өзгеше. Аңыз-жырларда, ертегілерде сипатталуына қарай, оның үнінің зор болғандығын білеміз. Керней соңғы ғасырларда пайдаланудан шығып қалған.

Ұран – ұрысқа аттанғанда, шабуылға шыққанда, жауынгерлерді хабардар ету немесе рухтандыру үшін пайдаланатын аспап. Ертеде жаугершілікте ұран шақырып, құс салып, аң қамауға қолданылған. Түрік тілдес халықтар арасында ұран ұлттық мереке, діни-салт жораларда, мешіт-мазар төбесіне шығып белгі беруге қолданылды. Ұранның жасалуы кернейге ұқсас. Даусы күшті, жуан, алайда, бір, екі дыбыстан артық дыбыс бермейді.

Бұғышақ. Үрлемелі аспаптардың сүйек пен мүйізден жасалатын түрлері де ертеден бері сақталған. Олар қамыс, қурай, ағаштан жасалатын үрлемелі аспаптарға қарағанда ұзақ сақталып, бүгінге жетті. Алайда халық арасында кеңінен насихатталып, таратылмаған. Соның бірі – бұғышақ. Бұғышақ қазақ аңшыларының арасында кең пайдаланылған. Сыбызғыға ұқсайтын жалғыз ойығы бар. Кейде дыбыс еркін, күшті шығуы үшін ұшына мүйіз түтік жалғайтын болған. Маралдың, бұғының даусына дәл келтіруге бейім. Аспаптың дыбысы марал мен бұғылардың даусына ұқсас болғандықтан, жайылып жүрген маралдарды бір жерге жинау үшін қолданылған. Оның даусы шыққан жерге жиналған маралдар мен бұғыларды аңшылар қолға үйретіп, асырайтын болған. Мұның өзі бұл аспаптың аңшылық, мал бағу кәсіптерімен тығыз байланыстылығын көрсетеді.

Желқобыз – қарынға немесе иленген тері торсыққа екі, үш кейде төрт түтік сырнай орнатылады. Бір түтік арқылы ауа толтырылады. Қарынды қолтыққа қысып, ішіндегі желді сыртқа қайта шығарады. Осы кезде музыкант түтіксырнайдың ойықтарын басып әуен ойнайды. Бұл аспап ел ішінде әртүрлі аталады. Біреулер «месқобыз», енді біреулер «желбуаз» десе, кейбіреулер «желсаз», «желғабы» деп те атайды. «Желбуаз» деп аталуының себебі сырнай түтіктерінің буаз сиырдың желініндегі емшектерінің жан-жаққа тырсия жайылуына ұқсас болғандықтан деген мәлімет ел арасында кездеседі.

Түркі халықтарында үрлеп тартылатын аспаптар сонау бағзы заманда болғаны анықталған жайт. Зерттеушілер Орта Азия халықтары арасынан табылған үрлеп тартылатын аспаптардың негізі Таяу Шығыста пайда болған деседі.

Түркі халықтарының арғы тегі болып есептелетін шумер халқының үрлемелі музыка аспаптары арғы аталарымыздың сыбызғы, керней, сырнай тәріздес аспаптарының түпнұсқасына айналуы әбден мүмкін.

Сазсырнайдың мың жылдан асатын тарихы бар екендігін оның Отырар қалашығынан табылған төлнұсқасы дәлелдеп отыр. Осынау құнды жәдігерді ел есіне түсіріп, халық жадында жаңғыртқан, терең зерттеген Болат Сарыбаев ағамызға сазсырнайды дәстүрлі аспаптарымыздың қатарына қайтарғаны үшін болашақ ұрпақтың алғысы шексіз болуы тиіс деп ойлаймын.

Сырнай, керней аспаптарының тарихы сонау жаугершілік замандарда пайда болғанын олардың батырлар жырларында кездесетіндігі бұлжытпас айғақ болары даусыз. Мысалы, «Алпамыс батыр» дастанында Алпамыс зындан түбінде жатып, серкенің мүйізінен сырнай жасап, сол арқылы өзін сүйген Қаракөзайымға хабар беруі – соның нақты дәлелі. Сонымен бірге аталмыш жырда да, басқа да батырлық жырларда кездесетін «Даңғыра, дабыл қақтырып, Сырнай, керней тарттырып, Барып түсті Алпамыс Қаракөзайым үйіне» немесе «Қараман шықты қаладан, Кернейлері бақылдап» деген жыр жолдары үрлемелі аспаптардың қазақ халқында өте ертеден пайда болғандығын нақтылай түседі. XV–XVIII ғасырлардың жыраулар мұрасындағы «Жылқыға қарай жол тартты, Ақылдасып ұрандап», «Қалмақ соғып барабан, Қазақ ұран шақырды», «Туын тікті Сыбанның, Ақтамберді батырдың, Ауылдан шығып, ат қойып, Ардақтап ұран шақырды» деген жыр тармақтары да – соның дәлелі.

«Ел іші – өнер кеніші» демекші, өткен ғасырлардан жеткен үрлемелі аспаптардың көбі алдыңғы буын ағалардың зерттеулерінде орын алып, еліміздің мәдени қорында өз орнын тауып жатқанымен, тарихтың қойнауында қалған сыры мол, құпиясы ашылмаған дүниелер әлі де болса көп. Бұл туралы Оразғазы Бейсенбековтың «Сазды аспаптар сыры» атты кітабында автордың халқымыздың ұлттық аспаптарды зерттеуде кем қалып жатқан тұстарын айтты, өкінетін тұстарынан байқауға болады. Тарих қателікті кешірмейді, ғасырлар бойы халқымызға рухани демеуші болған ұлттық қазынамыз – үрлемелі аспаптарды жастардың санасына сіңіріп, бойына жинап, қолына алуы үшін орасан зор еңбек атқарылуы керек. «Елу жылда – ел жаңа, жүз жылда – қазан» деген халық даналығын еске алар болсақ, қазағымыздың асыл мұрасының баға жетпес бөлшегі үрлемелі музыка аспаптарын зерттеу үшін тынбай еңбектеніп, келер ұрпақтың рухани азығына айналдыру керек. Бұл мақсатта үрлемелі аспаптарды «Мұрагер» бағдарламасы бойынша мектептерде оқытуды қолға алып, жоғары оқу орындарында арнайы музыка кластарын ашу қажет. Қазақстанның әр түкпіріндегі көпшілікке белгісіз халық шеберлеріне жағдай жасап, үрлемелі музыка аспаптарын жасайтын шеберханалар ашу қажет. Үрлемелі аспаптарды жеке орындауда, ансамбльдер қатарында да алыс-жақын шетелдерге таныту үшін гастрольдік сапарлар ұйымдастырған дұрыс болар еді. Жоғары оқу орындарындағы ғалымдардың үрлемелі музыка аспаптарын зерттеп, зерделеуі үшін арнайы конкурс жариялап, ғылыми-зерттеу институттарын ашу да болашақта шешімін табуы тиіс дүние.

Еліміздің музыкалық мұрасын, оның ішінде үрлемелі музыка аспаптарын зерттеп, жастардың бойына сіңірудің маңызы аса зор. Үрлемелі музыка аспаптарында ойнауды үйреніп, өнеріне өнер қосқан баланың бойында елінің тарихына деген құрмет, мәдениетіне деген сүйіспеншілік сезімі оянады. Сонымен бірге

үрлемелі аспаптардың адам ағзасына деген пайдасы да ұшан-теңіз. Мысалы, сыбызғыны игерген адамның өкпесі таза болады, тыныс жолдары жақсы жұмыс істейді. Бұл дегеніміз – жан мен тәннің азығы.

Ертеңгі күнге деген сенім шоғы лаулап жанатын отқа айналарына өз басым шүбәсіз сенемін. Үйткені рухы асқақ, мерейі үстем, ән-күйге жаны құштар қазақ халқының келешегінен үміт күттірер ұл-қыздары көп.

«Асыл – тастан, ақыл – жастан» дегендейін, елінің нұрлы болашағына айнарлар, жүрегі «Қазағым» деп соққан әрбір жастың кеудесінде еліміздің өткеніне, тарихына, мәдениетіне деген құрмет бар кезде ешқашанда сенім үзуге болмайды. Ертеңгі күнге, болашаққа да осы сеніммен аттаналық!

Әдебиет

1 Бейсенбекұлы О. Сазды аспаптар сыры: ұлттық музыкалық аспаптар жайында / О. Бейсенбекұлы. – Алматы: Ана тілі, 1994. – 127 б.

2 Жәкішева З.С. Қазақтың дәстүрлі музыкалық аспаптары / З.С. Жәкішева. – Алматы: Алматыкітап, 2008. – 232 б.: сурет

3 Кәмәләшұлы Б. Қазақ халқының дәстүрлі музыкалық аспаптары / Б. Кәмәләшұлы. – Алматы: Өнер, 2006. – 415 б.

4 Сарыбаев Б. Қазақтың музыкалық аспаптары / Б. Сарыбаев. – Алма-Ата: Өнер, 1980. – 208 б.

5 Сарыбаев Б. Казахские музыкальные инструменты: альбом / Б. Сарыбаев. – Алма-Ата: Жалын, 1978. – 136 с.

Место в жизни народа и история возникновения казахских народных духовых музыкальных инструментов

А.Р. Тулекова

магистр психологии, старший преподаватель

Павлодарского государственного педагогического института, г. Павлодар, Казахстан.

Аннотация

В данной статье представлены исследования по способам изготовления, структуре, отраслям применения духовых музыкальных инструментов казахского народа, идущих с древности. В статье рассматриваются вопросы значимости духовых музыкальных инструментов в развитии современной казахстанской культуры. Автор анализирует степень изученности духовых музыкальных инструментов. Дается характеристика научных подходов к изучению духовых музыкальных инструментов казахского народа. Духовые музыкальные инструменты казахского народа – один из традиционных видов искусства, который сохранил свое своеобразие в современности.

Ключевые слова: музыкальные инструменты, домбра, саз сырнай, свирель, сырнай, карнай, уран.

History of an origin of the Kazakh folk musical instruments and their role in people life

A. R. Tulekova
Master of psychology, senior teacher
Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

Summary

This article presents research on methods of manufacturing, structure, sectors of wind Music Toy Kazakh people coming from the ancient times. The article discusses the importance of wind instruments of the Kazakh people in the development of modern Kazakh culture. The author analyzes the level of knowledge of wind instruments of the Kazakh people. The characteristics of scientific approaches to the study of wind instruments of the Kazakh people. wind instruments of the Kazakh people – one of the traditional arts, which has retained its uniqueness in the present.

Keywords: musical instruments, dombyra, saz syrнай, accordion, kerney, syrнай, uran.

УДК 37.035.461.008

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ
КРУЖКОВОЙ РАБОТЫ В СРЕДНЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

А.Р. Тулекова

*магистр психологии, старший преподаватель,
Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар, Казахстан*

Б.К. Каримова

*учитель музыки средней школы им. Ю. Гагарина,
село Евгеньевка Аксуского района Павлодарской области, Казахстан*

Аннотация

Основной проблемой педагогической и практической науки для учеников средних общеобразовательных школ является развитие современных путей внеклассной работы. Автор обсуждает специальные выгодные условия педагогических работ групп. Статья посвящена руководителям групп, творческим объединениям учеников, завучам по воспитательной работе, педагогам высших школ, дополнительным личностям по вопросам образовательных проблем.

Ключевые слова: индивидуальная работа, внеклассная работа, внеурочная работа, информация, переживания, действия.

Современные тенденции развития мировой образовательной системы не могли не повлиять на систему образования Казахстана. Инновационные процессы в образовании, в свою очередь, вызвали необходимость поиска новых подходов к воспитанию подрастающего поколения, новых форм и методов воспитательной деятельности общеобразовательных учебных заведений республики. Президент Н.А. Назарбаев в Послании народу Казахстана «Стратегия – 2050. Новый политический курс состоявшегося государства» подчеркивает: «Воспитание детей – это огромные инвестиции в будущее. Мы должны подходить в этом вопросе именно так и стремиться дать нашим детям лучшее образование» [1].

Современному обществу необходимы люди, способные творчески подходить к любым изменениям, умеющие качественно и нестандартно решать существующие проблемы, самостоятельно и осознанно осуществляющие свой выбор. Поэтому творческие способности, потенциальные возможности развивающейся личности многими учеными-исследователями рассматриваются в качестве необходимой движущей силы социума.

В отечественной педагогике накоплен богатый опыт развития творческих способностей учащихся как в учебной, так и вне учебной среды, в сфере дополнительного образования. Неоценимый вклад в исследование психологических основ развития творческих способностей, творческого процесса внесли видные ученые нашей Республики К.Б. Жарыкбаев, М.А. Кудайкулов, М.М. Муканов, Т.Т. Тажибаев и многие другие. Проблемам становления и развития дополнительного образования в Республике Казахстан посвящены работы ученых Л.А. Дорожкиной, Н.Д. Жамадилова, В.И. Загайновой, М.К. Курсабаева, Ж.А. Макатовой, Е.О. Омар и других.

В соответствии с Законом Республики Казахстан «Об образовании» одной из задач системы образования является «развитие творческих, духовных и физических возможностей личности, формирование прочных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащение интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности». Именно способностью к творчеству определяется уровень развития личности, и главная цель воспитания состоит в том, чтобы совершенствовать и углублять творческий потенциал ребенка. В связи с этим проблема развития потенциальных возможностей, творческих способностей личности, формирования у ребенка стремления к познанию, самопознанию является актуальной на сегодняшний день. Одной из форм педагогической деятельности по решению этой проблемы является кружковая работа.

Анализ психолого-педагогической и методической литературы, посвященной проблемам организации кружковой работы, позволил сделать вывод о том, что кружковая работа – это педагогическая система, предполагающая свободный выбор образовательного маршрута, позволяющая создать оптимальные условия для развития творческих способностей личности.

Занятия в кружках способствуют решению конкретных задач:

- личностно-нравственному развитию и профессиональному самоопределению воспитанников;
- обеспечению социальной защиты, поддержки, реабилитации и адаптации к жизни в обществе;
- воспитанию у детей гражданственности, уважения к правам и свободам человека, любви к Родине, природе, семье;
- созданию условий для наиболее полного удовлетворения потребностей и интересов детей, укрепления их здоровья.

Кружковая работа направлена на взаимодействие с семьей, школой, социумом, предоставляя при этом возможность каждому учащемуся заниматься разными видами деятельности, обеспечивая активное включение ребенка в социальные отношения окружающей среды и возможность общения. Средняя общеобразователь-

ная школа располагает педагогическими ресурсами, материально-техническими возможностями по реализации интересов детей и развитию их творческих способностей. Важно найти пути эффективного использования всех этих ресурсов.

Поиск оптимальных путей развития и воспитания учащихся в современной общеобразовательной школе требует определения педагогических условий эффективности кружковой работы.

В качестве необходимых обстоятельств, обеспечивающих эффективность кружковой работы в средней общеобразовательной школе, мы определили систему педагогических условий, состоящую из пяти взаимосвязанных компонентов, а именно: диагностического, мотивационно-целевого, структурного, содержательного, результативного.

Одним из требований, предъявляемых к процессу развития творческих способностей детей в процессе кружковой работы, является учет индивидуальных и возрастных особенностей личности учащегося. Этот принцип обуславливает целевую ориентацию педагога в создании программы кружковой работы. Важно определить, в каком направлении будет организована совместная деятельность педагогов и детей. В качестве общей целевой предпосылки к работе всех кружков необходимо иметь в виду, что оптимально организованная работа в кружках ведет, в конечном счете, к выработке в учащихся качеств и способностей, которые помогут социальной адаптации развивающейся личности в обществе. Поэтому создание школьных кружков, решающих вопросы, поставленные современными вызовами цивилизации, является необходимым условием при вопросах организации кружковой работы.

Для более точной расстановки целевых акцентов необходимо провести диагностику потребностей учащихся, их мотивов, устремлений, а также диагностику не только материально-технических условий, но и готовности и возможностей педагога к осуществлению руководства кружковой работой.

Диагностику образовательных запросов, личностных потребностей, интересов школьников в общеобразовательных школах классные руководители традиционно проводят через опрос или анкетирование. Анкеты, как правило, составляются самими педагогами.

Диагностику педагогических возможностей организует администрация общеобразовательной школы в лице заместителя директора по воспитательной работе. При этом учитывается ряд факторов: предметная направленность будущей кружковой деятельности, интересы и компетентность педагога. К сожалению, мотивация самих педагогов на практике учитывается не всегда, поскольку администрация, чаще всего используя авторитарный стиль управления, решает задачи, не связанные с интересами личности учителя. Надо отметить, что материальное сти-

мулирование педагогического руководства кружковой работой также не способствует желанию учителей проявлять инициативу в организации новой, интересной внеурочной деятельностью детей. Поэтому после диагностики при организации целенаправленного важно учитывать мотивацию всех субъектов кружковой деятельности.

Структурный компонент кружковой работы позволяет не только планировать работу, но и четко организовать внеурочную деятельность всей школы.

В связи с этим условием разрабатывается и утверждается педагогическим советом школы положение о работе кружков, клубов, секций и других объединений. В данном документе показывается структура кружка.

Предлагаем фрагмент варианта разработанного нами Положения, определяющего структуру кружка.

3. Порядок комплектования кружков

3.1. Комплектование кружков производится сроком до 10 сентября текущего года, но в течение года может проводиться дополнительный набор в кружки.

3.2. За учащимися сохраняется место в кружке в случае болезни или прохождения санаторно-курортного лечения.

3.3. Списочный состав кружков составляет от 15 человек и утверждается приказом директора по школе в соответствии с заявлениями родителей (лиц их заменяющих).

3.4. Каждый обучающийся имеет право заниматься в кружках разной направленности, а также изменять направление обучения.

3.5. Для занятий в спортивной секции учащиеся предоставляют медицинскую справку с разрешением занятий данным видом спорта.

4. Порядок организации деятельности кружков

4.1. Учебный год в кружках начинается с 10 сентября и заканчивается 31 мая.

4.2. Подготовка к работе кружков в новом учебном году проводится руководителями кружков до окончания предшествующего года.

4.3. Руководители кружков предоставляют для комплектования расписания занятий утвержденные программы работы кружков.

4.4. Занятия в кружках и секциях проводятся согласно расписанию, которое составляется в начале учебного года руководителем кружка с учетом наиболее благоприятного режима труда и отдыха обучающихся согласно нормам санитарных правил. Расписание утверждается директором школы.

4.5. Работа кружков осуществляется на основе программ, принятых на методическом совете школы. При разработке программы кружка руководители могут пользоваться примерными (рекомендованными Министерством образования и на-

уки РК) программами учреждений дополнительного образования или самостоятельно разработанными программами.

4.6. Результаты работы кружков подводятся в течение года в форме концертов, выставок, соревнований, внеклассных мероприятий, участия в конкурсах и олимпиадах.

5. Управление кружками

5.1. Руководитель кружка назначается и освобождается приказом директора школы.

5.2. Руководитель кружка планирует и организует деятельность обучающихся в кружке, отвечает за жизнь и здоровье обучающихся.

5.3. Общее руководство работой кружков осуществляет заместитель директора по ВР в соответствии с должностной инструкцией.

6. Документация и отчетность

6.1. Руководители кружков имеют и ведут следующую документацию:

– рабочую программу, согласованную и утвержденную администрацией школы;

– журнал кружковой работы, где отмечают посещаемость, содержание и продолжительность занятий;

– папки с методическими разработками.

6.2. Заместитель директора по ВР осуществляет тематическое инспектирование работы кружков через:

– проверку журналов не реже 1 раза в четверть;

– посещение занятий кружков согласно графику внутришкольного контроля;

– анкетирование учащихся и родителей с целью изучения состояния удовлетворенности работой существующих и социального заказа на организацию новых кружков.

В данном фрагменте представлены и функциональные обязанности руководителей кружков, а также регламентируется как работа самого кружка, так и инспектирующая деятельность администрации.

Содержательный компонент системы педагогических условий призван реализовывать задачу всестороннего охвата образовательных запросов учащихся. Открытие того или иного кружка в школе может быть связано как с любым учебным предметом, познавательными нуждами школьников, так и с творческими потребностями детей.

Анализ образовательных программ показывает, что в средней общеобразовательной школе, несмотря на имеющиеся ресурсы для повышения эффективности кружковой работы, педагоги не в полной мере уделяют внимание проблеме разра-

ботки авторских образовательных программ. Одна из причин, объясняющих этот факт, неадекватная реализация мотивационно-целевого компонента педагогических условий кружковой работы. Другая причина состоит в низком уровне методической обеспеченности этой деятельности. Для улучшения учебно-методического обеспечения кружковой работы педагогами под руководством заместителей директора, владеющих компетенциями методиста, должны быть разработаны разнообразные образовательные программы, позволяющие удовлетворить образовательные запросы учащихся. При этом необходимо охватывать все стороны и направления учебно-воспитательной деятельности школы.

Занятия в кружках должны обеспечивать развитие учащихся, носить воспитывающий характер. Здесь открывается широкая возможность для использования фантазии и творчества учащихся. Руководитель должен определить конкретные методы, формы, средства взаимодействия со школьниками, которые бы способствовали развитию их интереса, стремлению к самостоятельности. С первых практических занятий руководитель должен не только устанавливать положительный психологический контакт с учащимися, увлечь их творческой работой, но и выявить степень их подготовленности для обеспечения дальнейшей успешной работы всего коллектива и эффективного усвоения всеми нового материала. Одним из главных принципов организации занятий кружка является чередование разнообразных видов деятельности учащихся. В основном она носит практический характер, но теоретические сведения также необходимы и должны быть предусмотрены программой. Нужно иметь в виду, что учащиеся приходят на занятия в кружок с большим желанием как можно скорее применить полученные знания, сформированные навыки. Поэтому необходимо как можно раньше начинать практические занятия, чередуя их с теоретическими, постепенно сообщая необходимые сведения в ходе выполнения различных работ.

С первых занятий важно ориентировать детей на конкретный результат, который ожидается в течение определенного времени. Чем значимее этот результат в представлении учащихся, тем ответственнее подойдут школьники к работе по достижению поставленной цели. В данном случае трудно переоценить роль педагога в организации отчета по результатам работы кружка. Формы организации такого отчета могут быть самыми разнообразными:

– отчеты-концерты;	– конференция;
– творческие отчеты;	– круглый стол;
– выпуск школьной газеты;	– праздник;
– конкурсы;	– презентация;
– концерты;	– олимпиада;
– защита проекта;	– выставки работ и т.д.

Такие формы оценки деятельности кружков направлены на реализацию результативного компонента педагогических условий кружковой работы. Оценить эффективность кружковой работы и её влияние на развитие творческого потенциала учащихся, воспитательную сторону учебных занятий важно не только и не столько для администрации, педагогического коллектива школы, это, в первую очередь, необходимо для самих учащихся, для родителей, которые увидят результаты кропотливого труда детей, приложивших свои силы и способности к интересной и значимой деятельности. Школьники, имея конкретные результаты своей работы, развивают свою самооценку, формируются в зрелую личность, которая способна созидать.

Список литературы

1 *Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия – 2050. Новый политический курс состоявшегося государства» // Казахстанская правда. – 2013. – 15 января.*

2 *Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27.07.2007 года, №319-ш зрк. – Астана: Аккорда, 2007.*

Жалпы орта білім беру мектебіндегі үйірме жұмыстарын тиімді ұйымдастырудың педагогикалық жағдайлары

Ә.Р. Тулекова

психология магистрі, аға оқытушы

Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Павлодар қаласы, Қазақстан

Б.К. Карімова

Ю.Гагарин атындағы орта мектебінің ән-күй пәнінің мұғалімі

Павлодар облысы Ақсу ауданының Евгенийевка селосы, Қазақстан

Аңдатпа

Жалпы орта білім беру мектеп оқушыларының сыныптан тыс ұйымдастыру жұмыстарын дамыту жолдары замануи педагогикалық ғылым мен тәжірибелік маңызды мәселе болып табылады. Автор педагогикалық топ жұмысы тиімділігінің арнаулы шарттарын талдайды. Берілген мақала арнайы топ жетекшілеріне, шығармашылық оқушылар бірлестігіне, директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасарларына, жоғары мектеп педагогтеріне, қосымша білім беру мәселелерін әзірлейтін тұлғаларға арналған.

Кілт сөздер: жеке жұмыс, сыныптан тыс жұмыс, сабақтан тыс жұмыс, ақпарат, әсерленушілік, әрекеттер.

*Pedagogical conditions of effective organization
of hobby group work in the secondary school*

A. R. Tulekova
Master of psychology, senior teacher,
Pavlodar State Pedagogical Institute, Pavlodar, Kazakhstan

B.K. Karimova
The music teacher of the secondary school of Y.Gagarin,
Evgenyevka village of the Aksu area of the Pavlodar region, Kazakhstan

Summary

Extracurricular organization development activities of secondary school students is the actual problem of modern educational theory and practice. The author presents an analysis of the effectiveness of pedagogical conditions of group work. This article is intended for managers of clubs, art groups of students, for Vice director on educational work, for high school teachers who develop the problem of additional education.

Keywords: individual work, class work, extracurricular work, information, experiences, actions.

1. Журналға педагогика ғылымдарының барлық салалары бойынша 2 данамен компьютерде терілген, бір жарым жоларалық жиілікпен беттің бір жағына барлық шетінен 3 см орын қалдырып басылған мақалалардың қолжазбалары және «OpenOffice.org 3.0 Writer үшін» мәтін редакторындағы толық материалдарының дискеті қабылданады (кегль –12 пункт, гарнитура – Times New Roman/KZ Times New Roman).

2. Мақалаға барлық авторлардың қолы қойылады. Аңдатпаны, әдебиеттерді, кестелер мен суреттерді қоса есептегенде қолжазбаның жалпы көлемі 8–10 беттен аспауы керек.

3. Ғылыми дәрежелері жоқ авторлардың мақалалары ғылым докторының не ғылым кандидатының пікірімен бірге берілуі керек.

4. Мақалалар төмендегі ерекше талаптарды қатаң сақтауды қажет етеді:

– ОӘК – ондық әмбебап кестесі бойынша;

– мақаланың аты: кегль – 14, гарнитура Times New Roman (орыс, ағылшын және неміс тілдеріндегі мәтін үшін), KZ Times New Roman (қазақ тілі үшін тақырыптың аты ерекше жазу арқылы, тақырып аты ортасында болуы керек);

– автор(лар)дың аты-жөн(дер)і, мекеменің толық аты: кегль – 12, гарнитура Arial (орыс ағылшын және неміс тілінде), KZ Arial (қазақша мәтіндерге), азат жол ортасында болуы керек;

– Аңдатпа: кегль – 12 пункт, гарнитура Times New Roman / KZ Times New Roman қазақ және ағылшын тілдерінде (ағылшынша және немісше мәтіндер үшін), орыс және ағылшын тілдерінде (қазақша мәтіндер үшін), қазақ және орыс тілдерінде (ағылшынша мәтіндер үшін);

– мақала мәтіні: кегль – 12 пункті, гарнитура Times New Roman (орысша, ағылшынша және немісше мәтіндер үшін), KZ Times New Roman (қазақша мәтіндер үшін), бір жарым жоларалық интервал;

– қолданылған әдебиеттер тізімі (сілтеме мен ескертулер қолжазбадағы нөмірлерімен және квадрат жақшада беріледі) әдебиеттер тізімі МемСТ 7.1–84 талаптарына сәйкес жасалуы керек.

Мысалы:

Әдебиеттер:

1. Автор. Мақаланың аты. // Журнал аты. Басылған жылы. Том (мысалы, 26–том) – нөмірі (мысалы, №3) – беттері (мысалы, 34–бет немесе 15–24 беттер).

2. Андреева С.А. Кітаптың аты. Басылған жылы (Мысалы, – М:) Баспа (мысалы, Ғылым) басылған жылы. Кітаптың жалпы бет саны (мысалы, 239 б.) немесе нақты беті (мысалы, 67-б.)

3. Петров И.И. Диссертация аты: пед. ғыл-ның канд. дисс. – М: Институттың аты, жылы. Бет саны.

4. С. Christopoulos, The transmission – Line Modelling (ТМЬ) Metod, Piscataway, NJ: IEEE Press, 1995.

Бөлек бетте автор жөнінде (қағазға басылған және электронды түрде) мәліметтер беріледі:

– аты-жөні толығымен, ғылыми дәрежесі мен ғылыми атағы, жұмыс орны, («Біздің авторларымыз» бөлімінде жариялау үшін) мақала тілінде терілуі керек;

– толық пошталық мекенжайлары, қызмет және үй телефондары, E-mail (редакцияның авторлармен байланыс жасауы үшін, жарияланбайды);

4. Иллюстрациялар. Суреттер мен сурет жазбалары бөлек беріледі және мақала мәтініне енгізілмейді. Әр суреттің артында оның нөмірі, аты, автордың тегі, мақаланың аты болуы керек. Дискетте суреттер мен иллюстрациялардың TIF немесе (јерег форматында кемінде файл 600 dpi рұқсатымен беріледі (файлдар атаулары «1-сурет», «2-сурет», «3-сурет» және т.б.).

5. Математикалық формулалар OpenOffice.org 3.0 Writer формуласы сияқты (әр формула – бір объект) тіркелуі керек. Сілтемелері бар формулалар ғана нөмірленеді.

6. Автор мақалаға қатысты шектеулерді ескереді, сондай-ақ мақала мазмұны үшін жауап береді.

7. Редакция әдеби стильдік өңдеумен айналыспайды. Қолжазба мен дискеттер қайтарылмайды. Талапқа сай келмейтін мақалалар басуға жіберілмейді және авторға қайтарылады.

8. Материалдар, қолжазба және диск мына мекенжайға жіберілуі керек:

140002, Қазақстан Республикасы, Павлодар қаласы, Мир көшесі, 60-үй.

Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты

Ғылыми-баспа орталығы

Тел. (7182) 32-48-04

факс: (7182) 34-42-22

e-mail rio@ppkkz.

РГКП «Павлодарский государственный педагогический институт»

БИН 040340005741

РНН 451500220232

ИИК №KZ75826S0KZTD2000757

в ПФ АО «АТФБанк»

БИК ALMNKZKA

ОКПО 40200973

КБЕ 16

1. В журнал принимаются рукописи статей по всем направлениям педагогических наук в двух экземплярах, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полуторным межстрочным интервалом, с полями 3 см со всех сторон листа, и дискета со всеми материалами в текстовом редакторе «OpenOffice.org 3.0 Writer» (кегель – 12 пунктов, гарнитура – Times New Roman / KZ Times New Roman).

2. Статья подписывается всеми авторами. Общий объем рукописи, включая аннотацию, литературу, таблицы и рисунки, не должен превышать 8–10 страниц. Минимальный объем рукописи должен составлять 5–6 стр.

3. Статья должна сопровождаться рецензией доктора или кандидата наук для авторов, не имеющих ученой степени.

4. Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– УДК по таблицам универсальной десятичной классификации;

– название статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman Cyr (для русских, английских и немецких текстов), KZ Times New Roman (для казахских текстов), абзац центrovанный;

– в сведениях об авторах следует указывать фамилию, имя, отчество полностью, полное название учреждения, кафедры, звание, должность: кегль – 12 пунктов, гарнитура – Arial (для русских, английских и немецких текстов), KZ Arial (для казахских текстов), абзац центrovанный;

– аннотация должна быть написана на трех языках: кегль – 12 пунктов, гарнитура – Times New Roman /KZ Times New Roman;

– текст статьи; кегль – 12 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русских, английских и немецких текстов), KZ Times New Roman (для казахских текстов), полуторный межстрочный интервал;

– таблицы и схемы должны сопровождаться названиями и нумерацией;

– литература в литературных источниках печатается по мере употребления в рукописи;

– изречения авторов должны сопровождаться сносками [1,38], где 38 – стр. источник 1; количество сносок должно соответствовать количеству литературных источников;

– список использованной литературы (ссылки и примечания в рукописи обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). Список литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7.1–84.– например:

Литература

1. Автор. Название статьи // Название журнала. Год издания. Том (например, Т. 26). – номер (например, №3). – страница (например, С. 34 или С. 15–24).

2. Андреева С.А. Название книги. Место издания (например, – М.:) Издательство (например, Наука,) год издания. Общее число страниц в книге (например, 239 с.) или конкретная страница (например, С. 67.)

3. Петров И.И. Название диссертации: дис. канд. пед. наук. М.: Название института, год. Число страниц.

4. С.Christopoulos, The transmission Line Modelling (TML) Metod, Piscataway, NJ: IEEE Press, 1995.

На отдельной странице (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе:

– Ф.И.О. полностью, ученая степень и ученое звание, место работы, набранные на языке статьи (для публикации в разделе «Наши авторы»);

– полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, E-mail (для связи редакции с авторами, не публикуются);

4. Иллюстрации. Перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют отдельно и в общий текст статьи не включают. На обратной стороне каждого рисунка следует указать его номер, название рисунка, фамилию автора, название статьи. На дискете рисунки и иллюстрации в формате TIF или JPG с разрешением не менее 600 dpi (файлы с названием «Рис. 1», «Рис. 2», «Рис. 3» и т.д.).

5. Математические формулы должны быть набраны как OpenOffice.org 3.0 Writer формула (каждая формула – один объект). Нумеровать следует лишь те формулы, на которые имеются ссылки.

6. Автор просматривает и визирует гранки статьи и несет ответственность за содержание статьи.

7. Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи. Рукописи и диски не возвращаются. Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

8. Рукопись и диск с материалами следует направлять по адресу:

140002, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Мира, 60
Павлодарский государственный педагогический институт
Научно-издательский центр.
Тел. (7182) 32-48-04
факс: (7182) 34-42-22
e-mail gio@ppkkz.

РГКП «Павлодарский государственный педагогический институт»
БИН 040340005741
РНН 451500220232
ИИК №KZ75826S0KZTD2000757
в ПФ АО «АТФБанк»
БИК ALMNKZKA
ОКПО 40200973
КБЕ 16

Компьютерде терген: С.В. Пилипенко
Корректорлар: У. Мақұлов, С. Абдуалиева
Теруге 20.02.2013 ж. жіберілді. Басуға 26.03.2013 ж, қол қойылды.
Форматы 70x100 1/16. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі 5,8 шартты б.т. Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Тапсырыс № 0714

Компьютерная верстка: С.В. Пилипенко
Корректоры: У. Мақұлов, С. Абдуалиева
Сдано в набор 20.02.2013 г. Подписано в печать 26.03.2013 г.
Формат 70x100 1/16. Бумага книжно-журнальная.
Объем 5,8 уч.-изд. л. Тираж 300 экз.
Цена договорная.
Заказ № 0714

Научно-издательский центр
Павлодарского государственного педагогического института
140002, г. Павлодар, ул. Мира, 60.
E-mail: rio@ppi.kz